



AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



Döndü Tuğba KAYKAL

AFYONKARAHİSAR EFSANELERİ
(İNCELEME-METİN)

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2022



AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



Döndü Tuğba KAYKAL

AFYONKARAHİSAR EFSANELERİ
(İNCELEME-METİN)

Danışman

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Döndü Tuğba KAYKAL'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı
Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : (İmza)

Üye (Danışmanı) : (İmza)

Üye : (İmza)

Tez Başlığı: Afyonkarahisar Efsaneleri (İnceleme-Metin)

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi:/....../20...

Mezuniyet Tarihi:/....../20...

(İmza)

Prof. Dr. Ebru İÇİGEN

Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Afyonkarahisar Efsaneleri (İnceleme-Metin)” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

DÖNDÜ TUĞBA KAYKAL





T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



.... / / 20...

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Döndü Tuğba KAYKAL
Öğrenci Numarası	20185242001
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT
Yüksek Lisans Tez Başlığı	Afyonkarahisar Efsaneleri (İnceleme-Metin)
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	1843274878
Rapor Tarihi	
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: Alıntılar dahil:
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,	
Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. Danışman Öğretim Üyesi Unvanı, Adı-Soyadı Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT İmza	

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	i
GÖRSELLER LİSTESİ.....	ii
KISALTMALAR LİSTESİ	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
ÖN SÖZ	vii
GİRİŞ.....	1
A. Afyonkarahisar Hakkında Genel Bilgiler	1
1. Afyonkarahisar İsminin Kökeni/Kaynağı.....	1
2. Afyonkarahisar'ın Tarih İçindeki Yeri ve Önemi	2
2.1. Tarih Öncesinde Afyonkarahisar:.....	2
2.2. Tarihte Afyonkarahisar:.....	3
2.2.1. Hititler (M.Ö. 1800-1200):	3
2.2.2. Frigler (M.Ö. 1200-546):.....	3
2.2.3. Lidyalılar (M.Ö. 660-546):.....	3
2.2.4. Persler (M.Ö. 546-333):.....	3
2.2.5. Hellenistik Dönem (M.Ö. 333-281):	4
2.2.6. Romalılar (M.Ö. 333-M.S. 395):.....	4
2.2.7. Bizans Dönemi (395-1068):	4
2.3. Afyon'da Türk Hâkimiyeti:	5
2.3.1. Beylikler Döneminde Afyonkarahisar:.....	5
2.3.2. Osmanlı İdaresinde Afyonkarahisar:	5
2.3.3. Kurtuluş Savaşı'nda Afyonkarahisar	5
3. Afyonkarahisar'ın Coğrafi Durumu	5
B. Efsane Kavramı ve Özellikleri.....	7
1. Efsane Terimi ve Tanımı	7
2. Efsanelerin Teşekkülü ve Kaynakları.....	9
3. Efsanenin Özellikleri ve İşlevleri	10
4. Efsane Tasnifleri.....	14
5. Efsanelerin Diğer Türlerle İlişkisi	16
5.1. Efsane-Mit İlişkisi	21
5.2. Efsane-Masal İlişkisi	21
5.3. Efsane-Destan İlişkisi	22

5.4. Efsane-Halk Hikâyesi İlişkisi	23
5.5. Efsane-Menkıbe/Menakıpname İlişkisi	23
5.6. Efsane-Memorat İlişkisi	24
5.7. Efsane-Fıkra İlişkisi	25
5.8. Efsane ve İnanç İlişkisi/İnanma	25
C. Afyonkarahisar Efsanelerinin Tasnifi	26

BİRİNCİ BÖLÜM

EFSANE METİNLERİ

1. Yaradılış Efsaneleri	28
1.1. İlk İnsan	28
1.2. Kurt ve Köpek	28
2. Evrenle İlgili Efsaneler	29
2.1. Gündüz ve Gece	29
2.2. Güneş ve Ay	29
3. Mekanlarla İlgili Efsaneler	29
3.1. Yerleşim yerleri ve kişiler ile ilgili efsaneler	29
3.1.1. Sanduka	29
3.1.2. Sarıkız Çeşmesi ve Ağzıkara	29
3.1.3. Akça İn	30
3.1.4. Baba Dağı	30
3.1.5. Yeğenli Tepesi	30
3.1.6. Çoban Kaya	31
3.1.7. Çöl Ovası	31
3.1.8. Ekinova	31
3.1.9. Yılan Kayası/Evran Kayası	31
3.1.10. Kanlı Dağ	32
3.1.11. Kızkapan Boğazı	32
3.1.12. Kumalar Dağı	32
3.1.13. Timurlenk ve Şuhut	33
3.1.14. Yapağılı Köyü	33
3.1.15. Yezid	33
3.1.16. Emirdağ	34
3.1.17. Anıtkaya Köyü	34
3.2. Cami, türbe vb. kutsal mekanlarla ilgili efsaneler	34
3.2.1. İplik Camisi	34
3.1.2. Sinanpaşa Cami	35
3.2.3. Hamza Baba Türbesi	35
3.2.4. Ağiler Türbesi	35
3.2.5. Arap Dede Türbesi	36
3.2.6. Karatepe	36
3.2.7. Nurettin Dede Türbesi	36
3.2.8. Şeyh Hasan Sultan Veli Türbesi	37

3.2.9. Ümmiye Cami	37
3.3. Akarsu, ırmak, göl, su, çeşme ve kaplıca ile ilgili efsaneler	38
3.3.1. Gazlı Göl	38
3.3.2. Hüdai Kaplıcaları.....	38
3.3.3. İçmeler Suyu.....	39
3.4. Dağlar, tepeler, kayalar, taşlar ve toprakla ilgili efsaneler	39
3.4.1. Şahitler Kayası.....	39
3.4.2. Dede Taşı.....	40
3.4.3. Dönek Taşı.....	40
3.5. Tarihi yapılar ile ilgili efsaneler	40
3.5.1. İmaret Cami ve Hamamı	40
4. Şahıslarla İlgili Efsaneler.....	41
4.1. Dini ve tarihi kişiler ile ilgili efsaneler	41
4.1.1. Hızır 1	41
4.1.2. Hızır 2	41
4.1.3. Hıdırellez	42
4.1.4. Hacı Veli Baba ve İbrahim Hoca.....	42
4.1.5. Sultan Şeyh Veli Hasan Hazretleri	42
4.1.6. Karlık Dede	43
4.1.7. Sarıkız Dede ve Mantar	43
4.1.8. Uzun Dede	43
4.1.9. Bekteş Elması	44
4.1.10. Çakır Yusuf	44
4.1.11. Hamza Şerif.....	44
4.1.12. Kabirden Çıkan Kız.....	45
4.1.13. Koca Dere	45
4.1.14. Lokman Hekim	46
4.1.15. Haydar Dede ve Kardeşi.....	46
4.1.16. Leblebici	47
4.1.17. Sarıkız Efsanesi	47
4.1.18. Harabi	47
4.1.19. Hanifi Tepesi	48
4.1.20. Işık Dede.....	49
4.1.21. Mehmet Semavi Hazretleri.....	49
4.1.22. Karaca Ahmet.....	50
4.1.23. Topuz Dede	51
4.1.24. Seyyit Gazi	51
4.1.25. Hak Halili 1	52
4.1.26. Hak Halili 2	52
4.1.27. Hak Halili ve Hacı Ömer	53
4.1.28. Kadınana Efsanesi	53
4.1.29. Erenler Kızı.....	55
4.2. Çeşitli başka olaylar içindeki yerleri ile bir toplumun tarihinde iz bırakan “sıradan kişiler” üzerine efsaneler	55
4.2.1. Çoban ve Koyunları.....	55
4.2.2. Gündüzlü Bey	56
4.2.3. Hörü Kadın	57

4.2.4. Molla Ahmet.....	57
4.2.5. Karacalar Köyü.....	60
4.3. Sevda maceraları ile ün salmış aşıklar ile ilgili efsaneler.....	60
4.3.1. Leyla ile Mecnun.....	60
5. Hayvanlarla İlgili Efsaneler.....	60
5.1. Derviş ve Yılan.....	60
5.2. Geyik	61
5.3. Karga	61
5.4. Kartal Efsanesi.....	61
5.5. Zümrüdü Anka.....	62
6. Bitkilerle İlgili Efsaneler	63
6.1. Çay.....	63
6.2. Ardıç Ağacı 1	63
6.3. Ardıç Ağacı 2	63
6.4. Dede Pürü	64
6.5. Damlıca Dede	64
6.6. Yanık Ağaç	64
7. Mitoloji Kaynaklı Efsaneler	65
7.1. Midas'ın Kulakları.....	65
7.2. Eldere Gölü ve Pan'ın Efsanesi	65
7.3. Büyük Menderes (Meandr) Efsanesi	65
7.4. Ilıca Efsanesi.....	66
7.5. Kral Midas'ın Laneti	66
8. Olağanüstü Kişiler, Varlıklar ve Güçler Üzerine Efsaneler	67
8.1. Cinler, periler, şeytanlar ve al karısı ile ilgili efsaneler.....	67
8.1.1. Ateş Olan Cinler	67
8.1.2. Kılık Değiştiren Cin	67
8.1.3. İsmail Höyüğü ve Kara Yahya	68
8.1.4. Siyah Köpek	69
8.1.5. Şeytan Kayalıkları	69
8.1.6. Azrail	70
8.1.7. Cinle Evlenen Kadın.....	70
8.1.8. Gelin ve Cin.....	70
8.1.9. Cinler	71
8.1.10. Hacı Dede	71
8.1.11. Kadını Götüren Cinler	71
8.1.12. Sahipli Cinler.....	72
8.1.13. İyileşen Öküzler.....	72
8.1.14. Ala Keçi.....	73
8.1.15. Kuyudaki Kız [Al Karısı]	73
8.1.16. Al Karısı	73
8.2. Alın yazısı ile ilgili efsaneler.....	74
8.2.1. Yıldızname	74
8.2.2. Yıpraklı Şehit.....	74
8.3. Tekin olmayan yerler ile ilgili efsaneler (kuyu, mezarlık...)	74

8.3.1. Afyonkarahisar Kalesi'ndeki Kuyu	74
8.3.2. Çatlayıp Ölen Adam	75
8.4. Tabiatın bir parçası olan yerlerin sahipleri (koruyucuları) ile ilgili efsaneler	75
8.4.1. Altın Beşik	75
8.4.2. Sahipli	75
8.4.3. Hisar Tepesi ve Tahtalı Dede	75
8.4.4. Yatağan Dağı	76
8.4.5. Kuzyaka'da Para	76
9. Dinlik Efsaneler	76
9.1. Meleklerle ilgili efsaneler	76
9.1.1. Cebrail'in (a.s) Görevi	76
9.2. Peygamberlerle ve 4 Halife ile ilgili efsaneler	77
9.2.1. Allah'ın Aslanı	77
9.2.2. Kutsal Sandık ve Ayasofya	77
9.2.3. Hz. Ali ve Müslüman Olan Askerler	78
9.1.4. Hz. Davut ve Misafir	78
9.2.5. Hz. Adem	79
9.2.6. Nuh Tufanı	80
9.2.7. Süleyman Peygamber, Baykuş ve Derviş	80
9.3. Dualarla ilgili efsaneler	81
9.3.1. Şems Suresi	81
9.3.2. Kilitli Kapı	81
9.3.3. Duanın Gücü	82
9.3.4. Duanın Sırrı	82
9.3.5. Eli Kesilen Kız	83
9.3.6. Yıpraklı Kadı	83
9.3.7. Şih Ali	83
10. Etnik Kesimlerle İlgili Efsaneler	84
10.1. Çingenelerle ilgili efsaneler	84
10.1.1. Çingene	84
10.1.2. Çingenelerin Nasibi	84
10.2. Alevilerle ilgili efsaneler	85
10.2.1. Tavşan	85
10.2.2. Kebeli Dede	85
10.3. Çerkezlerle ilgili efsaneler	86
10.3.1. Kalpak	86
10.4. Yörüklerle ilgili efsaneler	86
10.4.1. Yörük Kızı	86
11. Oluşum ve Dönüşüm Efsaneleri	87
11.1. Taş Kesilme Efsaneleri	87
11.1.1. Yufka Ekmek	87
11.1.2. Oğlan Tepesi	87
11.1.3. Arap Deresi	87
11.1.4. Taş Olan Çoban ile Kız Kardeş	87
11.1.5. Gelin Alayı	88

11.1.6. Gelin ve Kaynana	88
11.2. Kuş dönüşme efsaneleri	88
11.2.1. Hep Büyük	88
11.2.2. Taraklı Kuş	89
12. Diğer Efsaneler	89
12.1. Çanakkale Savaşı	89
12.2. Eşek Kafalı Adam	90
12.3. Hak Eden Bulur	90
12.4. Şemsettin Baba ve Işıkpaşa Yokuşu	91
12.5. Sancı Değnekleri	91
12.6. Taş Bebek Efsanesi	91

İKİNCİ BÖLÜM

AFYONKARAHİSAR EFSANELERİNİN İNCELENMESİ

A. Afyonkarahisar Efsanelerinde Kültler	92
1. Tabiat Kültleri	95
1.1. Taş ve Kaya Kültü	95
1.1.1. Dönüşüm olarak taş (Taşa dönüşme/Taş kesilme)	96
1.1.1.1. Ceza üzerine taş dönüşme	96
1.1.1.2. Kendi isteği üzerine taş dönüşme	97
1.1.1.3. Başka kişi veya varlığın duası üzerine taş dönüşme	97
1.1.2. Bereket olarak taş	98
1.1.3. Hayvan hastalıklarına şifa kaynağı olan taş	98
1.2. Dağ ve Tepe Kültü	98
1.3. Su Kültü	100
1.3.1. Şifa kaynağı olarak su	100
1.3.2. Cezalandırıcı unsur olarak su	101
1.3.3. Yaratma unsuru olarak su	101
1.4. Mağara/Kuyu/Mezar Kültü	102
1.5. Ağaç Kültü	104
1.5.1. Kutsal olarak ağaç	104
1.5.2. Şifa olarak ağaç	106
1.5.3. Zorluklara karşı koruyan ağaç	107
1.6. Toprak Kültü	107
1.7. Güneş ve Ay Kültü	108
2. Şahıs Kültleri	108
2.1. Veli Kültü	108
2.1.1. Cezalandırıcı Veliler	109
2.1.2. İyileştirici Veliler	110
2.1.3. Kerametlerini Yarıştıran Veliler	113
2.1.4. Alp Veliler	114
2.2. Atalar Kültü	114
2.2.1. Yaratıcı olarak ata	115

2.2.2. Cezalandırıcı olarak ata	115
2.2.3. İyileştirici olarak ata	116
2.2.4. Savaşçı olarak ata	118
2.3. Hızır Kültü.....	119
2.4. Tanımlanmamış Kişi ve Dini Yönleri Ağır Basan Kişilerle İlgili “Gizli Kült”ler ..	121
3. Tabiatüstü Varlıklar ile İlgili Kültler.....	123
3.1. Şeytan ve Cin.....	123
3.1.1. Kılık değiştiren şeytan	124
3.1.2. Kılık değiştiren cinler	125
3.1.3. İnsanlara yardım eden, onlarla iletişim halinde olan cinler.....	126
3.1.4. İnsanlara zarar veren cinler.....	127
3.1.5. Geleceği haber veren cinler	128
3.2. Al Karısı	128
4. Hayvanlarla İlgili Kültler.....	129
4.1. Geyik	129
4.1.1. Hükmedilen hayvan olarak geyik	129
4.1.2. Cezalandırıcı unsur olarak geyik	130
4.2. Baykuş	130
4.3. Kartal	131
4.4. Karga	132
4.5. Zümrüdü Anka.....	133
4.6. Yılan	133
4.7. Taraklı Kuş	134
4.8. Boğa.....	134
4.9. Tavşan.....	135
4.10. Güvercin	135
B. Kült Özelliği Taşımayan Kült Dışı Unsurlar	137
C. Kültüsel Özellik Gösteren Formülistik Sayılar	140
SONUÇ	144
KAYNAKÇA.....	146
Efsane Metinlerinin Tablosu	152
Tablonun Değerlendirilmesi	154
Derlemedeki Tecrübelerim	155
EK 1- Kaynak Kişiler Tablosu	158
EK 2- Efsanelerle İlgili Fotoğraflar	162
ÖZGEÇMİŞ.....	176

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Efsanenin anlatmaya bağlı türlerle ilişkisi	17
Tablo 2. Efsanelerde geçen 3 sayısının incelenmesi	140
Tablo 3. Efsanelerde geçen 4 sayısının incelenmesi	141
Tablo 4. Efsanelerde geçen 6 sayısının incelenmesi	141
Tablo 5. Efsanelerde geçen 7 sayısının incelenmesi	142
Tablo 6. Efsanelerde geçen 12 sayısının incelenmesi	142
Tablo 7. Efsanelerde geçen 40 sayısının incelenmesi	143
Tablo 8. Efsanelerde geçen 77 sayısının incelenmesi	143
Tablo 9. Efsane Metinlerinin Tablosu	152
Tablo Ek-1. Kaynak kişiler tablosu	158

GÖRSELLER LİSTESİ

Fotoğraf 1. Göçerli Köyü-Yılan Kayası	162
Fotoğraf 2. Hz. Ali'nin yılanı karnından yaralaması	162
Fotoğraf 3. Hz. Ali'nin Düldül'ünün nal izi	163
Fotoğraf 4. Çobankaya Köyü/ Kanlı Dağ	163
Fotoğraf 5. Şuhut/İplik Camisi	164
Fotoğraf 6. Kayabelen Köyü/Hamza Şeyh Dede Türbesi	164
Fotoğraf 7. Hamza Baba'nın Sancağı	165
Fotoğraf 8. Menteş Köyü/Ağiler Türbesi	165
Fotoğraf 9. Ağiler Türbesi efsanesinde geçen, kadının bıraktığı çalılar	166
Fotoğraf 10. Karlık Köyü/Karlık Dede	166
Fotoğraf 11. Karlık Camisi'nin ortasındaki kuyu	167
Fotoğraf 12. Bozan Köyü/Uzun Dede Türbesi'nin girişi	167
Fotoğraf 13. Dede Taşı	168
Fotoğraf 14. Haydarlı kasabası/Haydar Dede	168
Fotoğraf 15. Menteş Köyü/Işık Dede	169
Fotoğraf 16. Karacalar Köyü/Hak Halili	169

Fotoğraf 17. Dede Pürü	170
Fotoğraf 18. Doğanlı Köyü	170
Fotoğraf 19. Şeytan Kayalıkları	171
Fotoğraf 20. Tekke Köyü/Şemsettin Baba	172
Fotoğraf 21. 4.1.5.'te geçen geyik boynuzu	172
Fotoğraf 22. Başmakçı'da özel gecelerde yeşeren ağaç	173
Fotoğraf 23. Doğanlı Köyü/Karatepe	174
Fotoğraf 24. Kaynak Kişi	174
Fotoğraf 25. Karacalar Köyü/Yoksul Derviş	175

KISALTMALAR LİSTESİ

vd: ve diğerleri

hızl: Hazırlayan

C.: Cilt

S.: Sayı

s.: Sayfa sayısı

bknz: Bakınız

Ed.: Editör

İÖ: İsa'dan Önce

M.Ö.: Milattan Önce

M.S.: Milattan Sonra

TDK: Türk Dil Kurumu

ÖZET

Toplumun yapısını inceleyen, yazılı belgelerden ziyade atalardan ve geçmişten gelen gelenekleri, görenekleri, inanışları inceleyen halk bilimi çalışmalarından *derleme/alan araştırması* önemli bir yere sahiptir. Çünkü her toplumun kendine özgü bir yapısı vardır. İnsanoğlunun düşünsel yapısını oluşturan her şey Halk bilimi alanının içine girer.

Bu çalışmada, Afyonkarahisar ilinin ilçe ve köylerine gidilerek efsaneler derlenip incelenmiştir. Değişen dünya değişen kültürü de beraberinde getirmektedir. Bu kültür bazen unutulmakta hatta yok olmaktadır. Biz de bu efsanelerin tamamen yok olmaması ve gelecek nesillere aktarılması için bir çalışma yaptık.

Tezimiz Performans ve İcra (Bağlamsal) Kuramı ile incelenmiştir. Araştırmada yöntem olarak alan araştırması yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmanın amacı, kaynak kişiyi icra ortamında görerek, aktif katılım sağlayarak gözlem yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Efsane, Derleme, Folklor, Kültür, İnanç

SUMMARY

AFYONKARAHISAR LEGENDS (REVIEW-TEXT)

Compilation has an important place in folklore studying that analyzing traditions, customs and believes from the past and ancestors. Also this letters analyze the structure of community except written documents. Because every community has a typical construction. Everything that forms human's spiritual construction involve folklore.

In this study legends are compiled and analysed by going counties and villages of Afyonkarahisar. Changing world accompany changing culture. This culture is sometimes forgotten even disappear in time. We studied to transfer this legends from generation to generation and not to disappear. And this study is recorded by compiling studiously.

Our thesis has been reviewed by the Performance and Commitment Theory. The method of field research was used in the study.

The purpose of the study is to observe the source by seeing the person in the fulfillment environment, providing active participation.

Key Words: Legend, compilation, folklore, culture, belief

ÖN SÖZ

Bir topluma özgü nesilden nesile aktarılan evrensel niteliklere sahip, değişime açık, bütünleştirici kurallar sistemine kültür denilir. Kültür, içerisinde birçok folklorik ürünleri barındırır; efsaneler de bunlardan biridir.

Efsane, geçmişten günümüze kadar anlatılan, anlatılana inanılan, olağanüstü vasıflarla bürünmüş hikayelerdir. Anlatıcı, anlattığı hikâye ile kendisine ilgi gösteren bir dinleyici ister. Dinleyici de inanarak anlatıcıyı motive eder. Efsanelerde genellikle ödül ve ceza sistemi vardır. İyiler ödüllendirilir, kötüler cezalandırılır. Bu sebeple anlatıcı ve dinleyici inanarak cezadan kurtulmuş olur.

Afyonkarahisar ili zengin efsaneleriyle bize kaynaklık etmiştir. Bölge az da olsa göçebe hayatın devam ettiği Yörük-Türkmenlerin meskun olduğu yerdir. Bunun içindir ki hemen hemen her efsanede bir göç hikâyesi vardır.

Bu çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmı 3 başlığa ayrılmış olup Afyonkarahisar Hakkında Genel Bilgiler, Efsane Kavram ve Özellikleri ve Afyonkarahisar Efsanelerinin Tasnifi yer almaktadır. Afyonkarahisar hakkında genel bilgilere, efsane terimine, özelliklerine ve Afyonkarahisar Efsaneleri'nin tasnifine yer verilmiştir.

Birinci bölümde efsane metinleri yer almaktadır. Efsane metinleri ana başlıklar ve alt başlıkların altında numaralandırılarak verilmiştir. Efsane metinlerinde dile müdahale edilmemiş, metinler mahalli söylemleriyle verilmiştir. Metinlerdeki başlıklar tarafımdan verilmiştir.

İkinci bölümde Afyonkarahisar Efsaneleri'nin incelenmesi yapılmıştır. Bu bölümde Afyonkarahisar Efsanelerinde Kültler, Kült Özelliği Taşımayan Kült Dışı Unsurlar ve Kültürel Özellik Gösteren Formulistik Sayılar olmak üzere 3 başlık yer almaktadır. Efsane metinlerinde geçen kültürler tasnif edilerek incelemesi yapılmıştır. Kült Dışı Unsurlar başlığında 5 efsane incelenmiştir. Kültürel Özellik Gösteren Formulistik Sayılar başlığında efsane metinlerinde yer alan sayılar tablolar halinde verilerek incelenmiştir.

Ek-1 tablosunda efsane metinlerinin sayısal verileri gösterilerek sayıların hangi efsane başlığına karşılık geldiği gösterilmiştir. Daha sonra tablonun değerlendirilmesi yapılmıştır.

Ek-2 tablosunda kaynak kişilerin adı-soyadı, yaşı, eğitim durumu, mesleği, doğduğu yer ve derleme yapıldığı yer tabloda gösterilmiştir. Kaynak kişilerin isimleri sonda verildiğinden her bir efsane metninin altında numaralar vardır. Bu numaralar efsaneyi kimin anlattığını göstermek için verilmiştir. (Örnek: (Kaynak 11))

Kaynak kişilerin bazıları ismini vermek istemediği için metnin altına sadece “Kaynak” yazılmıştır.

Derleme sürecinin bir kısmı pandemiye denk geldiği için bazı ses kayıtları telefon görüşmesi esnasında yapılmış olup tabloda “derleme yapılan yer” kısmında belirtilmiştir. Aynı zamanda ikamet ettiğim yer Nazilli olduğu için pandemide Nazilli’de yaşayan Afyonlular araştırılıp pandemi şartlarına uygun bir ortamda görüşülmeye çalışılmıştır bu da “derleme yapılan yer” kısmında “Nazilli” diye belirtilmiştir.

100’e yakın kaynak kişimiz oldu ama bunların 89’u isminin yer almasını istedi. 89 kaynak kişiden sadece 1’inin memleketi Gaziantep’tir. 40 senedir Afyonkarahisar’da yaşamaktadır. Kaynak kişilerin 41’i ilkokul, 4’ü ortaokul, 13’ü lise, 9’u üniversite mezunudur. 15’i ilkokul 3’den terk olup okuma yazma bilmekte (Tezimizde “İlkokul” diyerek belirtilmiştir) 5’i de okuma-yazma bilmemektedir. Biz seçtiğimiz efsane metinlerinden dolayı 63 kaynak kişinin ismini tezimizde yer verdik. 64’den kişinin 23’ü kadın olup 41’i erkektir. 89 kaynak kişiyi baz alırsak da 26’sı kadın, 63’ü erkektir.

Alan araştırmalarım sırasında karşılaştığım zorluklarda ellerinden gelen yardımı yardımları esirgemeyen, evlerinin kapısını sonuna kadar açan, tüm Afyonkarahisar halkı ve idarecilerine teşekkürü borç bilirim. Tezin teknik düzenlenmesi konusunda yardımcı olan Oğuzhan Başalan’a teşekkür ederim. Karşılaştığım teknik ve bilimsel problemlerde bana çözüm üreten Arş. Görevlisi Eren Odaman’a teşekkür ederim.

Çalışmamda beni hem maddi hem manevi destekleyen, her koşulda yanımda olan anneme, babama ve kardeşime teşekkür ederim. Adeta bana yollarda yoldaşlık eden, yeri geldiğinde arkadaş yeri geldiğinde kaynak kişi olan babaanneme çok teşekkür ederim. Çalışmamı dört gözle bekleyen, beni köy köy gezdirmeyi planlayan, beni ve çalışmamı bütün ayrıntılarına kadar planlayan ama ömrü yetmeyen rahmetli dedem Hasan Kaykal’a bütün emekleri için teşekkür ederim. Beni ve kendisini köy yollarında aşındıran, dur durak bilmeden, sıkılmadan bana hem şoförlük hem de rehberlik eden gerek kaynak kişi bulmada gerek kendisi kaynak kişi olan dayım Şükrü Başyigit’e teşekkürü borç bilirim.

Her zaman bana ışık olan, önümü göremediğimde lambasını bana veren, her konuda yanımda olan, kapılarını sonuna kadar açan ve hiç kapatmayan danışmanım Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT’a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Döndü Tuğba KAYKAL

Antalya, 2022

GİRİŞ

A. Afyonkarahisar Hakkında Genel Bilgiler

1. Afyonkarahisar İsminin Kökeni/Kaynağı

Afyon ismi, 16. yüzyılda bölgede yetiştirilmeye başlanan afyon bitkisinden gelmektedir. Afyonkarahisar şehri, Selçuklular zamanında uzun süren bir kuşatma sonucunda alınmıştır. Hisar kale demektir ve Karahisar ismini, şehrin ortasında yükselen koyu renkli volkanik kayaların renginden ve üstünde bulunan hisardan alır (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Afyonkarahisar>).

Kaynak şahsın verdiği bilgiye göre (Kaynak 12) 10. Cumhurbaşkanı olan Ahmet Necdet Sezer o dönem adı Afyon olan ilin Karahisar köyünde doğmuştur. Afyon’a Karahisar adının eklenmesi Sezer’in cumhurbaşkanı olduğu dönemde gerçekleşmiştir. Anlatıcının anlattığına göre Karahisar ismi, halk tarafından benimsenmiş olup “Nerelisin?” sorusuna cevaben Afyonluyum yerine Karahisarlıyım denildiğini söylemiştir. Ulusal bir ansiklopedik sözlükler de şehrin adını şu şekilde maddeleşmiştir:

“İlk yerleşim dönemi belirsiz olan Afyonkarahisar’ın Bizans döneminde ovaya hâkim kayalık tepesinde *Akroenos* ya da *Akronium* kalesi bulunuyordu. Birçok kez arap ordularının saldırısına uğradı. Efsanevi İslam kahramanı Battal Gazi, kentin yakınlarında yenilgiye uğratılınca “zafer kenti” anlamına gelen *Nikopolis* adıyla anılmaya başlandı. Daha sonraları geniş ölçüdeki afyon üretimi nedeniyle kente *Afiun* (Afyon) da denildi. Kent Malazgirt Savaşı’nı izleyen yıllarda Türk egemenliğine girdi. Selçuklu hükümdarı Alaattin Keykubat I hazinesini bu kalede sakladığından Karahisarıdevle adıyla anıldı. Selçuklu veziri Sahip Ata Fahrettin Ali Karamanlıların ve Moğolların saldırısına karşı bu kaleye sığındı ve ardılları Afyonkarahisar’da Sahipataoğulları Beyliği’ni kurdu (1275). Kentin Cumhuriyet dönemine kadar kullanılan Karahisarısahip adı Sahip Ata ile ilgilidir” (Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, 1992: 155).

“Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Karahisar-ı Sahib adıyla anılan Afyonkarahisar kenti bugünkü adını ürettiği afyondan ve kara taşlardan yapılmış görkemli kalesinden (hisar) almıştır” (Temel Britannica, 1992: 63-64).

“Akarçay’ın geçtiği ovanın güneybatı kenarında kurulmuştur. Taşpınar deresi şehirden geçer. Hemen de kara denilecek kadar koyu renkli lav(andezit) kütleleri, dik yamaçlar ile ova üzerinde yükselir; bunların en yükseği olan Sivritepe üzerinde, şehre adını kazandırmış hisar harabesi bulunur. Bu Karahisar’ı diğerlerinden ayırmak için verilen *Karahisar-ı Sahib* adı, Cumhuriyet devrine kadar resmi kayıtlarda tutuldu; bu ad, Selçukluların son devir vezirlerinden olan, Karamanlı ve Moğol tecavüzünden korunmak üzere buraya yerleşmiş bulunan Fahreddin Sahib Ata’nın ismiyle ilgilidir; Fahreddin Sahib Ata soyu, Germiyanlıların hâkimiyeti altında bir süre bu havalide yaşadı. Bununla beraber halk arasında şehrin adı, çevrenin ünlü ürünü olan afyona bağlandı ve XVI. yy. da bile kullanılan *Afyon Karahisarı* adı, son devirde, çok defa daha da kısaltılarak sadece *Afyon* oldu” (Kılıçlıoğlu vd., 1992: 124).

“Şehre adını veren koyu renkli volkanik kayalardan oluşan ve üzerinde hisar bulunan dik yamaçlı tepenin eteğinde 1010 m yükseklikte kurulmuştur. Eski adı Karahisarısâhib olup Karahisar ismi, şehrin ortasında yükselen kayalığın renginden ve üstünde bulunan hisardan gelir. Sâhib ise, Anadolu Selçuklularının son devirlerinde yaşayan ve Moğol istilâsı sırasında buraya sığınan Sâhib Ata Fahreddin Ali Bey’in adıyla ilgilidir. Bazı Osmanlı kaynaklarında şehre Sâhib’in Karahisarı denildiği gibi C. Zeno da buradan Saibcarascar şeklinde bahseder. Sonraları şöhet bulan Afyon adı ise bu bölgede eskiden beri geniş ölçüde yapılan haşhaş ekimine dayanır. Seyyah Tavernier şehrin ismini Aphiom Carassar, diğer bazı Avrupalı seyyahlar Afiun şeklinde zikrederler” (Emecen, 1988: 443).

Afyonkarahisar Kalesi, dağlar arasında yalçın, yüksek bir tepede savunulmaya elverişli bir konumdadır. İsmi, kayalar üzerine kurulan kaleden dolayı “Karahisar” olarak almıştır. Afyonkarahisar’ın, M.Ö. 2000 yıllarına kadar uzanan bir geçmişi vardır. İnsanoğlunun yüzyıllar öncesine dayanan geçim kaynağı olarak yetiştirilen haşhaş bitkisinden elde edilen özsu anlamındaki Opium kelimesinin Afion olarak söylenmesinden dolayı Afyon adını almıştır. Bu, Synnada antik kenti sikkelerinde karşımıza çıkmaktadır. İlk yerleşim izlerini Hititlerden başlayarak görüyoruz. Daha sonra Frigler, Roma ve Bizans takip etmiştir (Afyonkarahisar İl Yıllığı, 2001: 18).

Afyon’un ilk sahibi Hititlerdir. Hititlerden sonra Frigler Afyon’a Syneda ismini vermişlerdir. Bizanslılar da Afyon’a “Yüksek Kale” anlamına gelen Akronium ismini vermişlerdir. Şehir, 1071 Malazgirt Savaşı’ndan sonra Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından fethedilmiştir.

2. Afyonkarahisar’ın Tarih İçindeki Yeri ve Önemi

Afyonkarahisar kenti, birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Afyonkarahisar’ın Türkler tarafından fethine kadar bölgeye hâkim olan medeniyetler sırasıyla Hititler, Frigler, Lidyalılar, Persler, Makedonyalılar, Selevkoslar, Bergamalılar, Romalılar ve Bizanslılardır.

Sandıklı’nın güneyindeki Kusura kalıntılarında yapılan kazılarda ilk yerleşmenin İ.Ö 3000 yıllarına kadar uzandığı tespit edilmiştir. İ.Ö 1800 yıllarında Afyon toprakları Hitit sınırları içerisindeydi. Daha sonra bu topraklarda Frigler ve Lidyalılar egemen olmuştur. Sonraki dönemde bölge Pers, Roma ve Bizans egemenliğine girmiştir. Selçuklular, Malazgirt Savaşı ile Anadolu’ya girdikten sonra 1115’te Afyonkarahisar’ı kendi toprakları içine almışlardır. 1428’de de Osmanlı topraklarına katılmıştır (Temel Britannica, 1992: 62-63).

2.1. Tarih Öncesinde Afyonkarahisar:

Afyon topraklarında ilk insan topluluklarına ne zaman rastlandığı bilinmemektedir. Yapılan kazı çalışmaları neticesinde yerleşmenin; M.Ö. 3000 yıllarında yani tarih öncesi çağlara dayandığını göstermektedir. Bunun en güzel örneği Kusura Höyük’ tür. Bu dönemde

ilk kez maden işlenmiş olup Tunç kullanıldığından “Tunç Çağı” olarak isimlendirilmiştir (Afyonkarahisar İl Yıllığı, 2001: 20).

2.2. Tarihte Afyonkarahisar:

2.2.1. Hititler (M.Ö. 1800-1200):

Afyon'un ilk sahibi Hititlerdir. Aynı zamanda Afyon Kalesi'ni yapan Hitit Kralı II. Murşil'dir. Hititlerin Hatti kökenli olduğu bilinmektedir. Hititler, M.Ö. 1800-1200 yılları arasında Afyon'da hüküm sürmüştür. Hititlerin ilk devri, Hint-Avrupa kaynaklı bir kültürün etkisi altında kalmıştır. Döneme ait Seydiler kasabası Yanarlar mevkiinde yapılan kazı çalışmasında Hitit küp mezarlığı ortaya çıkmıştır. Bu mezarlık, Hititler'in batı sınırının Afyonkarahisar'a kadar uzandığını göstermektedir. Hititler, dönemin en uzun ticaret yolunu - Kral Yolu- açmışlardır. Bu yol, Sivrihisar'dan geçerek Hisarköy, Bolvadin ve Dinar üzerinden Ege'ye ulaşmaktadır (Afyonkarahisar İl Yıllığı, 2001: 20).

2.2.2. Frigler (M.Ö. 1200-546):

Frigler, M.Ö. 1200 yıllarından itibaren Anadolu'ya yayılmaya başlamış. Frig hakimiyeti, M.ö. 660 yılında Kimmerlerin saldırısıyla yıkılmıştır. Daha sonra Afyon, Eskişehir, Kütahya illeri arasında bulunan Yazılıkaya, İhsaniye ve Altıntaş çevresinde yeniden kurulmuştur. Hatta Dinar'a kadar yayılmışlardır. Pers dönemiyle yok olan Frig egemenliği benimsenen din, kültür ve diliyle hala Frigya bölgesi olarak Frig Vadisi, Frig Yolu olarak adlandırılan bölgeler hala varlığını korumaktadır (Afyonkarahisar İl Yıllığı, 2001: 20).

2.2.3. Lidyalılar (M.Ö. 660-546):

Kimmerlerin M.Ö. 660 yıllarında Frig hakimiyetini yıkmasıyla birlikte Lidyalılar, Dinar ve Dazkırı'ya kadar gelmişlerdir. Afyonkarahisar'ın güney kesiminde bu dönemin izleri vardır (Afyonkarahisar İl Yıllığı, 2001: 21).

2.2.4. Persler (M.Ö. 546-333):

Lidyalılar, Perslerin egemen olmasıyla birlikte yok olmuş, Persler M.Ö. 546 yılında hakimiyet göstermeye başlamıştır. Dinar şehrini Anadolu'nun eyalet merkezi yapmışlardır. Büyük İskender ile yapılan savaşta Pers imparatorluğu elden gitmiştir (Afyonkarahisar İl Yıllığı, 2001: 20).

2.2.5. Hellenistik Dönem (M.Ö. 333-281):

M.Ö. 336 yılında Makedonya kralı Flip, Anadolu'ya ordusu ile gelerek Herodot tarafından ortaya atılan, Sokrates tarafından geliştirilen “Birleşik bir Yunan milletin Asya'yı fethetmesi” düşüncesinin ilk adımlarını atmıştır. Yerine oğlu İskender geçerek Pers ordusunu yenmiştir. İskender, Doğu ile Batı'yı birleştirmek istemiş; Hellenizm devrini başlatmıştır. Büyük İskender'in ölümü üzerine komutanlar mücadeleye girmiş, M.Ö. 301 yılında mücadele o dönemki adı ile İpsos şimdiki adıyla Afyonkarahisar'ın Çay ilçesinde meydana gelmiştir. Selevkos, Batı Anadolu'ya yürümüştür. Afyonkarahisar sınırları içinde kendi adına sikke (para) basan 16 şehir devleti kurmuştur. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

Apemeia: Dinar

Synnada: Şuhut

Docimeon: İscehisar

Amorium: Hisarköy

Pentapolis: Sandıklı Bölgesi (Afyonkarahisar İl Yıllığı, 2001: 22).

2.2.6. Romalılar (M.Ö. 333-M.S. 395):

Selevkoslar'ın parlak devri sona ermiş, Romalılar tarafından harbe zorlanmışlardır. Bu zaferi kazanarak Selevkoslar devrini yıkmışlardır. Romalılar, 3 yıl sonra şimdiki adıyla Dinar'da anlaşma yaparak Torosların güneyine kadar uzanan topraklara sahip olmuşlardır. Roma hakimiyeti sırasında Anadolu'da birçok antik şehir kurulmuştur. Afyon ili de bu kurulan şehirler arasındadır. Afyon o dönemde Akronium olarak anılmaktadır. Şehire ait paralar üzerinde haşhaş bitkisi resmi vardır. Yapılan kazılarda ele geçirilen paralar üzerinde İmparator Antonius ve Constantinius'un adı geçmektedir. Şimdiki isimleriyle Hisar köyü, İscehisar ilçesi ve Süğlün kasabasında Roma şehir kalıntılarından ele geçen eserlere göre Afyon'da Roma devri 4. yüzyıla kadar sürmektedir (Afyonkarahisar İl Yıllığı, 2001: 22).

2.2.7. Bizans Dönemi (395-1068):

Roma imparatorunun ölümünden sonra imparatorluk 2'ye ayrılmıştır. Frigya bölgesi büyük oğlunun payına düşmüştür. O dönemki adı ile Abassam, şimdiki adıyla Bayat ilçesi, İscehisar ve Ayazini'nde geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Amorium denilen Hisarköy önemli bir şehir olmuştur. Kilise ve manastırlar, birçok dini yapılara ait mimari kalıntılar M.S. 6. yüzyıldan başlayarak 10. yüzyıla kadar tarihlenmiştir. Bizanslılar bu yerleri dini merkez olarak seçmişlerdir. 9. ve 10. Yüzyılda Türkler Anadolu'yu tehtit etmişlerdir. Selçuklular ile birlikte yapılan çetin savaşta Selçuklu Sultanı Alparslan'a yenik düşülmüştür.

2.3. Afyon'da Türk Hâkimiyeti:

2.3.1. Beylikler Döneminde Afyonkarahisar:

Selçuklular, Anadolu'nun fethine başladıkları zaman Anadolu, Bizans idaresinde 21 eyalete ayrılmış bulunuyordu. Afyon, bu eyaletlerden merkezi Konya olan Anatolik eyaletine bağlıydı. Selçuklulara bağlı olarak Anadolu'da kurulan ilk beyliklerden biri Sahip Ata Oğulları'dır. Beyliğin kurucusu, Sahip Ata Fahrettin Ali'dir ve hayatını Afyon'da geçirmiştir. O zamana kadar Karahisar denilen şehre onun adına dayanarak Karahisar-ı Sahib denilmiştir. Afyon uzun süre bu beyliğin başkenti olarak kalmıştır (Afyonkarahisar İl Yıllığı, 2001: 23).

2.3.2. Osmanlı İdaresinde Afyonkarahisar:

Afyonkarahisar, 1390 yılında Beyazıt döneminde Osmanlı Devleti'ne geçmiştir. 15. yüzyıl ortalarına doğru Osmanlı'nın Rumeli'de Haçlılar ile uğraştığı sırada durumu fırsat olarak değerlendiren Karamanoğulları Afyon'a kadar gelip yakıp yıkmıştır. Bu mücadeleden etkilenen Afyon çevresi, II. Mehmet'in Karamanoğullarını ortadan kaldırmasıyla Osmanlı hakimiyetine girmiştir. İl, Celali isyanlarından da etkilenmiştir. 1917 yılına kadar Bursa'ya bağlı kalmış, I. Dünya Savaşı sonuna doğru bağımsız bir sancak olmuştur (Afyonkarahisar İl Yıllığı, 2001: 20-22).

2.3.3. Kurtuluş Savaşı'nda Afyonkarahisar

Afyonkarahisar, Yunanlıların son durağı olduğu için, direnişin yapıtaşı ve milli mücadelenin başladığı topraklar olması açısından çok önemli bir yere sahiptir. Afyonkarahisar şehri Yunanlılar tarafından iki kere işgale uğramış ilki uzun sürmemesine rağmen ikincisi 14 ay sürmüştür. Afyonkarahisar'ın kurtuluş planları Akşehir'de yapılmış olup daha sonra Şuhut'a gelinmiştir. 26 Ağustos 1922 günü top ateşiyle birlikte Kocatepe'den çıkan ordu üstün bir güçle Kurtuluş Savaşı'nı kazanmıştır (<https://afyon.ktb.gov.tr/TR-63436/tarihce.html>).

3. Afyonkarahisar'ın Coğrafi Durumu

Afyonkarahisar'ın büyük bir bölümü, Ege bölgesinin İç batı Anadolu bölümünde bulunmaktadır. Güneyde Başmakçı, Dazkırı, Dinar ve Evciler ilçelerinin bazı toprakları Akdeniz Bölgesi sınırları içine girer. İl; kara, demir ve hava yollarının kesistiği kavşak noktasında yer almaktadır. Doğuda Konya, batıda Uşak, kuzeybatıda Kütahya, güneybatıda Denizli, güneyde Burdur, güneydoğuda Isparta ve kuzeyde Eskişehir illeri ile komşudur (Afyonkarahisar İl Yıllığı, 2001: 30).

Sarp yamaçlarla çevrili olan Afyonkarahisar ili adını tepedeki hisardan ve yörenin gelir kaynağı olan haşhaştan alır. Kavşak noktasında yer alması nedeniyle Afyonkarahisar’a “İç Anadolu’nun Kapısı” adı verilmektedir. İl, tepenin eteklerinde ovadaki istasyona kadar zamanla ilerlemiştir (Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, 1992: 155).

Afyonkarahisar şehir nüfusunun bir kısmı tarımla, ticaretle diğer bir kısmı da dericilik, mermercilik, Keçecilik, sucuk, kaymak ve haşhaş yağı yapımı ile geçimini sağlamaktadır (Kılıçlıoğlu vd., 1992: 124).



B. Efsane Kavramı ve Özellikleri

1. Efsane Terimi ve Tanımı

Efsane, popüler olarak; uydurma hikâye anlamına gelmektedir. Geçmiş zamandan günümüze kadar gelmiş, dilden dile aktarılan, içerisinde olağanüstülük barındıran, inanılanı da inanmayanı da bulunan ama inanılması zorunlu gibi gözüken ve hissedilen hikayelerdir.

“Efsanenin bilim dilindeki karşılığı *mythos*’dur ve kelimenin aslı Yunanca ‘dan gelmektedir. Anlamı da söz, öykü demektir” (Örnek, 2014:185). Türkiye Türkçesinde efsane olarak adlandırılan tür diğer Türk halklarında farklı kelimelerle söylenmiştir.

“Efsane terimi; *rivayet*, *epsane* (Uygur), *anız*, *apsana*, *apsana-hikayat* (Kazakistan), *epsane/epsana*, *rivayat*, *añız*, *añız-engime*, *legenda* (Karakalpakistan), *efsane*, *rivayet* (Özbekistan), *epsana*, *rovayat* (Türkmenistan), *esatir*, *mif*, *efsane* (Azerbaycan), *riveyet* (*rivayet*), *legenda* (Başkurdistan), *rivayet*, *legenda*, *ekiyet*, *beyt* (Kazan Türkleri), *efsane* (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Balkon Türkleri, Kırım Türkleri) şekillerinde karşımıza çıkmaktadır. Kelimenin aslı Farsça *fesane*dir. Türkçemizde dini özelliklere sahip metinlere menkıbe denilmektedir. Yunancadan dilimize geçmiş olan *mitos* ve *mit* kavramları da efsane kavramıyla yakından ilgilidir. Türkiye Türkçesinde efsane kelimesinin yanı sıra *söylence* de kullanılmaktadır” (Alptekin, 2014: 15).

Boratav efsane kavramının Batı dillerindeki karşılığını verdikten sonra türün şekli hakkında da bilgi verir.

“Efsane deyimiyle Fransızcadaki *legende* ile Almancadaki *Sage* ve *Legende* kavramlarının her ikisini karşılıyoruz. Dinlik konulardaki efsanelere (almanca *Legende*) eskiden Türkçede menkabe derlerdi. Efsane kendine özgü bir üslubu, kalıplaşmış, kurallı biçimleri olmayan, düz konuşma dili ile bildirilen bir anlatı türüdür” (Boratav, 1978: 106-107).

En bilinen ve çok kullanılan tanım olarak Grimm Kardeşlerin tanımı için Sakaoğlu efsaneleri 4 cümle ile açıklamıştır;

- “a) Şahıs, yer ve hadiseler hakkında anlatılardır.
- b) Anlatılanların inandırıcılık vasfı vardır.
- c) Umumiyetle şahıs ve hadiselerde tabiatüstü olma vasfı görülür.
- ç) Efsanelerin belirli bir şekli yoktur; kısa konuşma diline yer veren bir anlatıdır” (Sakaoğlu, 1980: 5-6).

Şükrü Elçin Halk Edebiyatına Giriş eserinde efsane ile ilgili şunları söylemektedir:

İnsan, tarih sahnesine çıktığı ilk zamandan beri farklı coğrafya, çevre ve millet arasında doğup gelişen; zamanla inanç, gelenek, görenek ve törenlerin ortaya çıkmasında sözlü gelenekte yaşayan birçok masallar olduğunu söylemektedir. Bu masallara da Arapça’da *usture*, Farsça’da *fesane*, efsane, Yunanca’da da *mitos*, *mit* adı verildiğini söylemiştir. Efsane araştırmaları ile ilgilenen disiplinlere de *esatir-mitoloji* denildiğini aktarmıştır (Elçin, 1981: 312-313).

“Ziya Gökalp, halk bilimi ürünlerinin anane terimi kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini öne sürerek bu ürünleri tasnif etme yoluna da gitmiştir. Ona göre ananeler şu şekilde tasnif edilebilir:

1. Ustûreler
2. Menkıbeler
3. Masallar
4. Efsaneler
5. Alelâde ananeler.

L. Sami Akalın'ın Edebiyat Terimleri Sözlüğü'nde efsanenin tanımı “Bir olayı akıl dışı; olağanüstü yolda gelişmiş gösteren söylenti. / Genel anlamda: Masal, olmayacak şey, asılsız hikâye. ‘Fersane’ olarak da kullanılır” (Akalın, 1966: 50).

Türkçe Sözlükte;

“1. Eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayali hikâye, söylence. 2. Gerçeğe dayanmayan asılsız söz, hikâye” (TDK, 1988: 674) olarak tanımlanır.

Kamus-ı Türki'de efsaneyi;

“1. Masal, asılsız hikâye, hurafat. 2. Şöhret bulup dillere düşen vak'a ve hal, destan” (Şemseddin Sami, 2018: 113) diye tarif etmektedir.

Mustafa Nihat Özön, Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü'nde efsaneyi şöyle tarif etmektedir:

Genel olarak masal ile aynı anlamda kullanılan tabiat olayını, nasıl meydana geldiğini, gerçek dışı, olağanüstü açıklamalarla anlatılan hikayelerdir diyerek halkın hayal gücünde biçim değiştirerek nesilden nesile aktarıldığını söylemektedir (Özen, 1954: 74).

Luthi, efsaneyi duygusal bir anlatım ile anlatıcının bilerek ve isteyerek gerçek olduğunu iddia etmesi üzerine dinleyiciyi meraklandıran gerçek ise nasıl olduğunu düşündüren, olayın nasıl ortaya çıktığından ve ne zaman gerçekleştiğinden haberdar olmak isteyen insanların sözsel olarak yaydığı ve aktardığı anlatımlar olduğunu söylemektedir (Luthi, 1979: 66).

Degh, efsaneyi şöyle tanımlamaktadır:

“Efsane (ya da fabulate) olarak tanımlanan bir hikayeye başlayarak diğer az ya da çok tutarlı bir şekilde memorat, casus, batıl inanç, batıl inanç hikayesi, gerçek hikaye, kişisel deneyim hikayesi, söylenti, inanç hikayesi, mit, dini anlatılar, anekdot vd. tarzında sınıflandırılmış olanları kapsayan bir türdür. Sanatsal olarak formüle edilmiş, üçüncü bir şahsa anlatılan ve geçmişte ya da tarihsel geçmişte kurulmuş geleneksel bir hikaye ya da anlatıdır” (Degh, 1986: 206).

Efsaneler, gerçek tarihte belgelenmemiş ve kanıtlanmamış ama gerçekmişçesine anlatılan hikayelerdir. İnsanlar hikaye anlatmayı sevdikleri kadar anlatırken abartmayı da çok severler. Bu yüzden efsaneler de gerçeklerin süslenmiş ve gizem katılmış halidir; diyebiliriz.

2. Efsanelerin Teşekkülü ve Kaynakları

Efsanelerin oluşumunu açıklamak için önce köklerini araştırmak ve beslendiği kaynakları bulmak gerekmektedir. Bu oluşum bütün efsanelerde aynı formda ilerlememektedir. Efsane kökleri birden fazla olduğu için farklı süzgeçlerden geçerek sistemini oluşturur. Metin Ergun, efsanelerin köklerini şöyle sıralamıştır:

1. Mitolojik kökler
2. Tarihi kökler
3. Dini kökler
4. Hayali, fantastik kökler (Ergun, 1997: 41)

Efsanelerin ortaya çıkmasında insanoğlunun payı çok yüksektir. İnsan ilk çağlardan bu yana bir korku üzerine inşa edilen inanış içindedir. Bu korku cezalandırılma korkusudur. Bu yüzden insan hikaye uydururken, aktarırken inanma da beraberinde gelir. Halkın hayal gücünde her zaman bir yaratıcı ve kahraman yer almaktadır. Yaratıcı ve yaratma üzerine anlatılan efsaneler olağanüstü özellik barındırır. Kahraman dediğimiz şey de halkın lideri konumundadır. Bu kahraman her zaman bir kurtarıcı ve her daim fedakardır. Efsaneler bu özellikler ile süzgeçten geçirilir ve ilerler.

Sakaoğlu, Türk efsanelerinde insan ve çevrenin birbirine bağlı olduğunu söylemektedir (Sakaoğlu, 2018: 35). İnsan, çevresine ilişkin olayları, şahısları etkilemekte ve onlardan etkilenmektedir. Bu etki, insanın hafızasında yer etmekte ve kullanılmaktadır. Böylece efsaneler ortaya çıkmanın ilk adımını atmış olur.

İnsan kendi varlığını korumak ve yaşatmak ister. Bunun için bir savunma mekanizması geliştirir. Buna Tanrı'nın verdiği ceza, şeytandan korunma, tabiat unsurları ve anlamlandıramadığı olaylar ve varlıklar dahildir. Örneğin; tek başımıza kaldığımız bir evde veya herhangi bir yerde korktuğumuz an kendi kendimize konuşma mekanizmasını çalıştırırız. Bu kendimizi rahatlatmak için yapılan bir eylemdir. Efsanelerin de savunma mekanizmaları vardır. İnsan kendini konuşarak savunduğunda efsaneler de kendini anlattırarak savunur. Bu, efsanenin; “Buna inanmalısınız. Aksi taktirde daha farklı şeyler olabilir” deme şeklidir. Yani insan hem efsanenin kahramanı hem de yaşatıcısıdır.

Ali Öztürk, Türk efsanelerinden bahsederken hayatın içindeki olayları efsaneye göre şöyle sıralamıştır:

1. Ölüm
2. Hastalık
3. Ayrılık
4. Savaş Olayları

5. Kötülüklerin Etkinliği
6. Kıtlık
7. Felaketler-Afetler
8. Toplulukların teşekkülü -kaynakları-
9. İnanların yücelmiş kişiliği
10. İnsanları Etkileyen Tutkular
11. Bu olaylar içinde insanın kendini yenme mücadelesi (Öztürk, 1985: 166).

Efsaneler, hayat mücadelesine dayanarak toplumla iç içedir. İçerisinde bir ders barındırır. Bu ders gerçeğin üzerine çıkılarak verilse de birçok dini unsuru içinde barındırarak Tanrı'ya yaklaşma arzusundadır.

3. Efsanenin Özellikleri ve İşlevleri

Efsaneler, gerçek ve gerçek olmayan arasında bir denge kurmaktadır. Toplum üzerinde etkili olmak için bazı inanışları tarih ile birlikte anlatarak içine olağanüstülükler koyar. Anlatımında 'Bir zamanlar, zamanın birinde, bir gün'; 'İşte, böyle olmuş, şöyle yaşanmış, gerçekleşmiş' gibi başlangıç ve bitiş formelleri kullanılır. Bunun gibi efsanelerin birçok özellikleri vardır. Ali Berat Alptekin, efsanenin özelliklerini sıralamıştır:

1. Efsaneler kişi, yer ve olaylar hakkındadır. Şahıslar hakkında anlatılan efsanelerin çoğu menkıbe veya veliler ile ilgili efsaneler denilmektedir. Yer hakkında efsanelere tabiatın bütün mekanları (dağ, taş, tepe, ırmak, göl, ağaç vb.) girmektedir.
2. Efsanelerin inandırıcılık vasfı vardır. Anlatan da dinleyen de inanmaktadır.
3. Efsanelerde olaylar olağanüstülük barındırır. Şahıslarda da olağanüstü özellik vardır.
4. Efsanelerin belirli bir şekli yoktur. Kısa ve konuşma diline yer veren anlatmalardır.
5. Efsaneler gerçek olmamasına rağmen gerçekmiş gibi kabul edilir. Anlatıcı anlatmaya başladığında bunun hayal ürünü olduğunu bilir ama çok geçmeden efsanenin dünyasına kendisini kaptırır.
6. Efsane toplumu etkileyen olaylar üzerine kurulu olduğu için geçmişte olduğu gibi şimdi de oluşabilmektedir.
7. Efsanelerin mekanı yaşadığımız dünyadır. Dar bir çevreyi de daha geniş bir çevreyi de kapsamaktadır.
8. Efsane bir kutsiyet barındırır. Bu da mekanı ve kişiyi dokunulmaz yapmaktadır. Mezarlıktaki ya da yatırdaki ağaçların kutsal kabul edilerek kesilmemesi, yakılmaması, kişinin mezarının açılmaması bunun en güzel örneğidir.

9. Efsaneler, tarihi gerçeklerle iç içedir. Tarihte yaşamış bir komutan, asker, din adamı veya devlet adamı daha sonra efsaneleşmiş bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Yani efsane tarih ile iç içedir (Alptekin, 2014: 16-17).

Boratav, efsaneler için halkın çaresizliklerini, umutlarını, özlemlerini keskin bir şekilde belirttiğini, efsaneleri saçma, akıl-dışı diyerek küçümsemek uygunsuz bir davranış olacağını ve efsanelerin yelpazesinin çok geniş olduğunu birçok sanata kaynak olduğunu belirtmiştir (Boratav, 1978: 117).

Malinowski, efsanelerin güvenilir tanıklık yaparak toplumsal tutku ve isteği doyurmak için anlatıldığını ileri sürmüş, olağandışı karşılaşmalarla yüz yüze gelmesinden doğan efsanelerin tarihsel boyutlara kapı açtığını söylemiştir (Malinowski, 1990: 94).

Seyidoğlu, efsanelerde gizli ve esrarengiz bir alem olduğunu ve bu alemin sırlarının ulaşılamaz olduğunu söylemektedir. Efsaneler, insanların hayatına bir anlam katmaktadır. Efsaneler, çevreyi koruyarak doğanın yıkılmasını önler. Bazen halk kendisine hizmet eden kişileri efsaneleştirir. Onlara bir kutsiyet atfeder. Efsaneler her zaman olumlu sonuçlar doğurmaz. Olumsuz, ürpertici efsaneler de mevcuttur. Anlatan kişi korkarak anlatırken dinleyen kişi de korkup ürperti duyar (Seyidoğlu, 1992: 318-320).

Efsaneler, içinde canlılık, hareketlilik sayesinde geçerliliğini kaybetmez. Bu yüzden efsanelerin toplumda çeşitli fonksiyonları vardır. Seyidoğlu bunu 4 madde halinde yazmıştır:

1. Gelenek, görenek ve kültürel mirasın koruyucusudurlar.
2. Efsaneler topluma ve insana yön vermektedir. İyiyi, kötüyü, yararı ve zararı anlamada yardımcı olurlar.
3. Ortaya çıktıkları yere göre anlam kazanır ve kazandırırılar.
4. Koruyucu ve tedavi edici işlevleri vardır (Seyidoğlu, 1978: 330-331).

Efsaneler, toplumun ahlak ve görgü kurallarının yanı sıra dini ve manevi yönlerini de vurgulamaktadır. Mezarlık, türbe veya yatır adı verilen kutsal mekanlara gidilirken önce abdest alınır. Bu, insanın hem ilahi bir inanışından hem de kutsal mekanlara olan saygısından kaynaklanmaktadır.

Efsaneler, ölüm ve yaşam arasında bir bağ kurar. Bu yüzden insana ve topluma telkinlerde bulunur. Cennet ve cehennem bu dünyada sunulur. Örneğin, kapıya dilenci kılığında bir Hızır geldiğinde Hızır'ı boş çevirmeyen kişi ödüllendirilirken Hızır'ı kovan kişi cezalandırılmaktadır. “Her geceyi Kadir bil, her gördüğünü Hızır bil” sözünden anlaşıldığı gibi efsanelerin iyileştirici bir işlevi olduğunu görmekteyiz.

Efsaneler, insandan bir parça taşımaktadır. İnsanın yaşadığı coğrafyaya göre şekil alır. Bunu da şu örnekle açıklamak daha doğru olacaktır. Konya’da anlatılan Hızır efsanesinde

Hızır'a yardım eden kişinin tarlasında “buğday” çok fazla çıkarken Afyonkarahisar'da anlatılan efsanede buğdayın yerini “haşhaş” almaktadır. Efsaneler bulundukları coğrafya ile de iç içedir. Bu yüzden ki coğrafya, efsaneleri çeşitlendirir ve yön verir.

Efsanelerin, tabiatı koruma işlevi de vardır. Örneğin; kutsal kabul edilen taş yerinden oynatılmaz. Kutsal sayılan ağaç kesilmez veya yakılmaz. Türbelere zarar verilmez. Onları koruyup dua edilir. İnsan, dua ederken kutsal yerleri bir araç olarak kullanırken beklenti içine girmektedir. Farklı hastalıklara çare aramada, çocuk sahibi olmada, adak adamada önemli rolleri olan bu mekanların tedavi edici özelliği yadsınamaz bir gerçektir. Hayvanlar da tabiatın birer parçası olduğundan insanoğlu bazı hayvanları muhafaza etmeyi ve korumayı ister. Örneğin; Yusufçuk kuşuna sempati besleyip onun kuş olan bir çocuk olduğunu düşünür.

Alptürker, efsanelerinin özelliklerinin belirlenmesinde konunun önemli olduğu kadar işlevin de önemli olduğunu belirtmiştir. Çünkü Halk bilimi ürünleri toplumsal bir işleve sahiptir. Kültürel devamlılığı sağlamada önemli rol üstlenirler (Alptürker, 2019: 121-122).

“Toplumsal ve kültürel unsurların işlevleri konusunda William Bascom halk biliminin pek çok işlevi olduğunu belirterek en önemli gördüklerini 4 madde halinde sıralamıştır:

1. Eğlenme ve eğlendirme
2. Kültürün onay görmesi, geleneksel törenleri gözlemleyen ve uygulayan geleneklerin doğrulanması
3. Okuma yazma bilmeyen kişilerin kültürdeki yeri
4. Farkına varılmamış olan kabul edilmiş davranış biçimlerini sürdürme işlemini yerine getirir (Bascom, 2014: 81).

Başgöz, geleneğin düzenli işlemesine fonksiyon denildiğini ve toplumda fonksiyonu olmayan ya da biten kurumların fosilleşip ölere atılacağını söylemektedir (Başgöz, 1986: 140). Efsane de ağızdan ağıza dolaşmazsa yok olup gider. Kaybolmaması, yok olmaması geleneğin işlemesi ile alakalıdır. Eğer gelenek işlemezse toplum da yavaş yavaş yok olur.

Eker, efsanelerin özellikleriyle ilgili şunları söylemektedir:

“Bu anlamda efsane, destan, masal, hikâye, fıkra, türkü gibi halk edebiyatı ürünleri, sahip oldukları gelenek taşıyıcılığı, eğitme, sosyal motivasyon, yararlılık, bütünleştiricilik, dengeleme, bir düşünceyi destekleme, sosyal eleştiri ve denetim mekanizması, dikkat çekme, az sözle çok şey anlatma, son sözü söyleme, kıssadan hisse kapma, gerilimleri yumuşatma, eğlendirme, güldürme ve rahatlatma fonksiyonlarıyla sosyal yapının güçlü tutulmasında çok önemli görevler yüklenmektedir” (Eker, 2014: 400).

Rohrich, “Bir efsane ne kadar iyi biliniyor ve ne kadar yaygınlaşmışsa efsanenin bir mesaj taşıdığı o kadar kesindir” der (Rohrich, 1984: 101).

Bascom, efsanelerin, ilahi olmaktan çok dünyevi olduğunu söyler. Ana karakteri insandır. Göçlerden, savaş ve zaferlerden, hükümdarların, kahramanların yaptıklarından ve başarılarından söz etmektedir. Bu yazılı kaynağın sözlü gelenekteki karşılığını oluşturur. Aynı zamanda efsaneler; perilerden, hayaletlerden veya gömülerden oluşan yerel anlatımları da içine alır (Bascom, 1984: 76).

Lutz Rohrich, Halk Anlatısı Araştırmasında Anlam Arayışı makalesinde “korkunun kültürel dili”nden söz ederek bu baskılardan kurtulmak için efsaneleri bir araç olarak kullanıp sözlü olarak dile getirildiğini söylemektedir. Buna da “normal ötesi tecrübenin şok etkisi” adını vermiştir. Efsane anlatıcıları efsaneyi anlatırken bir tedavi rolü üstlenir. Kendi kendisini tamir eder (Rohrich, 1984: 102).

Wilfried Buch, Masal ve Efsane Üzerine makalesinde efsaneler için dikkat çeken, rahatsız edici olayların rapor edilmesidir diyerek efsaneyi normal olmaktan çıkarıp neden özel olduğunu vurgular. Efsane geriye dönük sorular sorar ve sebep arar. Örneğin tarlanın ortasında duran bir taş gelen geçen hiçbir şekilde dikkatini çekmezken birinin dikkatini çeker ve olaylar silsilesi öyle gelişir. Taşın neden burada olduğunu sorgular. Zihninde esrarengiz düşünceler meydana gelir (Buch, 1986: 12).

Bonnefoy, “Anatole Le Braz, La Legende de la mortchez les Bretons armoricains (1923) adlı kitabının giriş bölümünde efsaneyi bir çocuk gibi tanımlayarak yeşerip, büyüyüp serpildiğini, sürekli biçim değişikliğine ve dönüşümüne uğradığını söylemektedir. Efsanenin canlı olduğunu söyleyerek köy tiyatrosu misali sahnedeki oyuncuları herkes tanır ya da bir zamanlar tanıdıktır diyerek bu kişileri köyün insanları, yakınlarınız, hatta sizsiniz diyerek efsanenin bizim en içimizden olduğunu vurgular. Efsanelerin olay yeri gerçektir. Sürekli geçtiğimiz dere yoludur, gözümüzün önündeki otlaktır, her gün önünden geçerken dua ettiğimiz mezarlıktır (Bonnefoy, 2000: 911-912).

Efsanelerin bir diğer özelliği de manzum olabilmesidir. Kimi efsanelerde manzum çok yaygın olmaktadır. Bu yüzden bazı efsaneler manzum hale getirilerek anlatılmaktadır. Efsanede bulunan olay, yer, zaman ve kişiler manzum efsanede de yer almaktadır. Manzum hikayeler, Tanzimat’tan sonra ortaya çıkmıştır. Tevfik Fikret ile başlayan tür Mehmet Akif Ersoy ile birlikte geliştirilmiştir. Manzum hikaye türünün temsilcilerinden Ziya Gökalp’in “Ala Geyik” hikayesi, Orhan Veli Kanık’ın “Damda” hikayesi bazı örnekleri oluşturmaktadır. Bizim de derlediğimiz 4.1.28. maddede yer alan “Kadınana Efsanesi”, 4.2.4. maddede yer alan Molla Ahmet efsanesi, efsanenin manzumlaştırılmış haline en güzel örnek oluşturmaktadır.

Efsanelerin bir başka özelliği de anlatıcı ve dinleyicidir. Derleme yaptığımız yerde her yaştan ve her kesimden efsane anlatıcıları bulunmaktadır. Çocuklar büyüklerinden dinlediği efsaneleri anlatırken büyükler de kendilerinden daha çok görmüş geçirmiş olan insanlardan dinlediklerini, duyduklarını anlatmışlardır. Bunları anlatırken inananlar olduğu gibi inanmayanlar da gözlemlenmiştir. İnanan ve inanmayan kişilerin eğitim durumu ile ilgili büyük bir oranda bir bağlantılı olmadığına kanaat getirdik.

Efsane anlatılırken efsane anlatıcısının önemli olduğu kadar efsane dinleyicisi de önemlidir. Çünkü anlatıcı, dinleyiciye göre şekil alır. Karşısındakinin inanıp inanmadığını kendi içinde yoklayıp ona göre anlatıp anlatmamaya karar verir.

4. Efsane Tasnifleri

Efsaneler, önceden masalların bir alt grubu olarak sınıflandırılmıştı. Daha sonra Batılı bilim adamları tarafından ayrı bir tür olarak incelenmiştir. Boratav, Anadolu Türk efsanelerinin tasnif edilmesinde uluslararası sınıflama olan International Society for F-N. Research'ın Budapeşte'de kabul ettiği efsane tasnifinin Türk efsanelerinde tam olarak uymadığını ileri sürerek efsaneleri aşağıdaki gibi tasnif etmiştir:

“1. Yaratılış Efsaneleri

Oluşum ve dönüşüm efsaneleri- evrenin sonunu (Mahşer ve kıyamet günlerini) anlatan efsaneler.

2. Tarihlik Efsaneler

- 2.1. Adları belli yerler (dağ, göl vb.) üzerine anlatılanlar
- 2.2. İnsan topluluklarının oturdukları yerler (şehir, köy vb.) hakkında anlatılanlar
- 2.3. Ünlü büyük yapılar (kilise, cami, köprü vb.)
- 2.4. Tarihlik sayılan kişilerden ya da uluslardan kaldığına inanılan defineler
- 2.5. Milletler, hükümdar soyları
- 2.6. Büyük afetler
- 2.7. Tarihlik niteliği olduğuna inanılan ünlü kişilerin savaştıkları olağanüstü güçlü yaratıklar
- 2.8. Savaşlar, fetihler, yayılışlar
- 2.9. Yerleşmiş bir düzene başkaldırmalar
- 2.10. Başkaca tarihlik önemli olaylar ya da sivrilmiş kişiler (Uygarlıkta kılavuz olmuş kişiler, bilginler, şairler, şeyhler, müritler vb.)
- 2.11. Sevda maceraları ile ün salmış âşıklar; kişilerin aile içi çeşitli ilişkileri
- 2.12. Çeşitli başka olaylar içindeki yerleri ile bir toplumun tarihinde iz bırakmış “önemsiz” kişiler (Örneğin: Çoban, hizmetçi vb.) üzerine anlatılanlar

3. Olağanüstü Kişiler, Varlıklar ve Güçler Üzerine Efsaneler

- 3.1. Alın yazısı
- 3.2. Ölüm ve ötesi
- 3.3. Tekin olmayan yerler

- 3.4. Tabiatın bir parçası olan yerler (Orman, göl vb.) ile hayvanların “sahipleri” (koruyucuları)
- 3.5. Cinler, periler, ejderhalar vb. olağanüstü güçteki yaratıklar
- 3.6. Şeytan
- 3.7. Hastalık ve sakatlık getiren varlıklar (Albastı gibi)
- 3.8. Olağanüstü güçleri olan kişiler (Büyücü, üfürükçü, efsuncu gibi)
- 3.9. “Mythique” nitelikte hayvan ve bitkiler (adamotu gibi) üzerine anlatılanlar

4. Dinlik Efsaneler” (Boratav, 1978: 108-114).

Bilge Seyidoğlu “Erzurum’da Belli Yerlere Bağlı Olarak Derlenmiş Efsaneler Üzerinde Bir İnceleme” adlı doktora tezinde mekânlarla ilgili efsane tasnifi yapmıştır. Bu tasnif şöyledir:

“1. Dini Binalarla İlgili Efsaneler

- 1.1. Camiler ve mescitler üzerine söylenen efsaneler
- 1.2. Kutsal kabirlerle ilgili efsaneler
- 1.3. Tekkeler, ocaklar ve müritlerle ilgili efsaneler
- 1.4. Türbeler üzerine söylenen efsaneler
- 1.5. Kaleler üzerine söylenen efsaneler

2. Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler

- 2.1. Alkarısı ve peri kızı ile ilgili efsaneler
- 2.2. Çobanların ve köprülerin efsaneleri
- 2.3. Değirmen ile ilgili efsane
- 2.4. Evler hakkında anlatılan efsaneler
- 2.5. Hamamlar üzerine söylenen efsaneler
- 2.6. Kahve ve lokanta üzerine söylenen efsane
- 2.7. Keramet sahiplerinin efsaneleri
- 2.8. Köylerle ilgili efsaneler
- 2.9. Kuyu ile ilgili efsane
- 2.10. Tekin olmayan yerlerde yaşayan tekin olmayan yaratıklar

3. Tabiat ve Kırlarla İlgili Efsaneler

- 3.1. Çeşme ile ilgili efsane
- 3.2. Düzlüklerle ilgili efsaneler
- 3.3. Göller ve şelalelerle ilgili efsaneler
- 3.4. Kaplıcalarla ilgili efsaneler
- 3.5. Mağaralarla ilgili efsaneler
- 3.6. Nehirle ilgili efsane
- 3.7. Pınarla ilgili efsane
- 3.8. Taşlar ve kayalarla ilgili efsaneler” (Seyidoğlu, 1978: 8, 70, 293)

Efsaneler 1962’de Antwerp’ de toplanan Milletlerarası Halk Anlatmalarını Araştırma Enstitüsü tarafından şöyle sınıflandırılmışlardır:

“1. Yaratılış ve Dünyanın Sonu İle İlgili Efsaneler

2. Tarihi Efsaneler ve Medeniyet Tarihi İle İlgili Efsaneler

- 2.1. Medeniyetle ilgili yerlerin ve şeylerin kaynağını anlatan efsaneler
- 2.2. Belli yerlerle ilgili efsaneler
- 2.3. İlk ve erken tarihle ilgili efsaneler
- 2.4. Savaşlar ve felaketlerle ilgili efsaneler
- 2.5. Belli ve seçkin şahsiyetlerle ilgili efsaneler
- 2.6. İsyanlarla ilgili efsaneler

3. Olağanüstü Varlıklar ve Güçler/Mitik Efsaneler

- 3.1. Kader
- 3.2. Ölüm ve ölü
- 3.3. Tabiatın ve hayvanların koruyucuları
- 3.4. Olağanüstü yaratıklar
- 3.5. Tabiatta bulunan ruhlar
- 3.6. Hayaletler
- 3.7. Şekil değiştiren yaratıklar
- 3.8. Şeytan
- 3.9. Hastalık ve sakatlığa sebep olan yaratıklar
- 3.10. Olağanüstü güçleri olan yaratıklar
- 3.11. Mitik hayvanlar ve bitkiler
- 3.12. Hazineleler

4. Dini Efsaneler

- 4.1. Tanrılar ve kahramanlarla ilgili efsaneler” (Seyidoğlu, 1992: 315-316)

5. Efsanelerin Diğer Türlerle İlişkisi

Anlatmaya bağlı edebi türler birbiri ile bağlantı içerisindedir. Efsane mitlerin devamı, halk hikâyeleri de destanların devamıdır dersek yanlış söylemiş olmayız. Bütün bu anlatmalar geleneksel-modern kavramı içinde git-gel yaşayarak ve yaşatarak devamını sürdürmektedir. Anlatmaya bağlı edebi metinler, dönemi belli ise hangi dönemde ve nasıl bir ortamda ortaya çıktığına dair bize ipuçları verir. Bu türler daima birbirleriyle etkileşim içindedir. Bu etkileşim bazen birbirlerinin devamı niteliğinde olup bazen de birbirinin zıttı olabilmektedir. Bu durum türlerin hem benzer yönleri hem de farklı yönleri olduğunu göstermektedir.

Aşağıdaki tabloda efsanenin mit, masal, destan, halk hikayesi, menkıbe ve memorat arasındaki ilişkileri incelenmiştir.

Tablo 1.*Efsanenin anlatmaya bağılı diğer türlerle ilişkisi*

TÜR	İNANIŞ	ZAMAN	YER	TAVIR	TEMEL KARAKTER
EFSANE	GERÇEK	YAKIN VEYA UZAK GEÇMİŞ	BUGÜNÜN DÜNYASI	GİZLİ VEYA AÇIK/ KUTSAL VEYA DEĞİL	İNSAN
MİT	GERÇEK	UZAK GEÇMİŞ	FARKLI DÜNYA VEYA ESKİ DÜNYA MEKÂNI (KOZMİK) (BAŞKA DÜNYA/DAHA EVVELKİ DÜNYA)	GİZLİ/ KUTSAL	DOĞA ÜSTÜ VARLIK TANRI YARI TANRI
MASAL	HAYALİ/ KURMACA	ZAMAN YOK	YER YOK	AÇIK/KUTSAL DEĞİL	İNSAN VEYA DİĞER
DESTAN	GERÇEK	UZAK GEÇMİŞ VEYA YAKIN GEÇMİŞ	BUGÜNÜN DÜNYASI (TÜRK DÜNYASI)	AÇIK/KUTSAL DEĞİL	İNSAN (LİDER- KURTARICI) VEYA İNSAN VE OLAĞANÜSTÜ YARATIKLAR
HALK HİKÂYESİ	GERÇEK	YAKIN GEÇMİŞ	BUGÜNÜN DÜNYASI	AÇIK/KUTSAL DEĞİL	İNSAN
MENKİBE	GERÇEK VEYA HAYALİ	TAYY-I ZAMAN	BUGÜNÜN DÜNYASI	AÇIK VE GİZLİ/KUTSAL	İNSAN/YARI MUKADDES (DİNİ/KERAMET SAHİBİ)
MEMORAT	ANLATICI TARAFINDAN GERÇEK OLDUĞU DÜŞÜNÜLEN	YAKIN GEÇMİŞ	BUGÜNÜN DÜNYASI	GİZLİ	İNSAN VE TABİATÜSTÜ VARLIKLAR

Bascom, efsaneyi tasnif ederken tabloda mit, efsane ve masal farkını vermiştir. (Bascom, 1984: 80).

Biz de tabloya destan, halk hikâyesi, menkıbe ve memoratı ekleyerek efsanenin diğer türlerle de ilişkisini göstermek istedik.

“Bazı yerel türler sadece iki temel anlatı kategorisine ayrılır: *Gerçek anlatılar* ve *kurmaca anlatılar*. Bu nedenle, kurmaca kurallarına dahil olan halk masalına karşılık mit ve efsane *gerçek* anlatılar kategorisine girmektedir” (Bascom, 1984: 76).

Efsanelerin *gerçekten* yaşanmış veya yaşanabilecek olduğu kabul edilir. Efsane mitlerin devamı olduğuna göre insanın yaratılışından sonra ortaya çıkmıştır. Yani kimi efsaneler mitlerden süzülerek efsane formuna girmiştir. Mitler eski anlatılar olduğu için eskiden kastedilen *uzak geçmiş*’tir. Bu yüzden efsaneler, *uzak geçmiş*’te geçeceği gibi günümüz dünyasında da gerçekleşebileceğine inanılan *yakın geçmiş*’te de geçmektedir. Bundan dolayı efsaneyi kesin bir zaman aralığında sınırlamak mümkün değildir. Bunu efsane metnine göre değerlendirmek daha doğru olacaktır. *Bugünün dünyası*’nda yer alan efsane şu anda da var olabilir demektir. Bunu Degh’in verdiği bir örnekle de açıklayabiliriz:

“Bizim çağımızda ‘an efsaneleri’ görülebiliyor. Bir film, bir televizyon kurgu filmi veya sıradan olmayan haber öğeleri halk tarafından gerçek olay şeklinde yorumlanır ve kolaylıkla efsane meydana getirebilir. Bu özellikle gerçektir çünkü medyanın kendisi bazen bilerek gerçek ve kurguyu ayırmaz ve bu yüzden doğal tartışmalı yolun başlangıcında efsane sürecini teşvik eder” (Degh, 2014: 206).

Mitler ise başka dünyada yer alır. *Başka dünya*’sı insansız dünyadır. Yaratılıştan önce’dir. Bu durumda efsanenin karakteri *insan* iken mitin karakteri *Tanrı* veya *yarı tanrı*’dır. Yani *insan yok*’tur. Mitler bir gizem (*gizli*) içerisinde iken efsane *gizli veya açık*’tır. İnsanoğlu daima bilinmeyenden korkmuştur. İnanmalar da bu korku üzerine oluşmuştur da diyebiliriz. Mitlerin de gizliliği bu bilinmezlikten gelmektedir. Bascom, mitlerle ilgili şunları söylemiştir:

“Ana karakterleri genellikle insanoğlu değildir; ama içinde insan tavır ve davranışlarını bulundurur. Karakterleri hayvanlar, tanrılar, farklı bir dünyada ya da dünyanın bugünkünden çok farklı olduğu, gökyüzündeki veya yeraltındaki bir dünyada, ilk çağlarda yaşamış kültür kahramanlarıdır” (Bascom, 1984: 79).

Masalda durum daha farklıdır. Efsaneler güçlü deliller içerirken masallar uydurmadır, *hayali*’dir. Bu hayali –yalan- masal anlatılırken de başta –tekerleme olarak- dile getirilir. *Yer ve zaman –yok-* da bilinmez. Evvel zaman içinde, bir gün, bir zamanlar... Masalda tavır değişmez, *açık*’tır. İyiler ödüllendirilir, kötüler cezalandırılır. Karakteri insan olabildiği gibi olmayabilir de –*İnsan var ya da yok-*. Masalların karakterleri hayvanlardan da oluştuğu gibi perilerden de oluşmaktadır.

Destanlar, efsaneler gibi *gerçekten* yaşanmış kabul edilmekle beraber tarihle iç içedir. Mitler gibi eski bir geçmişe sahip olan destanların zamanı *uzak geçmiş* olabildiği gibi yeni bir destan doğabilme ihtimalini de göz önünde bulundurursak *yakın geçmiş* olarak da söyleyebiliriz. Destanlar, efsane gibi *bugünün dünyası* 'nda geçer. Geçmiş olsa bile bugün de ortaya çıkabilir. Sadece belli aşamalardan geçmesi (doğuş-yayılma-yazıya geçirme) gerekmektedir. Yani efsane de destan da özelliklerine göre tekrar oluşabilir. Toplumun hafızasında yer eden kahramanlar *lider ve kurtarıcı* rolündedir. Aynı zamanda destan kahramanı, *olağanüstü varlık ve güçler* 'le savaşıarak yurdunu kurtarır. Bu yüzden destan tavrı *açık* bir özelliğe sahiptir. Sonu hüznü bitse de amaç gerçekleştirilmiştir. Boratav, destanın yerini halk hikayelerine bıraktığını söyleyerek şunları dile getirmiştir:

“16. yüzyıldan bu yana eski ozanların anlatma geleneğinin ürünü olan destanın yerini halk hikâyeleri almıştır. *Gerçek* yaşamdan alınmış bir tek olay çevresinde örülmüş, yapısı basit, kısa hikâyelerdir. Halk hikâyesinde anlatılan ilişkiler toplum-içi, *bireyler* ya da tabakalar arasındakilerdir. Olağanüstü öğeler azalır ve olaylar ve *kişiler* normal boyutlara indirilir. Hikâyeler *düğün*lerde, uzun kış geceleri *köy odalarında*, şehir ve kasaba çevrelerinde de ramazan geceleri *kahvelerde* anlatılır” (Boratav, 1978: 55-57, 63).

Âşıkların dillere destan aşkları, kahramanların maceraları, halk hikâyesinin tavrının *açık* olmasını sağlar. Âşıklar hiç kavuşamaz, kahraman da kahraman olmak için hiçbir fedakârlıktan kaçınmaz. Bu bilindik anlatımlar *yakın geçmiş* 'imizde de yer almaktadır. Kahramanlar, bizden birileridir (Âşık Garip, Ercişli Emrah, Tahir ile Zühre, Köroğlu, Kirmanşah...).

Menkıbelerin konuları *gerçek* kişilerden oluşmaktadır. Tarihe dayanan gerçeklik söz konusudur. Aynı zamanda toplumun sosyal ve psikolojik yönlerini yansıtan *hayali* menkıbeler de mevcuttur. “Menkıbelerde varılmak istenen amaçlardan biri kahraman olan *veliyi* yüceltmek” (Ocak, 1992: 33-34) olduğundan tavrı *açıktır* ama bunu *gizli* yapar. Evliya, mekanı ve zamanı olağanüstü özelliği ile hızla geçmekte, mesafeyi kısaltıp yok saymaktadır (*tayy-ı mekan, tayy-ı zaman*). Bu durum zaman ve mekanı yok etmektedir. Kerameti açığa çıktığında ise ortadan kaybolur. (Derlediğim bir menkıbede -Nurettin Dede Türbesi- Nurettin Dede çobanlık yapıp aynı zamanda da başka şehirde camide namaz kılmaktadır. Bu da tayy-i mekân, tayy-i zaman kavramını karşımıza çıkarır. Evliyaların bu gücü, onların bir kült olduğunun göstergesidir. Aynı şekilde Emiroğlu Hasan hacdayken kendi evinde bulunan tabak ile helvanın önünde belirmesi Nurettin Dede'nin bir diğer kerametidir. Emiroğlu'nun sırrı öğrenince Nurettin Dede'ye bir daha çobanlık yaptırmaması Nurettin Dede'nin kerametinin üstün olduğunu ve önemli olduğunu anladığı için kendisine

yakıştırmadığındandır). Karadavut, hacdaki ağaya yemek götürmenin Anadolu’da binlerce örneği olduğunu dile getirerek şunları söylemiştir:

“Anadolu-Türk efsaneleri içinde daha çok ‘sadık hizmetkâr’ tipindeki velinin olağanüstülüklerinde yer alan tayyi mekân tayyi zaman motifinin yaygın temel sebebi hacdaki ağaya yiyecek götürmedir. Anadolu’da bunun belki binlerce örneğine rastlamak mümkündür. Bunun dışında savaş esnasında orduya, ayrıca darda kalana kişilere de yardım etme bu motifle gerçekleştirilmektedir. Diğer önemli sebep ise velinin beklenen veya bulunması gereken yerde bulunmaması üzerine kendisi için yapılan dedikoduyu boşa çıkarma amacıyla, daha kutsal kabul edilen mekânlarda ibadet etmesidir.” (Karadavut, ?, 7).

Memoratlara ise bizzat yaşanmış, anlatıcı tarafından *gerçek kabul edilen* olaylardır. Memoratlar, kişisel tecrübeleri oluşturur. Çünkü kahraman bakış açısı ile anlatılır. Olay, şahsın direkt kendi başından geçmiştir. Ya da başından geçen bir kişiden dinlemiş olması yeterlidir. Bu yüzden bu yönüyle diğer anlatılardan tamamen ayrılmaktadır. Kişi, olayı anlatırken başından geçtiği olayda zaman ve mekanı da belirtir. *Bugünün dünyası ve yakın geçmiş*’imizi bu yüzden oluşturur. Yani bu demektir ki hala memorat anlatan insanlara rastlayabilmekteyiz ve hala bu olaylar yaşanabilmektedir. Kahramanı *insan ve tabiatüstü varlıklar*’dır. Memoratlar, efsanelerin bir alt koludur da denilebilir. Sahada memoratı anlatmak istemeyen hatta korkup sorularına sinirlenen insanların olması da memoratların tavrının *gizli* olmasından kaynaklıdır. Bunu derlediğimiz 2 memorat örneği ile açıklamak daha doğru olacaktır.

Örneğin;

““Küçükken halamlara halı dokumaya gittim. Halam izin aldı öğretmenden, okuldan gittik. Akşama kadar halı dokuduk. Akşam oldu. Halam “Gitme burada kal” dedi. Sabah halıyı kesip Senirkent’e satmaya gideceğiz. Gece kalktım. Çalgı sesinden zaten hiç uyuyamadım. Halı dokurken de kara kara tavuklar gördüm. Hepsini görünce ödü kopuyor. Gündüz tavuk gibi dolanıyorlar, akşam da insan olup, çalgı çalıp, düğün ediyorlar, gelin oynatıyorlar.”

Örneğin;

“Halam rahmetli;

“Benim evi biz gündüz kullanıyoruz cinliler de gece kullanıyor. Tüpümü, yemeğimi, her şeyimi kullanıyorlar benim” derdi.

Oradan Denizli’ye taşındılar halamlar.

Halam;

“Bizimle beraber geri geldiler” derdi. Halamın kızının rüyasına girmişler.

“Sen fal bakacaksın ama para almayacaksın, herkese şifa olacaksın” demişler.

Her şeyi de bilirdi. Sonrasında delirdi. Ama şimdi iyi olmuş.”” (Kaykal, 2018: 47-48).

5.1. Efsane-Mit İlişkisi

Efsaneler, köklerini mitolojiden, tarihten, dinden, günlük yaşıntıdan alan anlatılardır. Efsanelerin kaynaklarından biri de mitolojidir. Bu mitolojik olaylar efsane formuna dönüşmüştür. Birçok araştırmacılar mitleri varoluş hikayeleri olarak kabul etmektedir. Bazı efsanelerde de bir var olma vardır. Yaradılış efsaneleri buna en güzel örnektir (bknz: 1.1.-1.2.). Mitler de efsaneler de tarihi bir belge değildir. İkisinde de anlamlandırma çabası vardır.

Sakaoğlu, mit ve efsaneler için ikisinin de inanma yönünden gerçek olduğunu söylemektedir. Anlatıcı da dinleyici de mit ve efsaneyi gerçek kabul etmektedir (Sakaoğlu, 2018, 32).

Mitin de efsanenin de şahıs kadrosu farklıdır. Mitlerin kahramanları Tanrı, yarı Tanrı, Tanrıça iken efsanelerin kahramanları tarihten kişiler ve normal dediğimiz sıradan insanlardan oluşmaktadır.

Luthi, efsaneler için insanların faniliğini düşünmesini sağlarken mitlerin insanları fani dünyadan ve zamandan uzaklaştırdığını söylemektedir (Luthi, 1979: 68).

Mitler, çok eski zamanda oluşmuştur. Tarih öncesine kadar dayanmaktadır. Tam tarihi söylemek imkansızdır. Efsaneler ise daha yeni zamanda meydana gelmiştir.

Henri Hubert'in "Tarih içinde gençleşen mitler" diye kullandığı bir tabir vardır. Efsaneler bu gençleşen mitlerin kendisidir. Birbirinin değişerek ve dönüşerek devamını oluştururlar.

5.2. Efsane-Masal İlişkisi

Efsaneler, gerçek olarak kabul edilirken masallar hayal ürünü olarak kabul edilir. Masalların yalan olduğu daha başlamadan belirtilir. Bu, başlangıç tekerlemelerinde de söylenmektedir. Örneğin: "Bir varmış, bir yokmuş. Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde. Cinler cirit oynarken eski harman içinde. Dedem tellal iken, babam berber iken, ben anamın beşiğini şingır mıngır sallarken. Anam düştü eşikten, babam düştü beşikten" (Kaykal, 2018:13). Efsanelerde bu durum farklıdır. Anlatılmaya başlanmadan önce "Bak; inan bu gerçek, bizzat yaşadım" gibi cümleler söylenmektedir.

Efsane ve masalın birbirine benzediği noktalardan biri olağanüstü olaylara yer verilmesidir.

Masallar her zaman anlatılabilirken efsaneler için belli bir olayın olması ve bu olayın benimsenmesi ve anlatıla anlatıla çoğalması gerekmektedir.

Efsaneler genellikle hüznle, acı sonla biterken masallar hep mutlu sonla bitmektedir.

Efsanelerde olayların nasıl, nerede, ne şekilde olduğu önemlidir. Çünkü efsaneler soru sorar ve irdeler. Masallarda ise bu sorular sorulmaz. Ne olursa olsun kabul edilir, irdelenmez.

Efsanelerin zamanının yakın geçmiş olduğunu bilirken masallarda zaman belli değildir.

Ergun, masal ve efsanelerdeki motiflerle ilgili taş kesilme motifinden bahsetmektedir. Taş kesilme motifi hem masallarda hem de efsanelerde karşımıza çıkmaktadır. Masallarda sihirli değnekleri ile sihir ve büyü yapan peri ve cadılar tarafından taşlama gerçekleşirken efsanelerde sihirli kuvvetlerin kendileri değil mucizeleri görülmektedir. Her iki olay da uydurma olsa da masallarda yalan efsanelerde gerçek kabul edilmektedir. Bunun nedeni de masallardaki taşlaşmanın hiçbir yeri, işareti yoktur. Ama efsanelerde bu durum taş, kaya olarak karşımıza çıkmaktadır (Ergun, 1997: 47) ve anlatan kişi “Yeri şuradadır, ileriden bakınca görülür, şuraya gidince görürsün” gibi yerini sözsel belge ile gösteren, belirten cümleler söylemektedir.

Luthı, masalda ilahi güce duyulan hassasiyetin eksik olduğunu ve içinde korkunç olaylar barındırmadığını söylemektedir. Masalın içindeki kahraman olan periler ve yaratıklar, insanı büyülerken efsane dünyevi ve ilahi boyutuyla insana gerginlik verir (Luthı, 1979: 66).

Buch, masal için “tamamen fantastik” tabirini kullanırken efsaneler için “yarı fantastik” tabirini kullanmıştır (Buch, 1986: 10).

Buch, masal ve efsaneye edebi bir bakış açısı katmıştır. Atılmış, geçerliliği kalmamış ve özgür kalmış efsane kalıntılarından masallar oluşmuştur diyerek masalın çiçeğinin efsanenin yıkıntıları üzerinde açtığını söylemiştir. Masal, efsanenin istemediği, bıraktığı üst katı kullanarak o anda hoşuna giden şeyleri kendine mal edip ele geçirir. Efsaneler zorunlu, masallar mümkündür (Buch, 1986: 13-14).

5.3. Efsane-Destan İlişkisi

Destanlar, bir milletin yaşadığı büyük olayları anlatan, ulusal bir kimlik barındıran, o milletin geçmişine ayna tutan anlatmalardır. Efsanelerin böyle bir yönü yoktur. Efsaneler anlatımıyla topluma yön verse de kendisini ulusal bir kimlikten söz ettirmez.

Efsaneler, destanlar gibi sanatlı bir anlatıma sahip değildir. Destanlar, olağanüstü olayları, insanüstü güçleri ele alırlarken olayları gerçekten uzaklaşarak anlatırlar.

Efsaneler, tarihsel bir olaya veya tarihi bir şahsiyete, coğrafi bir merkeze bağlı anlatılırken destan da aynı şekilde ilerlemektedir. Efsanede birey düşüncesi hakimken destanda millet düşüncesi hakimdir.

Ergun, her iki türün anlatmalarını gerçek kabul ederek sadece kozmogonik olayları işleyen bazı efsanelerde gerçeklik bulunmadığını söyler. Efsanelerdeki sessiz, sakin, itaatkar derviş tipine karşılık destanlarda kahraman, savaşçı alp tipi vardır. Bazı efsaneler destanların

vücut yapısına dahil olarak ağızdan ağıza nesiller boyu anlatılarak günümüze kadar gelmişlerdir. Ergun, Köroğlu Destanı'ndaki Kır at efsanesini buna örnek vermiştir (Ergun, 1997: 48).

5.4. Efsane-Halk Hikâyesi İlişkisi

Halk hikayeleri, uzun olduğu için zamanla içindeki manzum bölümler unutulmuş ve efsaneye doğru evrilirler. Bu demektir ki efsaneler, halk hikayesine göre daha kolay hatırlanır. Halk tarafından sevilen ve benimsenen halk hikayesi kahramanları etrafında çeşitli efsaneler oluşmaktadır.

Efsanelerdeki dini inanışlar halk hikayesine göre daha belirgin olup her ikisinde de gerçek ve olağanüstülük iç içedir.

Halk hikayeleri; kaynaklarını Türk, Arap ve İran-Hint kültüründen alırken efsaneler yerel ürünlerdir.

5.5. Efsane-Menkıbe/Menakıpname İlişkisi

Tasavvuf edebiyatının temel kaynaklarından olan menakıpnâmeler, velilerin kerametleri bakımından önemli bir kaynaktır. Menkıbeleri dini bir nesir olarak düşünmek yanlış olmaz. Menakıpnâmeler bir tarih kitabı niteliğindedirler.

Ahmet Yaşar Ocak, menakıpnâmeleri oluşturmak için 2 unsura yer verilmektedir diyerek bu unsurları “halk dediğimiz isimsiz yaratıcı” ve “yazar” olarak tespit etmiştir. Halk dediğimiz yaratıcı bunu yaratırken geniş hayal gücünü kullanır. Böylece yazar ortaya çıkar. Yazar, halktan topladığı ürünleri düzenleyerek tasnif eder. Bunu herhangi bir değişikliğe gitmeden yapar. Ufak bir değişiklik dahi veliye, velinin hatırasına saygısızlık sayılmaktadır (Ocak, 1992: 36-37).

Efsanelerin ise bu kadar katı kuralları yoktur. Efsane şekil değiştirebilir, unutulabilir, değişebilir veya değişkenlik gösterebilir.

Sakaoğlu, bugüne kadar gerek efsanelerin gerekse menkıbelerin birkaç istisna dışında efsaneler başlığı altında yer aldığı söyleyerek efsaneler ve menkıbelerin sınırlarının kesin olarak çizilmediğini vurgulamıştır (Sakaoğlu, 2018: 42).

Efsane ve menkıbenin konuları olağan dışı olsa da kahramanlarının yerleri konusunda farklılık göstermektedir. Menkıbeler gerçekten yaşamış kişilerle ilgilidir. Kişinin yaşadığı yer, doğumu, ölümü genellikle bellidir. Efsanelerde bu durum daha belirsizdir. Yalnız, yatır denilen kutsal yerlerde ortaya çıkan efsanelerde durum menkıbelerdeki gibidir. Yani, kişinin yeri bellidir.

Zekeriya Karadavut, Anadolu-Türk efsaneleri genel olarak değerlendirildiği zaman dini efsaneler ilk sırada yer almaktadır diyerek bunların içinde en fazla olanların velilerin kerametleri ile ilgili anlatılan evliya menkıbeleri olduğunu söylemiştir (Karadavut, 2016: 395).

Luthi, efsane ve menkıbe yakın bir tür olsa da bilim adamlarının “popüler menkıbe” ve “dini menkıbe” olarak ayırt ettiğini söylemektedir (Luthi, 1979: 67).

Dini kahramanların yaşadığı ve başlarından geçen olaylar zamanla efsaneleşmiştir. Halk, olağanüstü olayları gerçekte olmamasına rağmen sevdiği kişilere mal etmiştir. Olaylar ve şahsiyetler tarihi yerler ve kişilerden oluşmaktadır. Bu demektir ki birçok dini efsanelerimiz menkıbeler arasına girmektedir.

5.6. Efsane-Memorat İlişkisi

Memoratlardan yapısal ve işlevsel olarak en iyi anlaşıldığı tür efsanelerdir. Memoratlar, doğaüstü kişisel deneyim olan anlatılardır. Gördüğümüz bir doğaüstü varlığı anlatırsak bu bir memorattır. Doğaüstü varlığı gören kardeşimizse ve onu annemiz anlatıyorsa ve biz de onu başkasına anlatıyorsak bu bir efsanedir. Anlatı aktarımı dağınıktır. Bu da anlatıldığı zaman bir tür hikayenin başka tür hikayeye dönüşebileceği anlamına gelmektedir.

Çobanoğlu, efsanenin geçmişte olmuş bitmiş olduğunu memoratların ise şimdiye bugüne ait olduğunu söylemektedir. Bu iki tür birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olsa da neticede iki farklı türü oluşturmaktadırlar. Memoratlar için, “belki de bana” tehdidini taşıdığını ileri sürerek memoratların efsanelerden kaynaklanmış olabileceği fikrini de göz ardı etmemiştir (Çobanoğlu, 2015: 35-36).

Bekir Şişman, memoratlar için bugüne ait anlatmalar olduğunu efsanelerin ise anonim olup geçmişe dair olduğunu söylemiştir. Memorattaki eşsiz olaylar ve anlatıda görülen kutsallık, gizem ve inanç onu efsaneye yaklaştırmaktadır (Şişman, 2009: 22).

Memoratlar kahraman bakış açısı ile anlatılan anlatılardır da diyebiliriz. Efsaneler ise her koşulda anlatılan, duyulan, duyduğunu aktaran, teklik ve çokluk şahıs gözetilmeksizin anlatılan anlatılardır.

Anlatıcı ve dinleyici, dini bilgi ve etik düzen alanına ait efsanelerin ve memoratların doğruluğuna inanmaktadır. Memorat anlatıcısı, kendi olağanüstü deneyimini çağdaş bir bağlama uydurmaktadır. Bu, insanın bilinçaltı ve korkusuna bir işarettir. Korkular, inanmayı beraberinde getirir. Memorat ve efsane de inanın ürünlerini oluşturmaktadır.

5.7. Efsane-Fıkra İlişkisi

Sakaoğlu, efsanelerin fıkralar gibi kısa anlatmalar olduğunu söyleyerek efsanelerin fıkralar gibi günlük hayata uygulanamayacağını belirtmiştir (Sakaoğlu, 2018: 252-253).

Örneğin bir sohbet esnasında “Senin iş de şuna benzedi. Sen öyle deyince aklıma ne geldi” diyerek anlatılan, hayatımızın içinden olan, örnek verilmesi basit olan fıkralar efsane gibi uyarlanamaz değildir. Anında uyarlanır ve anlatılır.

5.8. Efsane ve İnanç İlişkisi/İnanma

Efsane inancın bir ürünüdür ve inanma efsaneyi doğurur. İnsan ortaya çıktığından beri var oluşunda hep bir inanma hakimdir. İnanç, onun rahatlatıcı unsuru olduğu gibi yasaklayıcı unsurunu da içinde barındırır.

Bonnefoy, inançlar ve efsanelerin üretilme ve işleyiş biçimleri bakımından benzerlik gösterdiğini, inançların anlatısal bir gelişme süreci sonunda efsanelerin ortaya çıktığını söylemiştir (Bonnefoy, 2000: 911).

“Gece ağlandığında, yüz yıkanmadan yatılırsa ecinniler gelir, erişirler” cümlesi bir inanmadan ibarettir. Bu inanış ağladıktan sonra yüzümüzü mutlaka yıkamamız gerektiğini aksi takdirde iyi olunmayacağına dair bizi uyarır. Bir anlatıya göre; “Kızın biri gece yatarken ağlayarak uyumuş ve yüzünü yıkamamış. Cin kılık değiştirerek kızı dağa götürmüş, kız uyandığında besmele çekmiş ve cin yok olmuş. Dağda bir çoban kızı bularak tekrar evine götürmüş.” Bu durum efsanelerin bir inanış ürünü olduğunu kanıtlar. Efsanelerin yaratıcısı inanışlardır.

Bonnefoy, “İnanma bir anne ise efsane onun öz çocuğudur” der (Bonnefoy, 2000: 912). Bu da bize inanmanın efsaneleri doğurduğunu gösterir.

C. Afyonkarahisar Efsanelerinin Tasnifi

Son derece zengin bir çeşitliliğe sahip olan efsaneler konularına göre tasnif edilmektedir. Biz de bu çalışmamızda standart tasnifi esas alarak Türk efsaneleri için yapılacak genel tasnife faydalı olması açısından Boratav'ın tasnifini ele aldık. Efsane metinlerimizden hareketle tasnifimizde eklemeler ve çıkarmalar yaptık.

1. Yaradılış Efsaneleri
2. Evrenle İlgili Efsaneler
3. Mekanlarla İlgili Efsaneler
 - 3.1. Yerleşim yerleri ve kişiler ile ilgili efsaneler
 - 3.2. Cami, türbe vb. kutsal mekanlarla ilgili efsaneler
 - 3.3. Akarsu, ırmak, göl, su, çeşme ve kaplıcalarla ilgili efsaneler
 - 3.4. Dağlar, tepeler, kayalar, taşlar ve toprakla ilgili efsaneler
 - 3.5. Tarihi yapılar ile ilgili efsaneler
4. Şahıslarla İlgili Efsaneler
 - 4.1. Dini ve tarihi kişiler ile ilgili efsaneler
 - 4.2. Çeşitli başka olaylar içindeki yerleri ile bir toplumun tarihinde iz bırakan “sıradan kişiler” üzerine efsaneler
 - 4.3. Sevdâ maceraları ile ün salmış aşıklar ile ilgili efsaneler
5. Hayvanlarla İlgili Efsaneler
6. Bitkilerle İlgili Efsaneler
7. Mitoloji Kaynaklı Efsaneler
8. Olağanüstü Kişiler, Varlıklar ve Güçler Üzerine Efsaneler
 - 8.1. Cinler, periler, şeytan al karısı ile ilgili efsaneler
 - 8.2. Alın yazısı ile ilgili efsaneler
 - 8.3. Tekin olmayan yerler ile ilgili efsaneler (kuyu, mezarlık...)
 - 8.4. Tabiatın bir parçası olan yerlerin sahipleri (koruyucuları) ile ilgili efsaneler
9. Dinlik Efsaneler
 - 9.1. Meleklerle ilgili efsaneler
 - 9.2. Peygamberlerle ve 4 halife ilgili efsaneler
 - 9.3. Dualarla İlgili Efsaneler
10. Etnik Kesimlerle İlgili Efsaneler
 - 10.1. Çingenelerle ilgili efsaneler
 - 10.2. Aleviler ile ilgili efsaneler

- 10.3. Yörükler ile ilgili efsaneler
- 10.4. Çerkezler ile ilgili efsaneler
- 11. Oluşum ve Dönüşüm Efsaneleri
 - 11.1. Taş kesilme ile ilgili efsaneler
 - 11.2. Kuşa dönüşme ile ilgili efsaneler
- 12. Diğer Efsaneler

Efsane tasnifimiz, 12 ana başlık ve 21 alt başlıklardan oluşmuş olup 33 maddede toplanmıştır. 2. başlıkta yer alan “Evrenle İlgili Efsaneler” bölümünde verilen 2 efsanemizi daha iyi anlamak için ilk önce “evren” kelimesini açıklamak daha doğru olacaktır.

Evren; gezegenler, yıldızlar, galaksiler ve diğer tüm madde ve enerji formlarının toplamıdır. Evren, birçok alanda yerini almıştır. Dinde bir kainat, felsefede var olanların tümü, sonsuz doğa bütünlüğüdür.

İnsan, evrenin bir parçasıdır. Evren, insanı oluşturur ama insan, evreni oluşturamaz. Çünkü evren, insanoğlu yokken de vardır. Örneğin, Big Bang teorisinde evren toplu ıgneden bile küçük parçacıkken bir anda patlayıp etrafa yayılmıştır. Bu patlama ile Güneş Sistemi ve galaksiler oluşmuştur.

Evrenle ilgili efsanelerde 2 efsanemiz yer almaktadır. Bu efsaneler “Güneş ve Ay”, “Gündüz ve Gece” dir. Efsanemizde Güneş dişil, Ay eril olarak karşımıza çıkar. Gündüz ve Gece de kavga eder. Kavgayı gündüz kazanır. İnsana ait özellikler yıldız ve gök cismine, gündüz ve geceye atfedilmiştir. İnsanla ilgili her efsane evrenin konusu olabilir. Biz burada “Bir efsane metni hangi başlık altında olursa daha uygun olur?” sorusunun cevabına göre hareket ettik. Bundan dolayı 2 efsaneyi bu maddenin altında vermeyi uygun gördük.

BİRİNCİ BÖLÜM

EFSANE METİNLERİ

1. Yaradılış Efsaneleri

1.1. İlk İnsan

Allah, insan yaratmak istemiş. Melekler, bütün gezegenlerden toprak toplayıp gelmişler. Dünya:

“Biz insan istemiyoruz. Bizi kirletecek, yıkacak, yakacak birilerini istemiyoruz. O yüzden toprak vermiyoruz” demiş. Allah u Teala tekrar emir gönderince Dünya, toprağı vermek zorunda kalmış.

Hız. Adem yaratılmaya başlanmış. 4 büyük melek ile Hız. Muhammed, Allah’a yardım ediyorlarmış. İnşaat yapar gibi insan yaratmaya başlamışlar. İnsanın boyu yaratılırken ilk başta 42 metre olmuş.

“Çok büyük oldu, nereye sığacak bu insan?” diye düşünmüşler. Küçülte küçülte 3,5 metreye kadar küçültmüşler. Bittiğinde Allah u Teala bedene üfleyip ruh vermiş ve beden canlanmış. Daha sonra Adem’in yanına Havva yaratılmış. Yasak elmayı yediklerinde Allah, Adem ile Havva’yı dünyaya göndermeye karar vermiş. Adem, cennetten çıkarken cennetin kapısında Muhammed’in ismini görmüş.

“İlk insan benim. Muhammed de kim?” demiş. Allah cevap vermiş:

“Ruh olarak yarattığım ilk insandır Muhammed. Senin yaradılışında o da vardı. Ben seni yaratmadan 70.000 yıl önce Muhammed’in ruhunu yarattım” demiş. Bu dünyanın 1 günü öteki dünyanın 1000 yılıdır.

(Kaynak 43)

1.2. Kurt ve Köpek

Bir gün Musa Peygamber, koyun otlatıyormuş. Koyunların hepsine yetişemiyormuş. Musa Peygamber ellerini açıp dua etmiş:

“Allah’ım bir tarafı çevirsem diğer tarafın hakkından gelemiyorum. Buna bir çözüm ver” demiş.

Allah o sırada kurdu yaratmış. Kurt, bütün hayvanları kırıp geçirmiş. Musa Peygamber, yine ellerini açıp dua etmiş:

“Allah’ım hayvanlarımız helak olup gidiyor. Kurda da bir çözüm ver” demiş.

Allah daha sonra da köpeğı yaratmış.

(Kaynak 2)

2. Evrenle İlgili Efsaneler

2.1. Gündüz ve Gece

22 Aralık'ta Gündüz ve Gece kavga ederler. Gündüz kavgayı kazanır. Gündüzün kavgayı kazanması sonucu gündüzler uzamaya başlar, günler uzadığı için de insanlar bayram eder. Ellerinde ne varsa dağıtırlar, yerler, içerler.

(Kaynak 42)

2.2. Güneş ve Ay

Güneş ve Ay iki kardeşmiş. Güneş kız, Ay erkekmiş. Kız, gece dışarı çıksa gözüne çöp batır. Bu yüzden Ay, kardeşine:

“Sen gece dışarı çıkma. Başına bir şey gelir. Sen gündüz çık ben gece çıkayım” demiş. Güneş bunu kabul etmiş. O günden sonra Ay geceleri, Güneş ise gündüzleri çıkar olmuş.

(Kaynak 6)

3. Mekanlarla İlgili Efsaneler

3.1. Yerleşim yerleri ve kişiler ile ilgili efsaneler

3.1.1. Sanduka

Afyon verimli ovalarıyla ünlüdür. Sandıklı ovası da bunlardan biridir. Osmanlı Devleti zamanında, Osmanlı'nın dış ülkelere olan borcunu 1 yıllık geliriyle Sandıklı halkı, Osmanlı adına bütün borcu ödemiştir. Zamanın padişahı, Sandıklı halkına teşekkür amacıyla Darphane'de “Sanduka” isminde altın bastırmıştır. O tarihte Sandıklı'nın adı Sanduka diye geçmektedir. Hala günümüzde Darphane'de Sanduka adında altın basılmaktadır.

(Kaynak 9)

3.1.2. Sarıkız Çeşmesi ve Ağzıkara

Pınarın başında Arzu adında bir kadın su dolduruyormuş. Eski Osmanlı paşalarından biri, atıyla çeşmenin başına gelip kadından su ister. Kadın da eski bakır taslara su koyar, daha sonra tasın içerisine “saman çöpü” atar. Paşa da kadının bu hareketini görünce:

“Bacım, neden suyun içine saman attın?” der.

Kadın bunun üzerine:

“Paşam, yoldan geldiniz; terlisiniz; su da çok soğuk. Saman çöpü attım ki suyun soğukluğunu alsın” der.

Paşa bunun üzerine kadının ismini sorar. Kadın da “Arzu” olduğunu söyler.

Paşa; “Bundan sonra senin adın Arzu Kadın olsun” der.

Arzu Kadın, Arzu Karı en sonunda da köyün adı *Ağzıkara* olarak kalır.

(Kaynak 15)

3.1.3. Akça İn

Akçin Köyü'ndeki kuyu yolundan devenin üzerinde 110 yaşında yörük önde, göç arkada gidiyorlarmış. Yörüklerden birinin tayı ekine girmiş. Bayram'ın dedesi taya vurmuş, tayın ayağı orada kırılmış. 110 yaşındaki yörük:

“Göçü durdurun” demiş. Bayram'ın dedesini çağırıp:

“Bak, buralar hep demirci dükkânları ile doluydu; demircilere bile kalmadı. Burası Akça İn şehriydi. Sana da kalmayacak” demiş.

Köyün ismi o zamanlar “Akça İn” imiş ve inler çokmuş. Sonradan köyün adı Akçin olmuş.

(Kaynak 16)

3.1.4. Baba Dağı

Bir baba ve oğul *Boğa Baba*'da şehit olmuş. Konar-göçer yörükler, Karabel mevkisine gelirmiş. Bir gün, Boğa Baba'ya sürüye inmişler. Kurban kesmişler. Baba ve oğul orada öldürülmüş. O günden sonra bölgede su kesilmiş. Boğa Baba, daha sonra *Baba Dağı* olmuş.

Başka bir rivayete göre 2 oğlan ve 1 baba Baba Dağı'nın tepesine çıkıp 50 kuruş büyüklüğünde taş atmışlar. En küçük olan oğlanın taşı Aydoğmuş'a düşmüş. Diğer oğlanın taşı da Şuhut'un ovasına düşmüş. Babalarına sıra gelince o da atmış. Taş, Afyon'un girişine düşmüş. Baba, çocuklarını geçince hep bir ağızdan “Baba geçti” diye bağırılmışlar. O yüzden oraya “Baba Geçti Dağı” denilmiş.

(Kaynak 28)

3.1.5. Yeğenli Tepesi

Çocuğun biri dayısına yardım etmek için çobanlık yapıyormuş. Değneği ile oradan oraya koşturuyormuş. Çoban, değneğini taşın üzerine koyar koymaz taş yarılmış; içinden para ve altın çıkmış. Dayısı bunu görünce yiğeni orada öldürüp altınları ve parayı almış, gitmiş. O günden sonra oraya “*Yeğenli Tepesi*” denilmiş.

(Kaynak 3)

3.1.6. Çoban Kaya

Düşman askerleri tepenin ardından gelmeye başlamışlar. Bunu duyan çoban koyunlarının boynuzlarına mumlar koymuş. Tepeye doğru koyunlarını sürmüş. Düşman askerleri de korkmuş; kaçmaya başlamışlar. Çoban Kaya ismi oradan gelir. Daha sonra köyün adı Çoban Kaya olmuş.

(Kaynak 33)

3.1.7. Çöl Ovası

Çocuğu olmayan yörük bir ağa, koyunlarını Çölovası'ndan 2 tane çobana emanet etmiş. Çobanın biri:

“Ağayı öldürelim, şuraya gömeriz; arkasında kimse de yok, arayan olmaz” demiş.

Diğer çoban da:

“Bütün mallarına konarız” demiş.

Ağa, bu durumu sezmiş.

“Ben önden gideceğim; göçü siz devam ettireceksiniz” demiş.

Ağa, Kınık Köyü'ne geldiğinde:

“Sizin topraklarınız fesat. İyilikten maraz doğuyor. Bu topraklarda yaşanmaz” demiş.

Bu sebepten topraklar çöl gibiymiş.

(Kaynak 35)

3.1.8. Ekinova

Ekinova'ya istasyon yapılmış. İstasyonun adı için komşu köy ile anlaşmazlık çıkmış. Onlar “Ballica” olacak; demiş. Ekinovalılar da eski adı olan “Senekli” olacak; diye ısrar ediyorlarmış. İsmet İnönü trenle geçerken Senekli Köyü'nde durmuş. Köylülere:

“Bu köyün adı ne?” diye sormuş.

“Senekli” demişler. İnönü:

“Olur mu öyle şey? Dümdüz ova. Mahsuller yemyeşil. Bu köyün adı ‘Ekinova’ olacak” demiş. İstasyonun adı da ‘Ekinova İstasyonu’ olmuş.

(Kaynak 39)

3.1.9. Yılan Kayası/Evran Kayası

Hız. Ali, Dinar ilçesinin Göçerli Köyü'nde Yılanlı Kaya denilen yerde namaz kılıyormuş. Yılan, Hız. Ali'ye zarar vermek isteyince Hız. Ali, yılanı karnından yaralamış. Yılan:

“Bir daha vur bana” demiş. Hz. Ali:

“Ben bir kere doğdum anamdan, eğer bir kere daha sana vursam senin dirilmene sebep olurum. Sen de beni yersin” demiş. Daha sonra yılan taş olmuş. Göçerli halkı tarafından Yılanlı Kaya olarak bilinmektedir. Yılan görünümlü kayanın üzerinde de at nalı izleri vardır. Yılanlı Kaya mevkisi merkeze 2 km uzaklıktadır.

(Kaynak 57)

3.1.10. Kanlı Dağ

Çobankaya Köyü’ne girerken sağ tarafta yarım bir şekilde duran dağ vardır. Köylüler, yolu büyütmek istemişler. Kepçeler, belli bir yere kadar dağı yıkmış. Daha sonra dağdan kanlar akmaya başlamış. Çalışanlar çok korkmuş. Tekrar kepçe vurduklarında kepçe kırılmış, kanlar iyice fışkırmaya başlamış. Çalışmak istemeyip oradan uzaklaşmışlar. Başka işçiler gelince onlar da aynı şeyi yaşamış. Bir daha kimse dağı yıkmaya cesaret edememiş. Dağ, öylece yarım kalmış. Yer, halen daha Kanlı Dağ olarak bilinmektedir.

(Kaynak 46)

3.1.11. Kızkapan Boğazı

Karadilli’ye giderken Kızkapan Boğazı vardır. Kızın birini, istemediği kişi ile evlendirmeye kalkmışlar. Kız, at ile Kız Kapan Boğazı’ndan geçerken yok olmuş. Hiçbir yerde de bulunamamış; kırlara karışmış. Bundan dolayı oraya Kızkapan Boğazı denilmiş.

Başka bir rivayete göre yörükler, göç ederken Kızkapan Boğazı’ndan geçiyorlarmış. Yörük kadınının biri devenin üstüne bebeğini sarmış. Kadın, yörük başına:

“Ağam biraz dur, çocuk acıkmıştır” demiş. Çocuğunu emzirip devenin üzerine koymuş. Göçe devam etmişler. Kartal, çocuğu kundağı ile beraber almış, götürmüş. Kadın yine yörük başına:

“Deveyi ıhtır da ben bir bakayım yavruma” demiş. Bakmış ki çocuğu yok. Kadın kendini yerlere atmış. Bu olay, Karadilli yolunda Kızkapan Boğazı’nda olmuş. O yüzden oraya Kızkapan Boğazı denilmiş.

(Kaynak 38)

3.1.12. Kumalar Dağı

Adamın biri karısının üzerine kuma getirmiş. Adam ile kuması dağlara kaçmış. Adamın karısı da çok zenginmiş. Kadın, adamlarına hem kocasını hem de kadını buldurmuş.

Yıprak Köyü’nde Delikli Kale vardır. Kadın o deliğe hem kocasını hem de kadını diri diri gömdürmüş. Böylece dağın ismi Kumalar Dağı olarak kalmış.

(Kaynak 14)

3.1.13. Timurlenk ve Şuhut

Timurlenk, askerleri ile Şuhut’a gelmiş. Çadırları kurmuşlar. Dinlenmeye karar vermişler. Timur’un rüyasında askerleri isyan etmiş. Uyanır uyanmaz:

“Asker! Kalkın!” demiş. Askerler şaşırılmış.

“Siz benim hakkımda kötü düşünüyorsunuz ama buranın toprağı cıfit. Yani kötü” demiş. Askerlerini toplayıp Isparta’ya götürmüş. Şuhut’un eski ismi Cıfit imiş.

(Kaynak 45)

3.1.14. Yapağılı Köyü

Dağda koyunlarını otlatan çobanların, koyunlarının yünleri çalılara takılmış. Koyun yününden oralar hep beyaz yapağı gözükmüş. O yüzden Yapağılı olarak kalmış.

Başka bir rivayete göre;

Osmanlı padişahı Abdülaziz ülkesine gelen göçmenlere yerleşebilecekleri boş yerler gösterilmesi hususunda paşalara ve kadılara ferman göndermiş. Köylüler, kendilerine en yakın kadının bulunduğu vilayet olan Çivril’e gitmeye koyulmuşlar. Çat pat Türkçe ile dertlerini anlatmaya çalışmışlar. Kadı, göçmenlerin nereye yerleştiğini tam anlayamamış. Tekrar tekrar sormuş. Görevliler de durumu anlatmak için:

“Dinar’ın 10 km berisinde, su kaynaklarının çıktığı dağın eteklerinde, çalılara takılan koyun yapağısından dağın eteğinin beyaz görüldüğü Yapağılı yer var ya, işte oraya yerleştiler” diye cevap vermişler. Kadı:

“Yapağılı yere yerleştiler ha!” demiş.

Kadı köyün adını Yapağılı olarak yazmış.

(Kaynak 54)

3.1.15. Yezid

Yezid, Muaviye’nin oğludur. Muaviye, Peygamberimizin çok sevdiği bir sahabe ve aynı zamanda bir kalem erbabıdır. Muaviye, bir gün rüyasında kendi soyundan birinin Peygamber soyundan birini katlettiğini görür. Bunu Peygamber efendimize anlatır. Bu yüzden evlenmek istemediğini söyler. Peygamber efendimiz yine de:

“Sen evlen” diye telkinde bulunur.

Gel zaman git zaman Muaviye'nin çocuğu olur. Muaviye, Peygamber efendimize çocuğun ismini vermesini ister. Peygamber efendimiz çocuğu kucağına alır. Çocuk, o sırada Peygamber efendimizin sakalını çeker. Muaviye bu duruma sinirlenip çocuğu Peygamber efendimizin kucağından alıp döşeğe fırlatarak:

“Yezid” diyerek bağırır. Yezid'in ismi böyle ortaya çıkar.

(Kaynak 58)

3.1.16. Emirdağ

Emirdağ'ın ilk adı Cırgın'dır. Diğer bir adı da Aziziye'dir. Sultan Aziz'den dolayı Aziziye adı verilmiştir. Emirdağ'a ilk gelenler, ilk önce Suvermez köyüne yerleşmişler. Daha sonra Emirdağ'a gelmişler. Dönemin komutanının adı Emir imiş. Bu yüzden adı Emirdağ olarak değişmiştir.

(Kaynak 62)

3.1.17. Anıtkaya Köyü

Anıtkaya Köyü, Eyret Köyü adında 7 hane olarak kurulmuş. 7 hane:

“Şuraya eğreti konalım, kalkıp başka yere gideriz” demişler. Kakıp gitmemişler, bu yüzden adı Eyret kalmış. Bir gün köye çok yağmur yağmış. Almalı Dağı'ndan doğru sel gelmiş. 7 hanenin kurduğu evleri yerle bir etmiş. Su çekilene kadar yukarıya “Eğreti kuralım” demişler. Daha sonra 7 hane 70 hane olmuş. Köye bir hastalık gelmiş, tekrar 7 haneye düşmüş. Köyde Hilmi Hoca adında bir imam vardı. Şöyle derdi:

“Anıtkaya Ulu Camisi'nin minareye çıkarken duvarında ‘7 hane geldik 70 hane olduk, tekrar 7 haneye düştük’ diye bir yazı kendiliğinden yazılmış bir şekilde vardır.”

(Kaynak 63)

3.2. Cami, türbe vb. kutsal mekanlarla ilgili efsaneler

3.2.1. İplik Camisi

Bir gün cemaat toplanıp cami yaptırmaya karar vermişler. Bu caminin yapılması için yardım toplamaya başlamışlar. Kapı kapı dolaşıp mahsul olsun, bakliyat olsun, para olsun toplamışlar. Bir köyde yaşlı kadına rastlamışlar. Kadına:

“Teyzeciğim, biz cami yaptıracamız. Gönlünden ne koparsa ver” demişler. Kadın da:

“Ben yoksulum. Benim hiçbir şeyim yok. İşte; evime bakın. Bana da birileri bir tas yemek getiriyor. Onunla geçinip gidiyorum. Ama bir ipim var. Alın bu ipi. En azından camiye yaparken etrafını çevirirsiniz” demiş.

O iple caminin inşaatına başlamışlar. Caminin ismi de İplik Camisi olarak kalmış. Cami, hala Şuhut ilçesinde varlığını sürdürmektedir.

(Kaynak 2)

3.1.2. Sinanpaşa Cami

Afyonkarahisar'ın Sinanpaşa ilçesi, adını Yavuz Sultan Selim'in lalası yani ordu paşası olan Sinanpaşa'nın isminden almıştır. Sinanpaşa, Mısır seferinde şehit olmuştur. Mısır seferine çıkmadan önce cami yaptırmak için ilçenin oraya bir yerleşke düzenlemiş. Cami yapılırken orada inşaatta çalışanların biri kıblenin yönünün yanlış olduğunu; düzeltilmesi gerektiğini söylemiş. Sinanpaşa buna aldırış etmemiş. Daha sonra bu durum tekrarlanınca adamın omzundan tutup ayaklarını yerden kesmiş:

"Bak bakayım, doğru mu yanlış mı?" demiş. Adamı kaldırılınca orada Kabe'yi görmüş. "Tamam, efendim, doğru" demiş. O caminin adı da Sinanpaşa Camisi'dir.

(Kaynak 11)

3.2.3. Hamza Baba Türbesi

Hamza Baba'nın kapısı kilitlenmez. Çünkü kilit tutmaz. Türbedar, bir gün hırsız girmesin diye kapıyı kilitleyip gitmiş. Eve geldiğinde dili tutulmuş. Daha sonra kapıyı açtığı anda dili çözülmüş. 74 Kıbrıs Harbi'nde kilitlenmeyen kapı kilitlendi ve sancak kayboldu. Harp bitene kadar ne kapı açıldı ne de sancak vardı. Hamza Baba, sancağını alıp Kıbrıs'a savaşmaya gitti. Döndüğünde de kapının kilidi açıldı.

(Kaynak 40)

3.2.4. Ağiler Türbesi

Sandıklı ilçesinin Menteş Köyünde Sadi denen adamın çocuğu olmuyormuş. Çocuğunun olması için yaylaya kurban kesmeye, adak adamaya gidiyorlarmış. Bacısı da Ağiler türbesinin önünde namaz kılmaya durmuş. Her eğildiğinde ona görünürlermiş. Kadın, orada ağlamaya başlamış. "Ne yapıyorsun sen burada?" diye sormuşlar.

"Namaz kılariken başım suya değmesin diye geri çekiliyorum; su üzerime geliyor. Aksakallı dedeyi gördüm; yengemin çocuğu olacak 6 aya kadar" demiş. Şimdi çocuğu var.

Başka bir hikâyede de:

Yaylacı ninenin biri, odunları yakacak olarak kullanmak için sırtına sarmış. Kadının torunu da koyun otlatmaya gitmiş. Kadın, çalıları koyup uzanmış. Kadın, rüyasında:

“Aldığın çalıları hemen yerine koy” diye bir ses duymuş. Kadını uyutmamışlar. Kadın, rahatsız olunca çalıları yerine bırakmış gelmiş. Bıraktığı çalılar hala orada durur.

(Kaynak 18)

3.2.5. Arap Dede Türbesi

Kadının birinin bebeği hastalanmış. Kucağında emzirdiği bebek öldü ölecek. Hiçbir doktor çözüm bulamamış. Ümidi kesince Bozan Köyü’ne, Arap Dede’ye gelmiş.

“Arap Dede, çocuğumu ya öldür ya ondur” demiş. Çocuğu Arap Dede türbesinin içine bırakıp gitmiş.

Kadın evde oturduğu yerde yorgunluktan uyuyup kalmış. Arap Dede, kadının rüyasında:

“Kalk, çocuğunun dermanını verdim; çocuğuna sahip çık” demiş.

Kadın hemen kalkıp gitmiş. Bakmış ki baygın bıraktığı bebeği ağlıyor. Çocuk gün gün iyi olmuş.

(Kaynak)

3.2.6. Karatepe

Doğanlı Köyü’nde Karatepe denilen yerde yatır vardır. Orada, baba ve oğlu mezarda birlikte yatarmış. Bir gün, kayınvalidem komşusu ile ekmek yapıyormuş. Biri yaşlı diğeri genç 2 kişi gelmiş:

“Biz acıktık; bize biraz ekmek ver” demişler. Kayınvalidem, yaşlı adama yanındakini göstererek:

“Bu kim?” demiş. Adam:

“Bu benim oğlum; biz Karatepe’de yatıyoruz. Acıktığımız için geldik” demiş. Hemen ekmeği yapıp vermiş. Sonra ortadan kaybolmuşlar.

Koyunlarda ölen çok olduğunda götürüp Karatepe’nin etrafını dolandırır orada kan akıtırız. Yani kurban keseriz. Onu da pişirir; pilav yaparız. Bütün köye dağıtırız. Hayvanlar bir daha ölmez.

(Kaynak 36)

3.2.7. Nurettin Dede Türbesi

Babam dedemin çobanıymış. Babam, Hasan Hüseyin, bir gün Yıprak Köyü’nde koyun otlatırken her gün birer tane koyun ölmeye başlamış. Dedem babama:

“Hasan Hüseyin, koyunları türbede bir dolaştır gel” demiş. Babam, koyunları Kınık Köyü’nde bulunan Nurettin Dede Türbesi’ne götürmüş. Ailedeki herkes “Üstümüzdeki musibet gitsin” diye türbeye gitmiş. Koyunlar türbenin etrafında dolaştırılmış. 12 koçtan en iyisi türbenin dışında kurban kesilen yere yatmış. Dedem kıyamamış:

“Hasan Hüseyin, bir daha dolandır” demiş. Aynı koç yine aynı yere yatmış. Dedem:

“Bir daha dolandır” demiş.

Aynı koç yine yatmış. Dedem:

“Hasan Hüseyin, kes bu koçu” demiş. Koçu kurban ettikten sonra hiçbiri ölmemiş.

(Kaynak 55)

3.2.8. Şeyh Hasan Sultan Veli Türbesi

Şuhut’un Karlık Köyü’nde bulunan Şeyh Hasan Sultan Veli Türbesi’nin efsanesi şöyledir:

Şeyh Hasan, Horasan’dan gelmiş bir evliyadır. Hocalar ile toplantıya giderken etraftakiler bir yere Kuran’ı Kerim gömmüşler. Üzerinden hangisi atlayacak, hangisi atlamayacak diye ölçmek istemişler. Herkes atlamış. Şeyh Hasan Dede atlamamış. Sonra orada Kuran’ı Kerim olduğunu öğrendiklerinde Şeyh Hasan’ın hocası:

“Hasan sen benden daha çok ermişsin; sen bizden ayrılmak zorundasın” demiş.

Hocasının hanımı, sacın altında yufka yaparken bir odun çekmiş. Şeyh Hasan’a:

“Bu odunu atacağım; nereye düşerse oraya gideceksin” demiş.

Afganistan’dan atılan odun Karlık Köyü’nün Yanıközü Dağı’na düşmüş. Karısı ile birlikte dağdaki taşın altında mağarada yaşadıktan sonra karısı:

“Hasan, biz buraya geldik ama burası kupkuru” demiş.

Şeyh Hasan dışarı çıkmış:

“Geh geh geh” der demez keçiler gelmiş. Sütünü sağmışlar. Tavukları çağırmış; tavuklar gelmiş. Sepetlerce yumurtaları olmuş.

Karlık Köyü’nden biri, camiye yakın yere bir kazma vurmuş. Suratına tokat atılmış; suratı yamulmuş. Daha sonra orada dedenin mezarı olduğu anlaşılınca etrafı taşlarla çevrilmiş.

(Kaynak 48)

3.2.9. Ümmiye Cami

Adamın biri cami yaptırmaya karar vermiş.

“Kimse bir taş alıp da koymasın. Kendim yapacağım” demiş. Yakınlarda da Ümmü adında dul bir kadın varmış. Taşı alıp caminin kenarına koymuş. Daha sonra caminin yapımı

bitmiş. Adam, camisine isim düşünürken ertesi gün camide “Ümmiye Camii” yazıyormuş. Adam bunu sildirmiş. Yine aynı yazı yerine gelmiş. Adam bir türlü değiştirememiş. Caminin adı öyle kalmış.

(Kaynak 43)

3.3. Akarsu, ırmak, göl, su, çeşme ve kaplıca ile ilgili efsaneler

3.3.1. Gazlı Göl

Bundan yüzyıllar önce kralın kızı, amansız bir hastalığa yakalanmış. Ne doktorlar gelmiş gitmiş ama bir türlü iyileştirememiş. “Ölecek artık, bırakın” demişler. Kız da kendi başına yola çıkmış. Giderken, Afyon’un İhsaniye ilçesinde küçük evcik gibi gölet görmüş. Göletin içinde de gazlar yüzüp duruyormuş. Kız, göletin içine girmiş çıkmış, orada uyuyakalmış. Uyandığında da bütün yaralarının yok olduğunu görmüş. Saraya geldiğinde kral:

“Kızım sen nasıl iyileştin?” diye sormuş. Kız da;

“Bir gölet vardı, onun içine girdim” demiş. Kral da o yeri bulup inşa etmeye başlamış.

“Herkes buradan şifa bulsun” demiş.

Orada böbrek taşlarını düşüren şifalı bir su vardır. Su, hem şifa için içilmektedir. Şu an adı Gazlı Göl Termal olarak geçmektedir.

(Kaynak 4)

3.3.2. Hüdai Kaplıcaları

Anadolu’nun pek çok yerinde sıcak su kaynakları bulunmaktadır. Şifa kaynağı olarak da kullanılan bu kaynaklar insanlığa fayda sağlamaktadır. Afyonkarahisar’ın Sandıklı ilçesinde de Hüdai Kaplıcaları’nın efsanesi şöyledir:

Afyon Beyi’nin kızı çok hastalanmış. Vücutlarında yaralar çıkmaya, derisi dökülmeye başlamış. Toplumdan dışlanır korkusu ile kız evden kaçmış. Kaça kaçsa Sandıklı’ya gelmiş; bir su görmüş. Suyu ayaklarını sokmuş. Sokar sokmaz ayağındaki yaraların iyileştiğini görünce bu sefer de beline kadar sokmuş. Her tarafının iyileştiğini görmüş. O sırada Afyon Beyi, kızını bulmak için adamlarını göndermiş. Kaplıcanın kenarında kızı görmüşler. Kızı görünce çok şaşırılmışlar. Çünkü kızın derileri iyileşmiş, pırıl pırıl olmuş. Afyon Beyi’ne haber salmışlar. Bey, hemen kızının yanına gelip oraya yerleşmiş. “İnsanlar şifa bulsun” diyerek suyun etrafını çevirip kaplıca haline getirmiş. Daha sonra “Bu su Hüda’dan. Allah’tan” diyerek Hüdai Kaplıcaları adını almıştır.

(Kaynak 50)

3.3.3. İçmeler Suyu

Kızın biri daha önce bir gölden su içmiş. Gölde de yılanların kızanları varmış. Kızın karnında 7 tane yılan büyüyormuş Genç kızın karnı git gide büyüyormuş. Köydekiler de işkillenip bu aileye selam vermeyi de kesmişler. Babası, kötü laflara dayanamamış; kızını alıp dağa çıkarmış. Yolda giderken kız ağırlaşınca bir çeşmeden su içmişler. Baba, evladına kıyamayıp kızını uzak bir yere götürmüş. Kızını uyutmuş. Kızın içtiği su şifalı suymuş. Kız uyurken yılanın bir tanesi kızın ağzından çıkmış. Babası bunu görünce torbasını açıp kızının ağzından çıkan yılanları torbasına koymuş. Kızına:

“Korkma kızım, herkese ibret olsun diye bunları göstereceğim” demiş.

Kız oracıkta korkudan ölmüş. 2 tane örük örmüşler kıza. Kızı oraya götürüp pınarın başına da çeşme yapmışlar. Adına da İçmeler Suyu denilmiş.

(Kaynak 17)

3.4. Dağlar, tepeler, kayalar, taşlar ve toprakla ilgili efsaneler

3.4.1. Şahitler Kayası

Eski zamanlarda Afyon’da bir oğlanın tarlası varmış. Çocuk askere giderken büyüklerine:

"Benim tarlama ben gelene kadar sahip çıkar mısınız?" demiş. "Ekin, biçin ama ektiğinizden ben gelene kadar biraz da bana gönderin" demiş. Ağa, bunu kabul etmiş. Tarla çok verimliymiş. Ama ağa gence hiçbir şey göndermemiş.

Aradan yıllar geçmiş. Çocuk askerden dönmüş. Ağayı bulmuş:

"Ağam sen bana hiç para göndermedin. Tarlamı almaya geldim" demiş. Ağa:

"Senin tarlanı benim aldığıma dair şahidin var mı?" demiş.

"Allah var benim şahidim" demiş genç.

Kadıya gitmişler. Kadı bunları dinlemiş. Oğlan anlatmış hepsini. Ağa da 7 tane yalancı şahit bulmuş. Kadı oğlana:

"Şahidin var mı?" diye sormuş. Oğlan:

"Allah'tan başka şahidim yoktur" demiş. Kadı, ağanın şahitlerine:

"Yemin verin" demiş. Şahitler de:

"Yalansa Allah bizi taş etsin" demiş. Oğlan ağlaya ağlaya yola koyulmuş. Köylerine giderken dağlardan geçiyorlarmış. Oğlan geride, ağa ve 7 şahit önde gidiyorlarmış. Oğlanın önünde ağa ve şahitler taş olmaya başlamış. Hatta taşın biri büyüktür, heybetlidir. Ağa odur.

(Kaynak 6)

3.4.2. Dede Taşı

Balçıkhisar Köyü'nde bir gün baba ve oğlu savaşa katılmış. Babası şehit düşmüş. Savaş da taşlarla yapılmış. O taşlar hiçbir yerde yoktur. Hala kendiliğinden çıkar. Biz o taşlara "Dede Taşı" deriz.

Bulgurun içine bereketli olsun diye koyulur. Taş, yemeğin içinde bu yüzden doğum yapar. Çoğalır. Pilav da bereketli olur.

(Kaynak 29)

3.4.3. Dönek Taşı

Kınık Köyü'nde birden fazla hayvan ölürse Dönek taşı denilen yere götürülerek hayvanlar dolandırılır. Nazar olan hayvanlar bir daha ölmez. Ayrıca yavrulayacak olan sığırları her gün Dönek Taşı'na götürüp onun etrafında döndürürler. Böylece hayvanlar daha kolay doğum yapar. Hayvanlar doğum yapana kadar döndürülür. Bunun için de *Dönek Taşı* denilir. Orası kutsal ve dedelidir.

(Kaynak 35)

3.5. Tarihi yapılar ile ilgili efsaneler

3.5.1. İmaret Cami ve Hamamı

Cami yapılırken ustalardan bir tanesi, taşı yerden alıp koyacağı yere doğru götürüp getiriyormuş. Gün boyunca böyle getirip götürürken caminin inşaatının yapılmasını sağlayan zamanın padişahı da o gün inşaatın kontrolüne gelmiş. Ustanın yaptığı bu hareket, padişahın dikkatini çekmiş. Ustayı yanına çağırıp:

"Niçin böyle yapıyorsun?" demiş.

Neden böyle yaptığını çok istemese de söylemek zorunda kalmış:

"Padişahım lütfen af buyurun. Suyu nizam oldum. Gusül abdesti almam gerekiyor. Alamadığım için bu taşı da oraya bırakamazdım" demiş.

Padişah, adamı dinleyince "Alın götürün" demiş. Padişahın adamları durumu yanlış anlayıp yaka paça tutmuşlar. Padişah, "Durun, bırakın ellerini, götürün bir yerde güzelce temizlensin, daha sonra işine devam etsin" demiş. O adam gusül abdesti alırken padişah inşaatı yapan ustayı yanına çağırması:

" Cami inşaatını durdurup yakınına hamam yaptırılmasını istiyorum. Hamam kullanılır vaziyete geldikten sonra cami inşaatına devam edebiliriz" demiş. Cami inşaatı hemen durdurulmuş. Yanına İmaret hamamı yapılmış. Bitince de cami inşaatı başlanıp bitirilmiş. Afyonkarahisar merkezde hamam da cami de hala vardır.

(Kaynak 9)

4. Şahıslarla İlgili Efsaneler

4.1. Dini ve tarihi kişiler ile ilgili efsaneler

4.1.1. Hızır 1

Geçmiş dönemlerde iki elti bir evde yaşıyorlarmış. O zamanlar yokluk varmış. En fazla arpa, buğday, haşhaş, pancar ekerek bir yıl boyunca geçimlerini bu şekilde sağlıyorlarmış. Bir gün, iki elti otururken 6 Mayıs'ta bizim Hıdırellez dediğimiz zamanda kapıya bir dilenci gelmiş.

“Benim ayakkabılarım yok. Bana ayakkabı verir misiniz?” demiş.

Etilerden biri:

“Vereyim” demiş. Diğer de;

“Bırak verme, heybesini satsa gene alır. Gönder gitsin” demiş. Elti:

“Yok, göndermeyelim” demiş. Hatta ekmeğin arasına da yoğurt çalıvermiş.

“Karnın da açtır senin” demiş. Kocasının besihane de kullandığı ayakkabıları vermiş.

“Al, bunları da giy; çıplak ayakla gitme” demiş. Adam, arkasını dönmeden kaybolmuş. Bakmışlar sağa sola, şaşırılmışlar. Sonra da kendi aralarında:

“Hızır idi bu. Keşke konuşsaydık” demişler.

O sene ayakkabıyla yoğurtlu ekmek veren kişinin haşhaşı çok bereketli olmuş. Tarlasından dolmuş, taşmış. Hiçbir şey vermeyenin de tarlasında tek çöp bile çıkmamış.

(Kaynak 4)

4.1.2. Hızır 2

Kadının birinin oğlu yıllar önce askere gitmiş. Kadın, bir gün ekmek yapıyormuş. İhtiyar bir adam, kadının yanına gelmiş.

“Kızım, Allah rızası için karnım aç. Bana yaptığın ekmekten verir misin?” demiş.

Kadın da katmerin içine zehir koymuş.

“Al bunu ye” demiş. Kadının oğlu da o gün askerden dönmüş. Bir çeşmeye varmış. Çeşmede de Hızır su içiyormuş. Çocukla selamlaşmışlar. Hızır:

“Oğlum, nereden geliyorsun?” demiş. Çocuk:

“Ben askerim amca, bitirdim geldim” demiş. Hızır:

“Senin karnın acıkmıştır, al bunu ye” diyerek zehirli ekmeği çocuğa vermiş. O çocuk ekmeği orda yemiş, ölmüş.

Çeşmenin yanında cenaze var diyerek herkes koşturmuş. Baksalar ki ölen kişi o kadının çocuğuymuş. Hızır da kenara çekilmiş:

“Ne eden kendine eder” demiş.

(Kaynak 5)

4.1.3. Hıdırellez

Hıdırellez zamanı, süt kaynatılır, kapağı kapatılır. Bismillah çekerek bir elham üç ihlas okunur. Un çuvalı, bulgur çuvalı üstüne örtülür. Ertesi gün bakıldığında sütün kestane gibi tuttuğu görülür. Hıdırellez de bastonunu yoğurdun ortasına basmıştır. “Hıdırellez dedem gelmiş, sütüme yoğurduma maya koymuş gitmiş” denilir. O gün yapılan ekmek şeker gibi olur. Unların, bulgurların, yağ tenekelerinin, şekerlerin ağzı açılır. 1 çuval şeker, 3 senede anca biter.

(Kaynak 1)

4.1.4. Hacı Veli Baba ve İbrahim Hoca

İsparta Uluğbey’de Hacı Veli Baba, Şuhut’ta da İbrahim Hoca yaşarmış. Veli Baba, köye misafirliğe gelmiş. İbrahim Hoca da burçak yoluyormuş. Veli Baba:

“Kolay gelsin; istersen ben yolduruvereyim mi?” demiş.

İbrahim Hoca da bunun üzerine:

“Gerek yok; istersen yolduğum yeri diktireyim” demiş.

(Kaynak 19)

4.1.5. Sultan Şeyh Veli Hasan Hazretleri

Şuhut’un Karlık Köyü’nde Sultan Şeyh Veli Hasan Türbesi vardır. Adı, Seyyit Şeyh Hasan olarak bilinen evliya rivayete göre Miladi 1179 yılında Afganistan/Horasan’da dünyaya gelmiştir. 1269’da Karlık Köyü’nde vefat etmiştir. Efsaneye göre:

Karlık’ın yukarısında Yanıközü adında bir dağ vardır. Ağaçlar yanık şekilde olduğundan oraya Yanıközü denilir. Bir gün Şeyh Hasan’ın hocası, Horasan’dan bir ağaç dalı fırlatmış. O dal, Karlık’ın Yanıközü Dağı’na düşmüş. Şeyh Hasan’ın hocası:

“Sen artık dalın düştüğü yere gideceksin” demiş. Şeyh Hasan Yanıközü’ne gelmiş. Yanına geyikler gelmiş; sütlerini vermiş; keklikler gelmiş yumurtalarını vermiş. Türbesinde de geyik boynuzları vardır. Şifa olarak gelenlerin sırtlarına boynuzlarla dokunulur.

(Kaynak 47)

4.1.6. Karlık Dede

Karlık Dede adında bir kervanbaşı varmış. Karlık'tan geçerken hacıdan getirdiği zembem suyunu Karlık Köyü Camisi'nin içine dökmüş; “Su ol” demiş. Kuyunun ağzına kadar su dolmuş. Karlık Köyü'nde bulunan Karlık Camisi'nin ortasında bir kuyu vardır. Efsaneye göre savaş olmadığında kuyu dolarken, savaş olduğunda kuyunun içi bomboş olmaktadır.

(Kaynak 41)

4.1.7. Sarıkız Dede ve Mantar

Balçıkhisar Köyü'nde anlatıcının dedesi evin kapılarını sürekli kapatırmış, kapılar kendiliğinden açılmış. En sonunda pencere yaptırmış. Sarıkız Dede, pencereden içeri girermiş.

“Dedem çok dürüsttü. Elin tarlasının otunu bile yemezdi. Köy odasında otururken başkasından su istemezdi. “Yaşımdan dolayı gönülsüz verebilir” diye düşünerek kendi suyunu kendi alırdı. Kimseyi de gücendirmemek için “Siz benim kararımı bilemezsiniz” derdi. Bu yüzden Sarıkız Dede hep dedemin evine girermiş. Dedemin evinin altında döver varmış. Orada günlük 2 mantar olurmuş. Günde birer tane karısı ile yermiş.”

Bir gün karısına:

“Kezban, bu mantarın olduğunu kimseye söyleme; bir daha olmaz” demiş.

Karısı bunu birine söylemiş. O günden sonra bir daha mantar olmamış.

(Kaynak 29)

4.1.8. Uzun Dede

Amcamın oğlu, Uzun Dede'nin olduğu yere margaç çakıyormuş. Yani mih çakıyormuş. O gün amcamın oğlunun rüyasında:

“Sen benim çocuğumun ayağına kazık çaktın. Ben de senin ayağını alacağım” demiş.

Amcamın oğlunun ayağına demir düştü, ayağı ezildi. Uzun Dede, çok öfkeli. Kendisine zarar verenlere o da zarar verir.

Yine bir gün Uzun Dede, birinin rüyasına girmiş:

“Kapıyı diğer tarafa yaptırın. Buradan geçerken kolum ayağım takılıyor; rahatsız oluyorum” demiş. Böyle olunca kapıyı düzeltmeye başlamışlar.

(Kaynak 40)

4.1.9. Bekteş Elması

Yıllar önce Tekke Köyü’nde askeriye duruyormuş. Askeriye bölgeye çadır kurmuş. Bir gün köye komutanlar gelmiş. Askerler “Ne koyacağız önlerine?” diye düşünmüşler. Köyde en yaşlı, ermiş biri varmış.

“Gidin; Küçük Ali’nin elmasının dalındaki elmaları toplayın” demiş.

Her yer kar. Elmanın olması mümkün değilmiş. Askerler ağacın oraya gitmişler. Kıpırmızı elmalar ağacın dalındaymış. Toplayıp misafirlere yedirmişler. Ertesi gün gittiklerinde ağacın dallarında gazel bile yokmuş. Bu elmaya “Bekteş Elması” denilir.

(Kaynak 53)

4.1.10. Çakır Yusuf

Çakır Yusuf Kurtuluş Savaşı’nda Ekinova’da yaşamıştır. Kendisi muhacirdir. Bir gün bahçede otururken adamın birinin rüyasına girmiş. Çakır Yusuf üniforma ve silahıyla sürekli adama bakıyormuş. Adam uyandıktan sonra rüyasında gördüğü yeri bulmak için yürümüş. “Tahmini burası demiş” kendi kendine. Orayı kazmak istemiş ama kendisi yaşlı olduğu için köyün gençlerine:

“Oğlum bana burayı bir kazıverin” demiş.

“Ne yapacaksın burayı?” demişler.

“Siz kazın” demiş. Gençler, yorulup yarın devam etmeye karar vermişler.

Sabah geldiklerinde yer falan yokmuş. Hiç kazılmamış gibi dümdüzmüş. Çakır Yusuf kalkmış gitmiş; yerinin bulunmasını istememiş.

(Kaynak 49)

4.1.11. Hamza Şerif

Eski adı Bedeş, şimdiki adı Kayabelen’de bir ağa varmış. Ağanın Hamza adında hizmetkarı varmış. Kılınçkaya’dan Deve Çukuru denilen mevkiye köylünün biri inmiş. Kayabelen Köyü’ndeki ağayı sormuş. Ağa da hacca gitmiş. Ağanın canı koyun yağından yapılan helva çekmiş. Hizmetkarı olan Hamza da:

“Ağamın canı helva istedi” demiş. Helvayı yapmışlar. Hamza, ağası için bir tabak helva ayırıp kenara koymuş. Tabak Mekke’ye gitmiş. Ağa, Kayabelen’e geldiğinde heybesinden tabağı yuvarlanmış. Kılınçkaya Köyü’nden gelen bir kişi ağaya:

“Sen hacı mı oldun?” diye sormuş. Ağa:

“Ben hacı olmadım. Hamza hacı oldu” demiş.

(Kaynak)

4.1.12. Kabirden Çıkan Kız

Kadının birinin kızı ölmüş. Kız, annesinin rüyasına her gün girermiş. Kadın rüyasını hocaya anlatmış:

“Hocam, benim kızım sürekli rüyama girip ‘Beni buradan çıkar anne’ diye sesleniyor” demiş. Hoca kadına:

“Git; kıza namahrem olmayan biri ile mezarı aç. Kızına kıyafet götür. Senin kızın sağ, yaşıyor” demiş.

Kadın, mezarı açmış. Bakmış ki kızı yaşıyor. Getirdiği kıyafetleri giydirmiş. Kızın elleri ve yüzü yanıkmiş. Annesine:

“Anne, beni hiç erkek görmeyecek bir yere koy” demiş.

Aradan yıllar geçmiş. Kız evlenmiş. Kızın kaynanası ölmüş. Kaynanası ölürken kız çok ağlamış. Kaynanası can verirken duvarlara kanlar fışkırmış. Bunu da sadece o kız görebiliyormuş. Herkes susarken kız feryat ediyormuş. Kaynanası yıkanmış, tabuta koyulmuş. Tabut giderken, kız arkasından gülmüş. Millet dağılınca da kız evi badana etmeye başlamış. Köylüler, kızın kocasına:

“Senin karın ilk çok ağladı, cenaze giderken de güldü. Millet gider gitmez de badana etmeye başladı. Bu kızın derdi ne?” demişler. Kocasını da karısına bunları sormuş. Kız:

“Ben sana bunu söyleyemem. Söylersem ben kendimi kaybederim sen de beni kaybedersin” demiş. Kocasını:

“Ya söylersin ya da gidersin” demiş. Kız:

“Annen ölürken çok zor öldü. Kanlar duvarlara fışkırdı. O yüzden çok ağladım ve evi o yüzden badana ettim. Annen dünyalığında bir tek soğan ile yamalık vermiş. Hiç hayır yapmamış. Yuvarlana yuvarlana annenin arkasından gitti o yamalık. Ona güldüm” demiş.

Bunları der demez Cenab-ı Allah kızı dünyadan çekmiş. Kocasını:

“Dur, gitme; inandım sana” dese de artık çok geçmiş.

(Kaynak 36)

4.1.13. Koca Dere

Akçin Köyü’ne 1,5 km uzaklıkta Sırıncak’ın alt tarafında Koca Dere denilen bir mevki vardır. O zamanlar Akçin Köyü’nde yaşayan Koca Hoca denilen bir hoca, Koca Dere’den okuya okuya Akçin’de su çıkarmaya geliyormuş. Kuyunun üst tarafına doğru gelmiş. Köydekiler birbirlerine:

“Hoca okuyup üfleyip köyün kızlarına kötü bir şey yapacak” demişler. Kuyuda hocanın yolunu kesmişler. Koca Hoca, bunları görünce okumayı bırakmış ve köylülere:

“Sizin köyünüz nankör bir köy. Bu köyden koskoca bir nehir geçiyor. Bu nehir, Rahime isminde bir kız çocuğunu ve Rahman isminde bir oğlan çocuğunu götürdü. O suyu ben gün yüzüne çıkaracaktım. Susuz kalın” demiş. Akçin Köyü o günden beri susuz kalmış.

Başka bir rivayete göre de hocanın biri, “Bu köyde su çıksın da herkes rahat etsin şifa bulsun” diyerek dua ediyormuş. Köylülerden biri otun içine tay girdi diye taya taş atmış. Tay orada ölmüş. Hoca da duayı bırakıp; “Bu köye iyilik haram” demiş. O yüzden su köye gelmemiş.”

(Kaynak 2)

4.1.14. Lokman Hekim

Lokman Hekim, ölümsüzlüğü aramak için her yolu denemiş. Bir gün elindeki kağıtlarla:

“Buldum buldum” diyerek sevinip giderken tüm kağıtlar yere düşmüş. Birkaç kağıt parçası dışında kağıtlar kaybolmuş. Diğer kağıt parçaları da kenara sürüklenmiş. Orada sarımsak oluşmuş. Sarımsağın bu yüzden ne çiçeği olur ne de tohumu. Ölümsüzlük de böylece kaybolmuş gitmiş.

(Kaynak 6)

4.1.15. Haydar Dede ve Kardeşi

İki kardeşin savaşta kafası kesilmiş. İkisi de kafasını koltuğunun altına almış. Biri Sandıklı’dan diğeri de Afyonkarahisar’dan Haydarlı’ya doğru geliyorlarmış. Afyonkarahisar’dan gelen delikanlının adı Haydarmış:

“Allah’ım Çölovası’nı bir kere görmeden beni öldürme” demiş. Sonunda Haydarlı’ya gelmiş.

Haydarlı’nın yüksek tepesine çıkıp her yeri izlemiş. “Tamam; şimdi ölebilirim” der demez yere yığılıp kalmış. Mezarı da oradadır. Haydar Dede denilir. Yıllar sonra hazine aramaya gelen kişiler kazmaya çalışmış ama koca koca arılar buna izin vermemiş. Korkudan kaçmışlar.

Diğer kardeşi de aynı duayı ederek gelmiş. Haydarlı’nın girişinde bir tarlanın ortasında ölmüş. Yıllar sonra tarlanın sahibi bir gün tarlayı sürecekmış. Ortayı da sürerken oradan bir taş alıp kanara koymuş. O sırada bir ses duyulmuş:

“O taşı yere bırak. Benim rahatımı bozma. Bırak olduğu gibi kalsın” demiş.

Adam korkudan traktörü bırakıp gitmiş. O günden sonra tarlanın ortasına dokunmamış.

(Kaynak 43)

4.1.16. Leblebici

Leblebicilik pirli meslektir. Sandıklı'da Şeyh Nurettin adında biri, ilk leblebiciliği başlatmıştır. Kazana leblebileri atmış, kavurmuş kavurmuş ama leblebiler yanmış. İsteddiği gibi olmamış. Nohutları yandığı için de ağlamış. Ağlarken gözyaşları nohutlara akınca nohutlar istediği kıvamda olmuş.

(Kaynak 51)

4.1.17. Sarıkız Efsanesi

Kılıçkaya Köyü'nde Gülhava adında bir kız yaşarmış. Pirlik Tepesi'nin oraya Adil Dede'nin yanına gelmiş. Adil Dede ile Gülhava daha sonra sırlara karışmış.

“Anneannemin 11 tane çocuğu ölmüş. Evin üst tarafındaki cam kapalı kaldığında sürekli kırılırmış. Taktırsa da tekrar kırılırmış. Cam açık kaldığında da Gülhava -biz ona aynı zamanda Sarıkız deriz- gelirmiş. Camı kapalı sevmezmiş. Bir gün anneannem uyurken Sarıkız gelip:

“Bir kızın olacak eğer ismini Gülhava koyarsan yaşayacak” demiş. Kız çocuğu olmuş. Deddiği gibi de ölmemiş. Sonrasında da annem olmuş.

Erkek çocuklarının adı da Adil konulursa yaşarmış.

(Kaynak 29)

4.1.18. Harabi

- Selamünaleyküm Ali Ağa
- Aleykümselam Bekir Ağa

İlk defa karşılaşmalarına rağmen birbirlerine isimleriyle hitap ediyorlarmış. Bekir Ağa:

“Sen mi geldin?” diye sormuş. Ali Ağa:

“Ben geldim” demiş. Bekir Ağa:

“Ben de seni bekliyordum” demiş.

Bekir Ağa Sinanpaşa'da yaşayan hazır cevaplılığı ile ünlü birisidir. Çoğu zaman ‘Deli’ diye taşlanmıştır. Çiloğlu Deli Bekir olarak bilinir. “Harabi” mahlasını kullanır. Bu taşlamaya şöyle cevap verir:

“Bir deli bir veli olmaz taşlanmayınca

Bir taş bina olmaz başlanmayınca”

Kadınlardan biri:

“Bekir Ağa herkese bir şeyler söyledin. Bana da söyle” demiş. Bekir Ağa şöyle bir bakmış:

“Arıların arısısın

Doğan ayın yarısısın

Bir kaltabanın karısısın

Böyleymiş kaderin

Yazık etmiş kaderin” demiş.

Kadına gerçekten rızası olmayan bir evlilik yaptırmışlar.

Bir gün Deli Bekir imamı yanına çağırmış. İmama:

“Hiç acele etme. Ben kalıbı dinlendireceğim. Sen sadece sabah namazından sonra gel. Dışarıya ateş yak, kazanı koy, içine de suyu koy; yeter. Benim cenazemi Afyon’dan Şahanoğlu denilen birisi gelip o kıldırarak. Sen dokunma” demiş.

Bekir Ağa dediği gibi ertesi gün ölmüş. Şahanoğlu sabah namazında kalkıp hanımına:

“Danaya ip bağla satacağım. O parayla da Sinanpaşa’nın Senir köyüne gideceğim. Bekir Ağa geçindi. Onun cenazesini yıkayacağım” demiş. Bekir Ağa kendi ölümünü haber vermiş. Mezarı Sinanpaşa ilçesinin Tınastepe kasabasındadır.

(Kaynak 51)

4.1.19. Hanifi Tepesi

Yıprak köyünde Hanifi Dede adında bir çoban yaşarmış. Her gün koyunlarını sarptan geçirir, sırtındaki kepenegini keçiye sararmış. Ezanda Mahmut köyüne gider namazını kılar, koyun yatağa gelmeden koyunun ardına erişirmiş. Köyden kötü niyetli insanlar, peşine takılmış. Takip ettikleri yerde Hanifi Dede gözden kaybolmuş. Bir gün köydekiler:

“Hanifi Dede, sen her sabah koyunlarını bırakıp nereye gidiyorsun?” diye sormuşlar. Hanifi Dede:

“Her kim sabah namazını kılmak için ne kadar yol yürürse o kadar çok sevap kazanır. Ben de Mahmut Köyü’ne namaz kılmaya gidiyorum” demiş.

Kötü niyetli köylüler, Hanifi Dede’nin koyunlarını o yokken çalmaya karar vermişler. Hanifi Dede’nin gittiğini görmüşler. Koyunlara yaklaşmışlar. Bir bakmışlar ki kepenekli biri koyunların başında bekliyor. Bir şey yapamayıp gerisin geriye köye dönmüşler. Hanifi Dede köye geldiğinde:

“Biz senin koyunlarını çalacaktık. Senin gittiğini gördük ama kepenekte biri vardı. Nasıl oluyor bu?” diye sormuşlar. Hanifi Dede:

“Allah’ım vardı benim” demiş.

Daha sonra o tepenin ismi de Hanifi Tepesi olarak kalmış.

(Kaynak 55)

4.1.20. Işık Dede

Benim babalığımın babasının adı Yakup Hoca’dır. Yakup Hoca, askere gitmiş. Bir gün arkasından biri Yakup Hoca diye bağırmış. Yakup Hoca:

“Sen kimsin? İn misin, cin misin?” diye sormuş. Adam:

“Ben Işık Dedeyim. Senin komşunum” demiş. Yakup Hoca’ya yattığı yeri gösterip:

“Her sabah saat 5’te ezan okunmadan kalkıyordun. Bu derede 8 tane değirmen dönüyordu. Burada abdest alıp yüzünü bize dönüp dua ediyordun. Ben burada yatamıyorum. Bütün develer, mallar geliyor; çarpıyor; üzerimden geçiyor; günaha giriyorum. Köyüne dönünce yanıma uğrayıp bana yardım et” demiş.

Yakup Hoca:

“Tamam, halledeceğim” diyerek söz vermiş.

Yakup Hoca’nın askerliği bitmiş. Köyüne [Menteş] dönmüş. Yakup Hoca verdiği sözü unutmuş. Hastalığa yakalanmış. Yatağa düşmüş. Oğullarını çağırmış.

“Ben ahtımı yerine getiremedim. Sırtımda taş var” demiş. Oğulları:

“Baba nerede taş var?” diye sormuş.

“Siz görmüyorsunuz ama sırtımda ağır taş var” demiş.

Yakup Hoca’yı Işık Dede’nin mezarına zar zor götürmüşler. Oğulları:

“Baba, biz nasıl bileceğiz Işık dedenin nerede olduğunu?” diye sormuş. Yakup Hoca:

“Bana onlar gösterecek” demiş.

Yakup Hoca’nın gösterdiği yeri çevirmişler. Duvar yapmışlar. Yattığı yerin ortasına da kabir yapmışlar. Böylece Yakup Hoca’nın sırtındaki taş da kalkmış.

“Işık dede altı kardeştir. Ben altısına da 22 senedir kurban keserim. Bana miras kaldığı için ben oraya mescit yaptım, çeşme yaptırdım.”

(Kaynak 56)

4.1.21. Mehmet Semavi Hazretleri

Mehmet Semavi Hazretleri, Mevlana’nın altıncı göbek torunudur. Afyonkarahisar’da kalırken Mevlana, sürekli kendisinin rüyasına girer. Mevlana, rüyada Mehmet Semavi Hazretleri’ne:

“Divan-ı Kebir’i Şah İsmail’in elinden al; getir” der.

Mehmet Semavi Hazretleri, 40 dervişle birlikte Şah İsmail’in sarayına gitmek için yola çıkar. Giderken Hacı Bektaş Dergahı’na uğrarlar. Hacı Bektaş Veli, bir pirinç tanesini kazanın içine atar. Akşam bakarlar ki kazanın içi pilav dolmuş. Mehmet Semavi Hazretleri yanında oturan Furuni Dede’ye dönüp:

“Pilav bunlardan oldu, pideler de bizden olsun” der. Kolunun altından pide çıkarır. İki zat kerametlerini gösterdikten sonra Mehmet Semavi Hazretleri, müritleri ile birlikte Şah İsmail’in sarayına gelir. Şah İsmail’in küçük oğlu Mirza Şah daha 9 yaşındayken, Mehmet Semavi Hazretleri’ne Divan-ı Kebir’i getirip verir ve Mehmet Semavi Hazretleri’nin müritlerine katılır. Geri dönerken Şah İsmail’in ordusu bunları beklemektedir. Bakarlar ki Mehmet Semavi Hazretleri semah yapmaktadır. Bunu gören Şah İsmail’in adamları gelip Şah İsmail’e durumu anlatır. Şah İsmail:

“Bırakın, gitsinler” der ve gitmelerine müsaade eder. Geçerken yine Hacı Bektaş dergahına uğrarlar. Bu arada Hacı Bektaş, Mehmet Semavi Hazretleri’nin 40 dervişinin yanına 40 tane can katar. İki yaren olurlar.

Afyonkarahisar’a gelirler. Bir salgın hastalık belirir. Şah İsmail’in öz oğlu Mirza Şah vefat eder. Onu Mevlevi camisinin içine gömerler.

Afyon’da Zülali Camisi’nin içinde Celali Hazretleri ve Zülali Hazretleri aynı mezarda yatmaktadır. Celali Cami değil de Zülali Cami denilmesinin sebebi Zülali derviş, Celali can’dır. Afyon’da 40 yerde Aleviler ve Sünniler aynı mezarda yatmaktadır.

Derviş ya da can vefat edince 3 gün içinde öleceğini bildiği için cenazeyi bekletirler. Diğeri de vefat edince aynı yere gömerler.

(Kaynak 58)

4.1.22. Karaca Ahmet

İhsaniye minibüslerine bir genç ve yaşlı bir adam yan yana otururlar. İhtiyar olan, genç oğlana sorar:

“Evladım, nereye gidiyorsun?” Genç cevap verir:

“Karaca Ahmet’e gidiyorum” der. Yaşlı adam:

“Niye gidiyorsun evladım?” der. Genç:

“Amca, ben Kıbrıs Savaşı’nda pilottum. Uçağın yakıtı bitmek üzereydi. Baktım ki yakıt ibresi sona dayanmış. Bombalanması gereken yer vardı. Ama yakıtım yetmeyeceği için geri dönmek zorundaydım. Geri dönmeye çalışırken bir el omzuma dokundu ve dedi ki:

“Evladım, yakıtın var, niye geri dönüyorsun?” dedi. Baktım ki yakıt sonuna kadar dolu. Bombalanması gereken yeri bombalayıp döndüm. Dönerken:

“Amca, sen kimsin?” diye sordum.

“Ben Karaca Ahmet'im” dedi.

O sırada bunu dinleyen ihtiyar adam, tir tir titremeye başlar. Daha sonra kendine geldiğinde:

“Evladım, senin o anlattığın adam Kore’de Çinlileri süngüye takıyordu” diyor.

Karaca Ahmet bütün savaşlarda en önde savaşmıştır.

(Kaynak 58)

4.1.23. Topuz Dede

Topuz Dede, elinde bir topuzla bütün savaşlarda yer almıştır. Kıbrıs Savaşı’nda türbenin kapısı kapalı kalmış, açamamışlar. Kıbrıs Savaşı bittikten sonra türbenin kapısı açılmış. Topuzdan da kan damlıyormuş.

(Kaynak 58)

4.1.24. Seyyit Gazi

Seyyit Gazi yanında askerleri ve Ahmet Turani ile birlikte Afyon Kalesi’ni muhafaza etmektedir. Savaş sırasında Seyyit Gazi ile Ahmet Turani iki ordu arasında kalmış. Savaşta Ahmet Turani şehit düşmüş. Seyyit Gazi de ağır yaralanmış. Askerler daha fazla dayanamayıp Seyyit Gazi ile birlikte geri çekilirken 40 km ötede Seyyit Gazi de şehit düşmüş. Seyyit Gazi’yi öldüğü yere gömmüşler. 300 sene sonra bir çoban koyunlarını otlatırken Seyyit Gazi rüyasına girmiş.

“Selçuklu Sultanının annesine git söyle benim mezarımı Elenora’nın yanına yapsın” demiş. Elonara Hristiyan’dır ve kilisede gömülüdür. Çoban, bunu gidip söyleyince Seyyit Gazi’nin gömülü olduğu yeri hemen açtırırlar. Seyyit Gazi, hemen tanılır. Tarif edildiği gibidir. 300 sene geçtiği halde üzerinde kanı kurumamıştır. Elonara’nın yattığı kilisenin yanına bir cami yaptırırılar. Seyyit Gazi’yi de oraya gömerler. Kilise ve cami arasındaki duvarı kaldırırlar. İkisi de böylece yan yana yatıyor olur. Mezarlar Eskişehir’de olsa da olay Afyonkarahisar’da geçmiştir.

(Kaynak 58)

4.1.25. Hak Halili 1

Eskişehir'in Seyitgazi ilçesinden 18.000 talebesi olan Rıza Efendi'nin Peygamber Efendimiz, bir gün rüyasına girmiş:

“Senin irşat makamın Emirdağ'da Kara Halil” demiş. Rıza Efendi, bunu duyunca yola koyulmuş. Karacalar Köyüne gelmiş. Misafir olmuş. Hak Halili'ne rüyasını anlatmış:

“Benim 18.000 talebem var. Ben sana nasıl teslim olayım?” demiş. Hak Halili:

“Rıza Efendi, sen şimdi git; sonra gel” demiş.

Rıza Efendi, 3 sene sonra aynı rüyayı görmüş. Tekrar Hak Halili'nin yanına gelmiş:

“Ben yine aynı rüyayı gördüm ama size teslim olmayı hala aklım almıyor. Kabul edemiyorum” demiş. Hak Halili:

“Rıza Efendi, madem Peygamber deden seni bana göndermiş ya onun dediğini yapacaksın ya da yapmayacaksın; sen bilirsin” demiş.

“Bugün bir yatalım, bakalım rüyada ne olacak” demişler. Hak Halili'nin Mustafa adında dervişi varmış. Sabahları etrafı süpürürmüş. Rıza Efendi sabah uyanır uyanmaz etrafı süpürmeye başlamış. Bunu gören Mustafa Derviş:

“Aman efendim, şeyhim seni böyle görürse beni azarlar” demiş.

Rıza Efendi:

“Şeyhine de maşallah sana da maşallah” demiş. Hak Halili'ne teslim olmuş.

(Kaynak 60)

4.1.26. Hak Halili 2

Şeyh Halil Efendi Hazretleri 1823 yılında Dereköy'de doğmuştur. 13 yaşında Bolvadin'e okumaya gitmiştir. Oradan Konya'ya gidip daha sonra İstanbul'da baş müderris olmuştur. Şeriat eğitimini orada tamamladıktan sonra tasavvuf ilmine yönelmiştir. Medine'ye Abdullah Efendi'nin yanına gelmiştir. 7 yıl hizmet ettikten sonra bir rivayete göre 3 diğer bir rivayete göre 12 tarikatın icazetini almış. Daha sonra Şam'a gelip Cemaliye Tekkesinde postnişinlik yapmıştır. Şeyh Muhammet Hami'nin kızı Emine Hanım ile evlenmiş. Daha sonra Karacalar Köyü'ne gelip medrese açmıştır. Bir gün öğrencilerine:

“Keramet göstermek küçük evliyaların işidir. Küçük evliyaların kerametleri haiz bir kadının bezini göstermesi gibidir. Ayıptır. Kerametle derviş olan derviş olmaz” demiş.

“Ben ahirete gittiğimde -bir rivayete göre 4 yıl diğer bir rivayete göre 7 yıl- mezarımı açmayın. Eğer cesedim hala çürümediyse bir türbe yapın” demiş.

4 yıl beklemişler. İlk konulduğu gibiymiş. Kefeni çürümemiş, yüzü yeni yıkanmış gibi ıslakmış.

(Kaynak 61)

4.1.27. Hak Halili ve Hacı Ömer

Bir gün, Hak Halili ve Hacı Ömer zikir çekiyormuş. Hak Halili'nin amcası Hacı Ömer eline tesbih almış, zikir sayıyormuş. Tesbih, sadece Şih'ta olur. Başka kimsede olmaz. Zikir esnasında herkesin gözü kapalıdır. Dünya ile ilişki kesilmiştir. Hak Halili, amcası Ömer'e:

“Al, şu elmayı ye” der. Hacı Ömer'in gözü kapalı olduğu için elmanın da sapını koparıp yiyeyim derken tesbihin sapını koparır. Gözünü açtığında “Estağfirullah” çeker. Tekrar gözünü kapatıp zikire devam eder. Hak Halili, Hacı Ömer'e:

“Köyden birkaç arkadaş bul da seni hacca göndereyim” der.

Hacı Ömer, arar ama kimseyi bulamaz.

“Kimseyi bulamadım” der. Hak Halili:

“Ben dua edeyim sen de amin de. Seni ben götürüyim hacca” der. Hak Halili:

“Bak burası Arabistan. Karşıda da hurma satan yer var. Oradan 1 kg hurma alıp gel. Çeşmede yıka da hurma yiyelim” der. Hurmayı alıp gelip çeşmede yıkar. Hak Halili:

“Bunu ezip hoşaf yapalım” der. Hacı Ömer de burada kap yok” der. Hak Halili bunun üzerine bir kap çıkarıp verir. Hoşafı içip birkaç yeri daha ziyaret ederler. Daha sonra zikir sona erer. Gözlerini açarlar. Hak Halili, Hacı Ömer'e:

Ağzını, yüzünü yıka gel. Her tarafın hurma bulaşığı olmuş” der. Zikirde gözü kapalı hacca gidip gelirler.

(Kaynak 62)

4.1.28. Kadınana Efsanesi

Kadınana, Selçuklu Devleti'ni son padişahı olan Alaattin Keykubat'ın kızlarıdır. Annesi de İlhanlı padişahının prensesinden değildir. Moğollar, Selçukluları yıktığı zaman Keykubat, 3 kızına:

“Ben size bütün Selçuklu hazinelerini vereyim, yanınıza koruyucular katayım. Sizi Afyonkarahisar'a götürsün. Oranın kalesi sarptır, insanları merttir. Sizi korurlar” demiş.

Korumalar, 3 kızını da Afyon'da Sahipatabeyliği'ne götürmüşler. Sahip Ata, bunlara sahip çıkmış. Büyük kızın adı Naime Gevher, ortanca Asiye Sultan, en küçük olan da Melek Peyker'dir. Naime Gevher:

“Selçuklu'nun bütün servetini buraya getirdik. Bizim adımızın yaşaması için buraya bir şeyler yapmamız lazım” demiş. Afyon'un da o dönemde suyu yokmuş. Naime Sultan:

“Ben getirdiğimiz altınların bir kısmını bu suya harcayacağım” demiş. İnsanların yardımı ile suyun kaynağını aramışlar. 20 gün boyunca keşif yapmışlar. Bir şey bulamamışlar. Afyon’un zengin bir Rum ailesi varmış. Avlusunda da su varmış. Adam aksilik yaparak suyu vermek istememiş. Naime Sultan adama:

“Suyunun her metresine karşılık bir ölçek altın vereyim” demiş. Bu suyun adı da “Ölçek Su” kalmış. Afyonkarahisar halkı için, suyu Rum adamdan satın almış. Böylece Afyon, suya kavuşmuş olmuş.

Burada kaynak Kişimiz olan Aşık Yoksul Derviş’in Kadınana Efsanesi’ni kaleme aldığı destanı verdik. Efsanenin manzumlaştırılmış hali aşağıdadır:

...

*Büyük Selçuklu devleti yıkıldı,
Keykubat’ın saltanatı yok oldu,
Askerleri beyliklere çekildi,
Dinle Kadınana efsanesini.*

*Servetini üç kızına adadı,
Asiye, Naime, Peyker’di adı,
Afyon’da sizleri korurlar dedi,
Dinle Kadınana efsanesini.*

...

*Selçuk devletinin hazinesini,
Harcadı elinde varsa nesini,
Suladı Afyon’un her hanesini,
Dinle Kadınana efsanesini.*

...

*Yirmi gün bir dağ evinde kaldılar,
Bin ölçek altına bir su aldılar,
Kentin her yanına suyu saldılar,
Dinle Kadınana efsanesini.*

*Bu pınarın adı Ölçek su oldu,
Kadınana saygı ile anıldı,
Gönüllerde, dillerde ismi kaldı,
Dinle Kadınana efsanesini.*

...

*Melek Peyker Sultan hizmet ederdi,
Mezarlıklar sorununu kaldırdı,*

*Her tarafa böyle sermaye verdi,
Dinle Kadınana efsanesini.*

*Asiye Sultan'ın Kırktaş köprüsü,
Hepsi böyle çalıştılar doğrusu,
Çok eserler yaptılar her birisi,
Dinle Kadınana efsanesini.*

...

(Kaynak 62)

4.1.29. Erenler Kızı

Emirdağ'ın Çatallı Köyü'nde bir kız varmış. Kıza bir gün kırklar gözükmüş. Kırklarla oturup kalkmaya başlamış. Bazen ortadan kayboluyormuş. Kırkların yanına gidiyormuş. Bir gün kardeşleri kızı dövmüş. “Nereye gidiyorsun?” diye sorguya çekmişler. Kız:

“Kötü bir şey yapmıyorum” dese de inanmamışlar. Kız, en sonunda:

Ben kırklarla beraberim” deyince bir daha ne kırklar gözükmüş ne de erenler.

(Kaynak 62)

4.2. Çeşitli başka olaylar içindeki yerleri ile bir toplumun tarihinde iz bırakan “sıradan kişiler” üzerine efsaneler

4.2.1. Çoban ve Koyunları

Afyon'un Sandıklı ilçesinde Kusura Dağı'nda bir çoban varmış. Koyunlarına eşkıya dadanmış. Çobanı ve köpeğini bağlayarak çobana şart koşmuş. Eşkıya:

“3 gün koyunlarına tuz vereceğim. 3. gün koyunlar su içerse sürü benim. Su içmezse sürü senin.

Çoban bağlı olduğu yerde türkü yakmış.

Kara köpek kan kustu.

Kır bağacak yolumu kesti.

Yerişin ağlar yerişin

İmdat sizdedir.

Adam 3. gün dereye koyunu çekmiş. Çoban kavalını eline almış. Koyunlarına seslenmiş:

Kara koyunun sana çanlar takayım

*Ak koyunum sana kuzular yakayım
Ne olur beni bu dertten sen kurtarırsın*

Kara koyun başta olmak üzere bütün koyunlar ayaklarını suya batırıp atlamışlar. Sürü eşkıyanın elinden böylece kurtulmuş.

(Kaynak 55)

4.2.2. Gündüzlü Bey

Şu anki Ocaklı Köyü ile Akpınar Köyü arasında, Ören denen yerde Gündüzlü Beyi yaşarmış. Gündüzlü Beyi'nin bir kızı varmış. Hasan adında da bir kahyası varmış. Bey, avı çok sevdiğinden sürekli ava çıkarmış. Bir gün ava gittiğinde Beyköy Köyü'nden zaptiyeler, Gündüzlü Bey'in konağına gelmişler. Zaptiyelerden biri susayınca Gündüzlü Bey'in kızıdan su istemiş. Suyu kızın elinden alırken zaptiyelerden biri kızın parmağını sıkmış. Bey, her avdan geldiğinde kızı atın önüne çıkarmış. O gün kız, atın önüne çıkmamış. Bey kızına:

“Kızım, niye bugün atın önüne çıkmadın?” demiş. Kız ağlaya ağlaya anlatmaya başlamış:

“Bugün zaptiyeler geçti. Su istediler; suyu verdiğimde zaptiyenin biri parmağımı sıkı” demiş. Bey:

“Nereye gittiler?” diye sormuş. Kızı:

“Kınık tarafına gittiler” demiş.

Gündüzlü Bey'i hemen silahına kuşanıp zaptiyelerin yolunu tutmuş. Kınık'a gelmeden onları yakalayıp 8 zaptiyeyi de vurmuş. O günden sonra kaçak gezmeye başlamış. Kendi köyünü bırakıp Tatarlı ve Kadılar'ın ortasında yer alan Kuru Dağı'nda yaşamaya başlamış. 20-30 yıl sürmüş bu kaçaklık. Ara ara kızını görmeye gidermiş. Kuşağını yatarken bile çıkarmazmış. Bir gün “Bir şey olmaz” diyerek kuşağını çıkarmış. Beyin kahyası Kel Hasan, bunu görür görmez zaptiyelere haber vermiş:

“Bugün Gündüzlü Bey'i kuşağını çıkardı. Vurdunuz vurdunuz; bir daha vuramazsınız” demiş. Orada zaptiyeler Gündüzlü Beyi'ni vurmuş. Böylece Akpınar Köyü ile Ocaklı Köyü birbirinden ayrılmış.

(Kaynak 52)

4.2.3. Hörü Kadın

Çok eskiden beylikler varmış. Bir gün göçebe halk, Dinar'ın Yapağılı/Çerkez Köyü'ne gelmişler. Bakmışlar ki su var; yeşillik var. İmkanlar olunca yerleşmeye karar vermişler. Bey de bunu duyunca hemen yola çıkmış. Bunların yanına gelip göçebelere:

“Siz buraya yerleşmişsiniz ama buralar benim himayemde. Geldiyseniz bana bağlısınız” demiş. Oradakiler:

“Bize burayı verin; size bağlanalım” demişler. Bey:

“Tamam, sizin olsun; kurun çadırlarınızı” demiş.

Köylüler, kazıkları çakmaya başlamış. O sırada bey:

“Eğer, bu kazıkları söküp giderseniz; başka beyliğin himayesine girerseniz size yer, yurt vermem” demiş. Köylüler:

“Beyim, burası artık bizim. Hiçbir yere gitmeyiz. Bu kazıkları sökmemeye söz veriyoruz” demişler. Yapağılı Köyü'nün yakınında bataklık olduğundan akşam her tarafı sinek sarmış. Sabah uyandıklarında:

“Biz burada yaşayamayız. Yaylalara doğru yurt bulalım” demişler. Köylülerden biri:

“Bey, kazıklar yerinden çıkmayacak demişti” demiş.

O sırada Hörü adında kadın, kazıklardaki ipleri kesip kazıkları yerlerinden sökmemiş. Hörü Kadın önde, diğerleri arkada oradan ayrılıp Karataş, Seki Yurdu, Delikli Yer'den geçip eski adıyla Horu, şimdiki adıyla Akpınarlı Köyü'ne gelmişler. Bey, bu sırada arkalarından bulundukları yere gelip:

“Ben size kazıkları sökmeyeceksiniz demedim mi?” demiş. Hörü Kadın:

“Kazıklar yerinde duruyor; biz iplerini kestik sadece” demiş. Köyün adı da Hörü Kadın'dan gelmiş. Horu olmuş.

(Kaynak 44)

4.2.4. Molla Ahmet

Yabandan Şuhut'a Ahmet adında öksüz bir delikanlı gelmiş. Muhtarın da kahvehanesi varmış. Muhtar kahveye delikanlıyı çırak olarak işe almış. Ahmet müezzinlik de yaptığı için Molla Ahmet olarak tanınmaya başlamış. Muhtarın da Neslihan adında çok güzel bir kızı varmış. Güzelliği dillere destanmış. Birbirlerine aşık olmuşlar. Ama dört bir diyarın gözleri hep Neslihan'daymış.

Neslihan'ı Molla Ahmet'e yar etmemeyi planlamışlar. Burdur ilinin Bucak ilçesine bağlı Seydiköy köyünün delikanlıları, başka anlatıcılara göre Macar lakaplı bir delikanlı, Ahmet'e:

“Sazlığa içmeye gidelim” demişler. Ahmet’i sazlığa götürmüşler. Ahmet’i orada öldürüp sazlıkların içine atmışlar. Ertesi gün işine hiç geç kalmayan Ahmet, o gün gelememiş. Muhtar da her yerde Ahmet’i aramaya başlamış. Ahmet’in ölüsünü bulmuşlar. Daha sonra Ahmet için ağıt yakılmış. Asıl adı Dudu olan İbiş Nine’nin yaktığı ağıt şöyledir:

*Yakupoğlu hayadında Dudu var
Neslihan'ın kardan beyaz budu var
Molla Ahmet'in kasabada adı var*

*Dalgın uykulardan uyan Ahmet'im
Yağlı kamalara dayan Ahmet'im*

*Molla Ahmet'i Kırkpınar'da kestiler
Cepkenini saz dalına astılar
Anam babam benden umudu kestiler*

*Kuş gibi meydanda dönen Ahmet'im
Neslihan yoluna ölen Ahmet'im*

*Yakupoğlu kamaları yağıyor
Neslihan kız siyim siyim ağlıyor
Katil Macar kollarımı bağlıyor*

*Dalgın uykulardan uyanamadım
Yağlı kamalara dayanamadım*

*Bir incecik yol gidiyor Bazlar'a
İlgıt ılgıt kanım aktı sazlara
Selam söylen anamınan [anam ile] kızlara*

*Dalgın uykulardan uyan Ahmet'im
Yağlı kamalara dayan Ahmet'im*

*Bir incecik yol gidiyor Elmin'e
Kanım aktı ılgıt ılgıt çimene
İmana gel katil Macar imana*

*Dalgın uykulardan uyanamadım
Yağlı kamalara dayanamadım
Eridi mi maşrapamın kalayı
Dağıldı mı Molla Ahmet'in alayı
Bir kama da öldürmenin kolayı*

*Koç gibi meydanda dönen Ahmet'im
Neslihan yoluna ölen Ahmet'im
Kuruldu mu kasabanın pazarı
Kazıldı mı Molla Ahmet'in mezarı
Ahbaplarım benden alsın haberi*

*Kuş gibi meydanda dönenlerdeniz
Bir güzel yoluna ölenlerdeniz*

*Tel tel olmuş telgrafın telleri
Esmez oldu bad-ı saba yelleri
Açmaz oldu Seydiköy'ün gülleri*

*Dalgın uykulardan uyan Ahmet'im
Yağlı kamalara dayan Ahmet'im*

*Biçildi mi Seydiköy'ün çayırı
Kadir Mevlam canı candan ayırı
Hiç kalmamış Neslihan'ın hayırı*

*Koç gibi meydanda dönen Ahmet'im
Dostlar düşman imiş ben bilemedim*

4.2.5. Karacalar Köyü

Rize’de Fatma isminde bir kız ile Ahmet isminde bir genç birbirini sevmişler. Kızın babası bir türlü kızını Ahmet’e vermemiş. Genç, her şeyi ayarlayıp kızını kaçırmaya karar vermiş. Bunlar sapa yollardan Emirdağ’ın Ekizce köyüne gelmişler. Bir köy odasında kalmışlar. Her gün sabah erkenden kalkıp giderlermiş. Bir gün uyuyup kalmışlar. Oda sahibi yemek getirmiş. Yemeği getirdikten sonra suyu da 10 yaşında bir kız çocuğu getirmiş. Getirirken de yere düşmüş. Kız sara hastasıymış. Ahmet:

“Bana izin verseler 12 günde kızını iyi ederim” demiş. Oda sahibi bunun üzerine:

“Ahmet Efendi, sen bu kızını 12 günde iyi et. Lazistan memleketi buraya gelse kimselere vermem seni” demiş. Ahmet kızını 12 günde iyileştirmiş. Oda sahibi Karacalar köyünün olduğu yere bir kulübe yapmış. Ahmet ile Fatma köyü kurmuş olmuş. Çoğunlukla koyu elbiseler giydikleri için Karacalar denilmiş. Diğer bir rivayete göre de geyik çok olduğu için Karacalar denilmiş.

(Kaynak 60)

4.3. Sevda maceraları ile ün salmış aşıklar ile ilgili efsaneler

4.3.1. Leyla ile Mecnun

Mecnun, Leyla’yı dilinden hiç atamıyormuş. Dönemin kadısı Mecnun’a:

“Leyla’yı çok mu seviyorsun?” demiş. Mecnun:

“Çok seviyorum” demiş. Kadı:

“Gel o zaman” demiş.

Mecnun’u zindana kapatmışlar. Kadı:

“40 gün boyunca Leyla diyeceksin ve Leyla sana gelecek” demiş.

Mecnun, 40 gün boyunca Leyla’yı sayıklamış durmuş. 40. günün sonunda Leyla gelmiş. Mecnun’u zindandan çıkarmışlar. Kadı:

“Bak görüyor musun? 40 gün boyunca Leyla dedin. Leyla çıktı geldi. 40 gün boyunca Allah deseydin kim bilir neler olurdu?” demiş.

(Kaynak 2)

5. Hayvanlarla İlgili Efsaneler

5.1. Derviş ve Yılan

Dervişin biri amansız bir hastalığa yakalanmış. Bir gün, namazını kılmış; derenin kenarında bir ağaca yaslanmış; uyuyakalmış. Yılan gelip dervişin topuğundan ısırılmış. Derviş de yılanı öldürmek istemiş. O sırada Cebrail (a.s) gelip:

“Yılanı öldürme; biz bu yılanı sana şifa olarak gönderdik” demiş.

Derviş iyileşmiş.

(Kaynak 43)

5.2. Geyik

Menteş Köyü'nde Heybeli lakaplı adamın biri haşhaş tarlasına girmiş. Tarlanın içinde saklanıp, gelen gidene bakıyormuş. Bir ses duymuş; ateş etmiş. Ateş attığı yeri de tam olarak göremediği için bir geyiği yaralamış. Eve geldiğinde yatmış ve rüyasında bir geyik görmüş:

“Sen benim yavrumu elimden aldın; ben de senin yavrularını elinden alacağım” demiş.

Heybeli'nin bir çocuğu öldü; diğeri de başka diyarlara gitti; bir daha da gelmedi.

(Kaynak 56)

5.3. Karga

Peygamber efendimiz savaşta karargâhını sulak alana kurmak isteyince ileride bir nehir kenarı görmüş. Orada yemek yemeye koyulmuşlar. Yemek yedikten sonra askerler, yemekten kalan kırıntıları nehrin kenarına dökmüşler. Bir karga, arta kalanları ağzı ile alıp sөгüt ebesine çıkarmış. Karga, bir süre sürekli inip çıkmış. Askerlerden biri, Peygamber Efendimize:

“Komutanım; bu karga sürekli inip çıkıyor; bir bakayım” demiş. Asker bakmış ki düşman askerleri birini esir almış; ellerini de bağlamış. Karga da esir alınan kişinin önüne yemek kırıntıları ve su taşıyormuş. Karga çok fedakâr bir hayvandır.

(Kaynak 43)

5.4. Kartal Efsanesi

Adamın biri 2 evlilik yapmış. İlk evliliğinden Hasan adında erkek çocuk, diğer evliliğinden ise 2 erkek çocuğı olmuş. Kardeşleri Hasan'ı hiç sevmiyorlarmış. Bir gün oyun oynarlarken Hasan'ı kuyuya itmişler. Her yerde Hasan'ı aramışlar; bulamamışlar. Hasan'ın annesi aramaya çıktığında kuyuda oğlunu görmüş. Baksa ki oğlu çıkacak gibi değil, ellerini açıp dua etmeye başlamış. Kadının yanına bir kartal gelmiş:

“Ben Hasan'ı bu kuyudan çıkarabilirim ama benim sağ koluma 40 kilo su, sol koluma da 40 kilo et vermen lazım” demiş.

Kadın, 40 kilo su ile 40 kilo eti bulup kartalın omuzlarına koymuş. Kuyu o kadar derinmiş ki kartal eti de suyu da gücü tükenmesin diye yemiş, içmiş. Kartal, tam Hasan'ı çıkarmaya az mesafe kala ne et kalmış ne de su. Kadın kartalın yorulduğunu görmüş. Baldırındaki etini kesip kartala atmış. Kartal kadının attığını yememiş, zor da olsa Hasan'ı

kuyudan çıkarmış. Kadının bacağından kestiği eti pençesi ile tutup kadının baldırına yapıştırmış. Kadına:

“Hasan’ı bir daha kardeşleri ile görüştürmeyeceksin. Başka diyarlara gidin” demiş.

(Kaynak 2)

5.5. Zümrüdü Anka

Kuşların padişahı, piri Zümrüdü Anka imiş. Anka, bir kanadı şarkta bir kanadı garpta, her kanat çırpışında bin yıllık yol alabilen çok görkemli bir kuşmuş. Envai çeşit renkten tüyleri varmış. Yuvası; Kaf Dağı’nın zirvesinde, her dalı ayrı meyve veren, dalları yerde, kökü göklerde olan bilge ağacında imiş. Akıllara gelebilecek her şeyi bilirmiş. Bütün kuşlar ona inanır, güvenirlermiş. Kuşlar arasında asayiş sağladığından kendilerine bir tek onun yardım edebileceğine inanırlarmış.

Öleceğini hissettiği zaman kuru dallardan yuva yapar, ne olduğu anlaşılamayan bir yapışkan sıvı ile yuvasını sıvar, içine oturur, ölümü beklermiş. Yaz güneşi kuru dalları tutuşturur, yuvası ile birlikte kül olurmuş. Küllerinden yeniden doğar, daha güçlü ve güzel olurmuş. Her doğuşunda 2000 yıl yaşarmış. Birkaç kez dünyanın yeniden kurulduğuna şahit olduğunu söylemiş. Aradan yıllar geçmiş. Anka, artık görünmez olmuş. Kuşlar arasında kavgalar başlamış, düzen bozulmuş. Anka’nın öldüğünü, bir yerlerde çürüdüğünü düşünmeye başlamışlar. Bir gün, kuşun biri çok parlak, güzel mi güzel bir tüy bulmuş. Kuş, bütün kuşlara tüyü gösterip:

“Zümrüdü Anka ölmedi. Bakın tüyü burada ve taptaze, parlak” demiş. Anka’yı aramaya başlamışlar. Yedi dipsiz denizi, yedi dipsiz dağı, yedi coğrafyayı geçmişler. Kuşlardan bazıları aramayı bırakmış.

Bülbül:

“Ben gülümü özledim” demiş.

Papağan:

“Ben tüyümü özledim” demiş.

Kartal:

“Ben krallığımı özledim” demiş.

Balıkçıl:

“Ben bataklığımı özledim” demiş.

Baykuş:

“Ben viranelerimi özledim” demiş.

Geri dönmüşler.

Sadece 30 azimli kuş gelebilmiş. Zümrüdü Anka'nın olduğunu düşündükleri yere varmışlar. Her şeyi bulmuşlar ama Anka'yı bulamamışlar. Küllerinden yeniden doğmasını beklemeye karar vermişler.

Efsanede geçen Kaf Dağı, Kafkas Dağlarıdır.

(Kaynak 54)

6. Bitkilerle İlgili Efsaneler

6.1. Çay

Bir gün padişah bahçede oturuyormuş. Yanında da suyu varmış. Suyun içine bir yaprak düşmüş. Padişah, suyu içince tadını beğenmiş, kendinin dinlendiğini hissetmiş. O yaprağın ağacını bulmuş. Yaprtağını toplamaya başlamışlar. Çay, böyle yaygınlaşmış. Çay içince insan bu yüzden dinlenirmiş.

(Kaynak 7)

6.2. Ardıç Ağacı 1

Ekinova Köyü'nde, Oktur Dağı'nın üst tarafında bir tepe vardır. Oraya büyüü denilir. O yerden odun kesen yaşamaz. Adamın biri, tepenin orada odun keserken balta kırılıp kafasına saplanmış; ölmüş.

Başka biri de aynı yerden ardıç ağacını kesip getirmiş. Balta kendine saplanmış, ölmüş. Bu olay, komşu köy olan Alemescit'de olmuş.

(Kaynak)

6.3. Ardıç Ağacı 2

Ballık köyündeki bu ardıçlardan çok nadir bulunur. Kaya taşlarının arasında yer alır. Kurtuluş Savaşı'nda Yunan askerleri buraya girememiştir. Bu ardıç ağaçları, top tüfek ve dede olmuştur. Bu ağacı kesenenin hayvanı ölür, evi yanar.

Ben daha 10 yaşımıdayken 3 ağaçtan çadır kurarlardı, ip bağlar, beşik yapıp çocuk yatırılırdı. Bir gün yolda gelirken babamların kestiği ağacın biri kayboldu. Sabah yine ekin yolmaya gidecektik. Babam:

“Ben biraz önden gideyim; çadır dayağı keseyim. Siz de gelirsiniz, onu çadır yaparız” dedi. Kardeşim Mehmet vardı, onu yatıracaklardı içine. Babam, ipi kesti geldi; yatırdık. Biz de saatlerce ekin yolduk. Annem:

“Bu çocuktan hiç ses çıkmadı, bir bakayım” dedi.

Baktık ki kardeşim yaptığımız beşikte ölmüş.

(Kaynak)

6.4. Dede Pürü

Menteş Köyü'nde Ağiler denilen ormanın içinde bir dede vardır. Bunlar 6 kardeşlerdir. Bu kişinin olduğu yer kayalıktır. Dede pürü, denilen bir ağaç vardır. Yaz kış hep yemyeşil olur. Hiçbir yerde bulunmaz o pür. Bir yaz gününde mal otlatmaya giderken kayalığın altına çadır kurmuşlar. Kadın, orada ne kadar odun varsa toplayıp gelmiş, çadırın yanına koymuş. Sabahleyin bir bakmış ki tencereleri, kabı kacağı yok. Tencereler 3 km öteye atılmış. Dede pürü kesilmez.

Başka bir anlatıya göre 6 kardeş evlialardan biri kadın evliyadır. Ağiler'in tepesindeki mezarlığın kadın evliyanın mezarı olduğu düşünülmektedir.

(Kaynak 56)

6.5. Damlıca Dede

Okçular Köyü'nde Damlıca Dede'nin olduğu yerde bir ağaç vardır. Ağaç, yarılr; "Bismillahirrahmanirrahim; Allahu Ekber" denilir. 3 kere yarılmış ağacın önünden geçilir. Daha sonra orası çamurla sarılır. Erkek çocuğun yarımılığı iyi olur. Damlıca Dede iyi eder. Damlıca Dede'nin adı Ahmet'tir.

Bir gün Kör Hasan'ın annesi Damlıca Dede'nin oradaki ağacı kesip getirmiş. Damlıca Dede kadını rahatsız etmiş. Kestiklerini yerine bırakmış, öyle kurtulmuş.

(Kaynak 34)

6.6. Yanık Ağaç

Karlık Köyü'nün Yanıközü denilen yerde yeşil ağaç yoktur. Ağaçlar yanmış şekildedir.

Bir gün, babamlar Yanıközü'nden odun kesip gelmişler. Ocağa odunları atmışlar. Halam da ekmek yapacakken eteğinden tutuşmuş; yanarak ölmüş. Oradan odun getirirsen mutlaka hanendeki biri yanarak ölür.

(Kaynak 48)

6.7. Başmakçı'da Ağaç

Başmakçı'da Abdurrahman Sultan Türbesi'nin önünde kupruru bir ağaç vardır. Önemli gecelerde, kandillerde ağaç yemyeşil olmaktadır. Bunu Başmakçı'da görenler vardır. Daha sonra tekrar kendi halini almaktadır. Ağacın ne ağacı olduğu da belli değildir.

(Kaynak 59)

7. Mitoloji Kaynaklı Efsaneler

7.1. Midas'ın Kulakları

Bir zamanlar Midas adında kral varmış. Kralın da kulakları eşekkulaklarıymış. Kulaklarını, şapka takarak saklıyormuş. Sadece gittiği berber biliyormuş. Berbere:

“Bunu birine söylersen seni öldürürüm” demiş. Berber de bu sırrı içinde tutamamış. Kimseye de diyemeyince gitmiş toprağa söylemiş. Toprağı derinlemesine kazarak:

“Midas'ın kulakları eşekkulakları” diyerek bağırmış. Bir zaman sonra oradan sazlıklar çıkmaya başlamış. Rüzgar estiğinde bütün şehir sazlıkların sesi ile yankılanmış ve bu durumu öğrenmiş. Rüzgar estikçe sazlıklardan sürekli ses geliyormuş. Hatta müzik de oradan gelir. Kral da bunu berberin yaptığını anlayınca ibreti alem olsun diye berberin derisini yüzüp mağaraya astırmış. Bu mağara da Dinar'da Suçikan otelinin arkasındadır.

(Kaynak 8)

7.2. Eldere Gölü ve Pan'ın Efsanesi

Dağların boynuzlu ve keçi ayaklı Tanrısı Pan bir gün Eldere Gölü'nde su perisi Syrinks'i gölde çıplak halde yıkanırken görür. O'na sarılmak ister. Kız kaçar, Pan kovalar. Syrinks, kendisinin Pan tarafından ele geçirilmemesi için göle yalvarır. Eldere Gölü de kıza acıyarak onu kamışa dönüştürür. Pan kamışlardan başka başka uzunlukta parçalar keserek bunları balmumu ile yapıştırarak flüt dediğimiz aleti yapar. Aleti her çaldığında peri kızı Syrinks ile dudak dudağa geldiğini hayal eder. Pan üfledikçe peri kızının sesi çıkarmış. Pan'ın gözlerinden de yaşlar akarmış.

Pan, ilk yaptığı bu flütü, Efes'teki bir mağaraya bırakmış. Bu mağarada kızların bakire olup olmadığı denenirmiş. İçeriye bir kız girdiğinde mağaranın kapısı kapanır ve içeriden kaval sesleri gelirmiş. Kız gerçekten bakire ise uyumlu, tatlı ezgiler yükselir ve kapı kendiliğinden açılmış. Kız, başı bir çam çelengiyle süslü olarak dışarı çıkarmış. Eğer bakire değilse içeriden korkunç çığlıklar yükselirmiş. Birkaç gün sonra kapı açıldığında kızın yok olduğu görülürmüş.

(Kaynak 13)

7.3. Büyük Menderes (Meandr) Efsanesi

Büyük Menderes nehri Dinar ilçesinden doğar. Dinar'ın en eski ismi Kelainai'dir. Kelainai kralı olan Serkafos'un Anaksi'den doğma oğlu Meandr, bütün Frigya'yı egemenliğine almak için genel başkent Pessinus (Sivrihisar-Balahisar köyü) şehrine savaş açar. Savaş sırasında Tanrılar anası Kybele'ye yalvarır:

“Savaşı kazanırsam, beni bunun için kutlayacak ilk kimseyi kurban edeyim” diye adakta bulunur.

Pessinus şehrini alarak Kelainai’ya geri döndüğünde kendisini ilk olarak oğlu Arhelaos ile kızı ve annesi kutlamaya koşarlar. Kaderin bu acı cilvesi ile ne yapacağını şaşırان Meandr sonunda delirerek kendisini şehrin alt yamacından geçen Anabenon ırmağına atarak kendini öldürür. Bu olaydan sonra nehre Meandros (Menderes) adı verilir.

(Kaynak 13)

7.4. Ilıca Efsanesi

Terma (Ilıca) suyu ayrı bir özellik taşır. Bu su üçlerce tepesinin batıya bakan eteklerinden kaynar. Kemerli bir köprünün altından geçer. Yıllar önce Ticaret ve Sanayi Odası başka bir binaya taşınırken odaya ait defterlerden birinde bir mektuba rastlandı. Bu mektup yazılmış ancak alıcısına gönderilmeden kalakalmış. Mektupta Ilıca’nın mitolojisi anlatılıyor ve deniyor ki:

Apamia’da yaşayan bir kral Ilıca suyunun nereden geldiğini araştırmak üzere 3 kahinini görevlendirir. Kahinlerden ikisi bu suyun Pınarbaşı’ndan geldiğini, diğer kahin ise Sandıklı kaplıcalarından geldiğini söyler. Kral 3. kahinin kendisini aldattığını düşünerek O’nun gözlerine mil çektirir. Kör eder, aradan yıllar geçer; kral yaptığından pişmanlık duyar. Kahinden özür diler. O’nun bir isteğı varsa onu yerine getireceğini söyler. Bunun üzerine kahin de şöyle bir istekte bulunur:

“Bu su benim gözlerimin kör olmasına neden oldu. Buraya 2 tane göz yaptır ve bu su benim göz yaşlarım kadar her zaman ılık aksın” der.

Kral bunun üzerine 2 tane göz dediğimiz kemerli köprüyü yaptırır. Ağlayan ve gülen su olarak (Kelon ve Jelon) kaynaklarda belirtilen sular işte Ilıca’daki 2 gözden çıkan sulardır.

(Kaynak 13)

7.5. Kral Midas’ın Laneti

Dinar Suçikan’da Kral Midas’ın stadyumu, arenası vardır. Burada bir yarışma düzenlenmiş. Yarışmaya Yunanistan’dan Herkül gelmiş. Kral Midas’ın ne kadar adamı varsa hepsini yenmiş. Kral Midas, bu duruma sinirlenip Herkül’ü yakalatıp kolunu bacağına kesmiş ve Menderes Nehri’ne atmış. Zeus; Kral Midas’ı parmağı ile lanetlemiş. Midas’ın kulakları eşek kulağı, ayakları da eşek ayağı olmuş. Midas kendini gizlemiş. Memlekette ne kadar falcı, büyücü varsa hepsini toplamış.

“Benim bu derdime çare bulun” demiş. Kimse bir çare bulamamış. Gördüğünü kimseye anlatmasınlar diye de hepsini öldürmüş. Hizmetkarına da:

“Eğer birine söylersen senin sonun da böyle olur” demiş. Hizmetkar, dayanamayıp kuyuya:

“Kral Midas’ın kulakları eşek kulakları” diye bağırmış. Sazlıklar da bu olayı duyup sallanmaya başlamış. Yankılana yankılana olay yayılmış. Midas’a bir bilgin gelip:

“Senin bu lanetten kurtulmanın tek yolu gölde yıkanmak” demiş.

Midas, Afyon bölgesinde ne kadar göl varsa hepsini gezmiş. Hiçbir çare bulamayıp ölene dek öyle yaşamış.

(Kaynak 43)

8. Olağanüstü Kişiler, Varlıklar ve Güçler Üzerine Efsaneler

8.1. Cinler, periler, şeytanlar ve al karısı ile ilgili efsaneler

8.1.1. Ateş Olan Cinler

Beymemiş sülalelerinden Beymemiş’in torunu Ali Hoca’nın oğlu Eyüp Başyiğit, yiğeni Muharrem Başyiğit ve köylüsü Mehmet Kaykal ile Akçin Köyü’nden Haydarlı kasabasına un öğütmeye gitmişler. Eskiden ulaşım araçları kağrı ile olurmuş ama bunlarda kağrı olmadığından eşekler ile buğdayları almışlar. Tek değirmen olduğu için günlerce unu öğütmek için başlarında bekliyorlarmış. Sıra rahmetli babamgile geldiğinde unu öğütmüşler ama gece geç vakit olduğundan değirmenci değirmeni kapatıp gitmiş.

Konaklayacak yer de olmadığı için de eşeklerle birlikte Haydarlı’dan Akçin’e gitmek için yola çıkmışlar. Birçok köy geçmişler. En son Tatarlı’nın çıkışında Bazar [Pazar] Kaya mevkisine geldiklerinde mevkinin tepesinde 3 tane ışık görmüşler. Saniyeler içinde ışık yanlarına gelmiş. Oldukları yer ile gördükleri ışığın arası 3 km vardır. 3 ışık çeşitli kılığa girmeye başlayınca eşekler bunu hissedip anırmaya başlamış. Babamlar da Nas suresini okumaya başlamış. Onlar, duayı duyunca çok fazla yaklaşamamışlar. Eyüp Başyiğit o sırada:

“Biz köyümüze gideceğiz; yolumuza engel koymaya kalkmayın, rahat bir şekilde gidelim” demiş. Babamlar da bunların gitmediğini görünce üzerlerine ateş açmış. Ateş açıldığı an onlar da ateş olmaya başlamışlar. Ardından da yok olup gitmişler.

(Kaynak 2)

8.1.2. Kılık Değiştiren Cin

Bir gün Kadılar Köyü’nde annem ile babam tarlada su suluyorlarmış. Bizim kuyumuz olmadığı için gece komşunun kuyusu ile sularlarmış. Bu yüzden de çadır kuruyorlarmış.

Annem gece çay demlemiş. Babamın ileride arkadaşı varmış. Oraya uğramak için gitmiş. Annem de çayı doldurmuş. Babam anında geri gelmiş; oturmuş. Annem babama:

“Durmuş, niye hemen geri geldin de oturdun?” demiş.

Babam hiç ses etmemiş. Annem de babamın eline çayını vermiş. Babam da çayını içmiş. Ama içtiği halde bardakta çay bitmiyormuş. Dışardan babamın sesi duyulmuş:

“Kız, neredesin?” demiş anneme. Babam görünümlü kişi hemen kaybolmuş. Annem birden kendini dışarı atmış.

(Kaynak 38)

8.1.3. İsmail Höyüğü ve Kara Yahya

Vakti zamanında İsmail Höyüğü denilen yerden bir kervan geçiyormuş. Bu kervanın suları tükenmiş. Bunu nerede tedarik ederiz düşüncesindeyken oradakilere:

“Bize su tedarik edebilir misiniz?” demişler.

“Tabi” demiş Kara Yahya.

Suları doldururken hoşbeş etmişler. Kara Yahya:

“Buradan geçerken bana uğramazsan gönül koyarım. Ancak benim mekanıma geldiğinde 3 kere Kara Yahya demen gerekiyor” demiş. Kervanın başındaki adam:

“Kara Yahya, sen de söz ver bana, benim memleketime geleceksin” demiş. Kervancılar oradan ayrılmış. Yıllar sonra Kara Yahya, kervancı başını ziyaret etmek istemiş. Yola koyulmuş. Kervancı başının avlusuna gelmiş. O sırada yılan kılığına bürünüp kapının altında belirmiş. Bunu gören kervancı başı yilandan korkup yılanı öldürmüştü. Yılan geri eski¹ye dönüşmüş. Kara Yahya’nın cin olduğunu ve yılan kılığına girdiğini kimse bilmiyormuş. Kervancı başı, yıllar sonra Kara Yahya’yı ziyaret etmek istemiş. Geldiğinde 3 kere Kara Yahya demiş. Bir müddet sonra içerden bir kadın çıkmış. Adam Kara Yahya’yı görmek istediğini söyleyince kadın:

“Sizi içeri alamam. Kocam bir arkadaşını görmeye gitmişti. Ama bir daha geri dönmedi” demiş. Kadın sözlerine devam etmiş:

“Biz ciniz. Gerektiğinde yılan vb. hayvanlara dönüşebiliyoruz. Zannedersen kocam yılanla dönüştü; öldürdüler” demiş.

Kervancı başı avlusuna gelen yılanı hatırlamış. Öldürdüğüne çok pişman olmuş. Karısına da bir şey diyememiş. Gerisin geriye evine dönmüş. Bu olay Göçerli köyünde İsmail Höyüğü’nde meydana gelmiş. Başka bir anlatmada Kara Yahya’yı öldüren kişi eşkıya olarak karşımıza çıkar. Anlatıda karısının yerini de kızı almaktadır.

¹ Afyonkarahisar’da siyah bez parçasına verilen isim.

(Kaynak 57)

8.1.4. Siyah Köpek

Bir gün sabah erken bir vakitte annem tandır evine ekmek yapmaya gitti. Tandırın başında da siyah bir köpek varmış. Kapı kapalı olmasına rağmen içeri köpek girmiş. Annem de korkup eve geldi. Dedeme:

“Tandır evinde siyah bir köpek var” dedi. Dedem de köpeğin cin olduğunu anlayıp:

“Kimse gelmesin” dedi.

Gidip baktı; köpek hala orada yatıyor. Dedem köpeği yakalayıp tuttuğu anda köpek tavuk oldu. Biraz daha çırpınıp yine kurtulamayınca kadife parçası oldu. Dedem kadife parçasını alıp dama çıkıp bacaya çaktı. Akşam olduğunda da dedemi rahatsız etmişler:

“Onu oradan bırak” demişler. Dedem:

“Bir şartla bırakırım. Benim yedi sülaleme dokunmayacaksınız o zaman oradan sökerim” demiş.

“Tamam; söz veriyoruz” demişler. Dedem, dama çıkıp kadife parçasını söker sökmez kadife parçası toz haline dönüşüp uçup gitti.

(Kaynak 43)

8.1.5. Şeytan Kayalıkları

Dayım, gece vakti kağı ile samanı getiriyormuş. Öküzlerin önüne bir köpek çıkmış. Köpek, hayvanları rahatsız etmiş. Dayım da eline bir taş alıp köpeğe atmış. Taş da köpeğin ayağına gelmiş. 2 dakika geçmeden jandarma gelmiş.

“Kağıyı durdur, gidiyoruz” demişler. Yolda giderken dayıma:

“Oraya vardığında efendim deme; şevketlim diyeceksin” demişler.

Cin, köpek kılığına girip dayımı rahatsız etmiş, ayağına taş gelince de dayımı şikayet etmiş. Bizim burada “ev kayası” denilen bir yer vardır. Oraya doğru gitmişler. Mahkeme kurulmuş. Köpek, insan şeklinde ayağını tutuyormuş. Dayıma sormuşlar:

“Sen niye bunun ayağına taş attın?”

“Şevketlim, benim hayvanlarımı rahatsız etti” demiş.

Oradakiler cine:

“Suçlu sensin. Adamın hayvanlarını rahatsız etmişsin” demiş.

Dayım anında kayalıkların oraya gelmiş. Hayvanları da yanındaymış.

Aynı olay bir kişiye daha olmuş. Onu çok bilmiyorum. Başka biri de tam köpeğe taş atacakken Hasan emminin sesi gelmiş. “Bismillahirrahmanirrahim” de; demiş. Sonra köpek kaybolmuş. Oraya bu yüzden ‘Şeytan Kayalıkları’ derler.

(Kaynak 47)

8.1.6. Azrail

Bir gün rahmetli annem, ninemin Azrail’i gördüğünü anlatırdı:

Bir gün kapı kendiliğinden açılmış. Ninemin anlattığına göre; Azrail’in tavana kadar boyu olup simsiyahmış. Çocuğun beşiğinden tutup havaya kaldırmış. Azrail nineme:

“Senin bu kızın 7 gün elini kolunu sallaya sallaya çığıra çığıra ölecek” demiş.

“Ben şimdi buradan Cümül’ün oraya gideceğim, oradan da Deli oğlanın oraya gideceğim. Onların çocukları da 7 gün sonra ölecek” demiş. Azrail kapıdan çıkmış gitmiş. Ninem sabaha kadar uyuyamamış. Sabah erkenden Cümüllerin oraya gitmiş. Azrail’in ne söylediğini anlatmış. Zeynep bacı nineme:

“Koyunlar o saatte koşuşturdu, rahatsız oldular. Ben de bir şey mi oldu diyerek ağıla gittim” demiş. Ninem Deli oğlanın evine gitmiş. Olayları anlatmış.

“Bizim de beygirler kişnedi, ortalığı yıktı, ben de hırsız var diye ağıla gittim” demiş.

3 çocuk da 7 gün sonra beşikte çığıra çığıra ölmüş.

(Kaynak 64)

8.1.7. Cinle Evlenen Kadın

Doğanlı Köyü’nde Topal Hanım diye bir kadına cin musallat olmuş. Cin, bu kadınla evlenmiş. Kadın kocasına:

“Beni kurtar” demiş.

Kocası, karısını hocaya götürmüş. Hoca okuduktan sonra:

“Bu cin seninle evleneli 15 sene olmuş. Sen nasıl devam ettin böyle?” demiş.

Hoca aylarca, yıllarca okumuş. Kadın en sonunda kurtulmuş.

(Kaynak 36)

8.1.8. Gelin ve Cin

Gelinin biri varmış. Cin, gelin ile ilişkiye girmiş. Gelini de yanına alıp götürmüş. Gelinin kocası da bir hocaya gitmiş. Hoca:

“Topal bir cin kaçırılmış gelini. Gidip cinlerin başını bulacaksınız; söyleyeceksiniz. Ancak öyle kurtarabilirsiniz” demiş. Cinlerin başını bulmuşlar:

“Vermeyeceğiz kızı” demişler.

Hoca da okuya okuya kızı geri getirtmiş.

(Kaynak 20)

8.1.9. Cinler

Koca Keçi lakaplı Osman, bir gün karısı ile birlikte Yıprak’ın Kepenik Dağı’ndan saman getiriyormuş. Osman, yolda bir çocuk bulmuş. Çocuğu kucağına almış. Karısına:

“Çocuk buldum” demiş. Çocuk git gide adamın kucağında ağırlaşmış. Adam:

“Bu ne böyle?” demiş. Çocuğu yere çarpmış. Çocuk geri eskisi oluvermiş. Oradan bir ses gelmiş:

“Ocağımı söndürdün, ocağın söndüreceğim” demiş. Adamın eşi, evi terk edip gitmiş.

Adam, Hanım adında dul bir kadının yanına gitmiş. Kadının ardına düşmüş. Ondan da bir kız çocuğu olmuş. Çocukları da kendi de öldü, gitti. Ocağı dağıldı; yok oldu.

(Kaynak 55)

8.1.10. Hacı Dede

Bir gün eski adı ile Horu, şimdiki adı ile Akpınarlı Köyü’ne sel gelmiş. Köyde bir adam varmış. Bahçedeki suyu kesmeye gidiyormuş. Derenin orada bir kurbağa denk gelmiş. Adam kurbağanın ayağını kürekle kesmiş. Adam, eve gittiğinde rüyasına kurbağayı görmüş:

“Sen benim bacağımı kestir, ben de senin bacağını alacağım” demiş.

Adamın ayağı kesilir o günden sonra topal kalmış. Orası sahipliymiş. Mezar yapmışlar. “Hacı Dede” diye bilinir.

(Kaynak 31)

8.1.11. Kadını Götüren Cinler

Anıtkayalı Emine Teyze, bir gün köye düğüne gitmiş. Eğlenceden sonra herkes kalacağı odaya geçmiş. Teyzeme de ocak başı düşmüş. Teyzem gece sesler duyup uyanmış. Teyzeme:

“Yürü, gelin alayı gidiyor” demişler. Teyzem kalkmış, kapılar sonuna kadar açılmış. At arabalarının arkasından yürümüş. Küçük bir sel yolağı önüne gelmiş.

“Bismillahirrahmanirrahim” diyerek sel yolağından atlamış. At arabası, gelin alayı, hepsi yok olmuş. Teyzem bağırmaya başlamış. İleride bir ışık görüp yürümüş. Seslenmiş. Adam teyzeme:

“Gecenin bu vakti ne yapıyorsun?” demiş. Teyzem:

“Ben şuraya düğüne gelmiştim” diyerek başından geçenleri anlatmış. Adam teyzemi düğün evine götürmüş. Kapılar sürgülüymüş. Adam:

“Sen nasıl çıktın bu evden?” diye sormuş. Teyzem:

“Ben çıkarken kapılar ağzına kadar açıktı. Önümden at arabaları çıktı” demiş.

Kapıları çalmışlar. Düğün sahibi uyanmış. Adam, düğün sahibine:

“Misafirlerinizden eksik biri var mı?” diye sormuş. Adam:

“Herkes uyuyor. Kapılar zaten kilitli” demiş. Adam:

“Ocak başında yatan kadın hala duruyor mu?” diye sormuş. Gidip bakmışlar, kadının olmadığını anlamışlar. Adam, olayı anlatıp teyzemi düğün sahibine teslim etmiş.

(Kaynak 63)

8.1.12. Sahipli Cinler

Bir gün dedem; ağabeyim ile benden bir şey getirmemizi istedi. İsteddiği yerde de cinler olduğu için ben korkuyordum. Akşam olduğu için gitmek istemiyordum. Dedem:

“Kızım, korkmayın. Ben arkanızdan okuyup üfleyeceğim. Onlar benim arkadaşım. Biz onlarla oturup çay, kahve içiyoruz. Size ilişmez onlar” dedi.

Bir gün yine gitmek istemedim. Ama dedemin sözünü de çiğneyemeyiz. Ağabeyim ile geldik. Uzun boylu, akça kefenli, arkası dönük bir adam dinelmiş bekliyor. Ağabeyime:

“Bak; şeytan gelmiş, hadi gidelim” dedim. Ağabeyim de:

“Dur kız; korkutma. Dedemin dediğini almadan gidersek kızar bize” dedi.

Korka korka kapıyı açtık. Dedem ne dediyse onu aldık. Eve geldik. Dedeme gördüğümüzü anlattık. Dedem:

“Kızım, ben haber gönderdim. Ben onlara hizmet ediyorum. Size bir şey yapmaz; korkmayın” dedi.

(Kaynak 38)

8.1.13. İyileşen Öküzler

Dedemin öküzleri hasta olmuş. Nineme:

“Bir de sen bak şu öküzlere” demiş. Ninem kapıyı açıp girdiğinde bir kadın, bir adam ve çocuğu öküzün başında oturmuş duruyor. Hatılın içinde öküzün yanı başında oturmuşlar. Ninem korkarak bağırmaya başlamış. İçerideki adam:

“Korkma kızım, dön geri” demiş. Ninem geri döndüğünde bakmış ki kimse yok öküzler de iyileşmiş.

(Kaynak 40)

8.1.14. Ala Keçi

Dedem yetim büyümüş. Elinde Kur'an ile sürekli camiye gider; Kur'an okurmuş. Bir gün şeytana uyup elindeki Kur'an'ı unutuvermiş. Çalılık bir yere çöğdürmeye durmuş. Bir ala keçi üzerine geliyormuş ama dedemde Kur'an olduğu için çarpmamış. O zaman aklı başına gelmiş.

“Ben elimde Kur'an varken çöğdürmeye durdum. Estağfurullah” demiş. Eve gelene kadar tövbe etmiş.

Dedemin mahallesinde bir gelin ağılda koyun saman çekiyormuş. O ala keçi, gelini çarpmış. Dedemin elinde Kur'an olduğu için çarpamamış. O keçi şeytanmış.

(Kaynak 55)

8.1.15. Kuyudaki Kız [Al Karısı]

Ninem bir gün hamur yoğurmuş. Fadime diye kürek saçlı bir kız her gün kuyunun içinden çıkar nineme yardım edermiş. Kız çok güzelmiş. Ekmek yaparmış, evi süpürürmüş, gece de kaybolurmuş. Ninemin önüne birçok şebit (yufka ekmek) yağdırmış. Ninemin kaynatası kıza kötülük etmek istemiş. Bir gün kıza tecavüz etmiş. Kız da kendini yanan ocağa atmış. Al kanlar yükselmiş her yerden. Bir daha da hiç gelmemiş.

(Kaynak 26)

8.1.16. Al Karısı

Büyük dedem eskiden dağda hayvan otlatırmış. Bir gün gece vakti çobana ekmek götürürken atı huysuzlanmış, yürümemiş. Daha sonra at sallana sallana yürümüş. Dedemin babası, atın üzerinde, arkasında biri olduğunu hissetmiş. Bir eliyle atı sürerken diğer eliyle al karısını yakalamış. Al karısı yalvarmaya başlamış:

“Beni bırak” demiş. Dedemin babası:

“Seni bırakmayacağım. Sabah, caminin önüne bağlayacağım, camiden çıkanlar yüzüne tükürsün” demiş. Al karısı:

“Eğer böyle yaparsan senin için hiç iyi olmaz. Ama istersen anlaşalım. Beni bırak, ben de senin 77 sülalene musallat olmayacağım” demiş. Dedemin babası kabul etmiş. Al bastıyı serbest bırakmış. Anıtkaya Köyü'nde köylü bunu bildiğinden doğum yapacak kişi için ninemden bir eşarp, dedemden bir hırka götürürlerdi.

(Kaynak 63)

8.2. Alın yazısı ile ilgili efsaneler

8.2.1. Yıldızname

Zengin bir adamın bir oğlu varmış. Adam, oğlunun evlenmesi için uğraşıyormuş. Bir gün oğlunun yıldızına baktırmaya karar vermiş. Yıldızına bakan kadın:

“Oğlun evlendiğinde gerdeğe girecekken kurt, oğlunu yiyecek” demiş. Adam:

“Benim oğlumu nasıl kurt yer? Ben zengim; demirden saray yapar, oğlumu oraya koyarım” demiş. Kadın:

“Sen ne yaparsan yap” demiş.

Adam oğluna demirden saray yapmış. Evlendirmiş. Gerdeğe girmeden önce kız elma kesmiş. Elmanın içinden de kurt çıkmış. Elmanın kurdu kocaman bir kurda dönüşmüş. Kıza hiçbir şey yapmamış, oğlanı öldürmüş ve yemiş. Kız da bayılmış. Ertesi gün öğlen olmuş. Kapıyı açan yok. Sarayın kapıları da demirden olduğu için zar zor açmışlar. Bir bakmışlar ki oğlanın sepeti dahi kalmamış. Kız ayıldığında her şeyi anlatmış.

Oğlanın kaderi yine değişmemiş.

(Kaynak 37)

8.2.2. Yıpraklı Şehit

2020 yılında Şafak Evran adında Yıpraklı bir şehidimiz vardı. Bir evin bir oğluymuş. Annesinin rüyasında kucağında yeşil ipten bir köstek varmış. Rüyasında çocuğunun kösteğini kesmiş.

“Sen bu çocuğa kurban adadın, kesmedin; bu çocuğun kurban” demişler. Kadın, sabah rüyasını kocasına anlatmış. Çocuğu bilir hocaya götürmüşler. Hoca:

“Çocuğun büyüyecek; olursa devlet kurbanı olacak, düşman kurbanı değil” demiş.

Denildiği gibi de oldu. Şafak Evran şehit oldu.

(Kaynak 55)

8.3. Tekin olmayan yerler ile ilgili efsaneler (kuyu, mezarlık...)

8.3.1. Afyonkarahisar Kalesi’ndeki Kuyu

Afyonkarahisar Kalesi’nin altında bir kuyu varmış. Zamanın gençleri hazine bulmak için kuyuya inmiş. Yanlarında da bir hoca varmış. Hazinesinin kapılarını açabilmek için hocanın dua etmesi gerekiyormuş. Hoca çocuklara:

"Aşağıya indikten sonra konuşmak yok. Ne görürseniz görün konuşmayın" demiş. İçeride odalar halinde 4 tane kapı varmış.

Biri kapıyı açmış. Arkadaşının annesini uygunsuz bir biçimde görmüş. Arkadaşı:

"Sen benim anneme nasıl bakıyorsun?" demiş. Diğerlerinde de aynı olay olmuş. Hazineyi bulamamışlar oradan da çıkamamışlar.

(Kaynak 10)

8.3.2. Çatlayıp Ölen Adam

Doğanlı Köyü'nde yaşlı bir adam mezar kazmış. Bakmış ki ceset hala bozulmamış. Ceketinin cebinden toplu iğne çıkarıp cesede batırmış. Canlı mı değil mi merak etmiş. Cesetten bir damla kan çıkmış. Adam korkudan eve gitmiş. Rüyasında bulduğu cesedi görmüş.

"Sen benim 2000 yıllık abdestimi bozdun" demiş. Adam sabaha kadar çatlayıp ölmüş.

(Kaynak 43)

8.4. Tabiatın bir parçası olan yerlerin sahipleri (koruyucuları) ile ilgili efsaneler

8.4.1. Altın Beşik

Karadilli yolunda Kızkapan boğazında kepçe ile yol çalışması yapan adam kepçeyi vurduğunda heykeller bulmuş. Bir de altın beşik varmış. Beşiği oradan çıkardığı gibi kaçmış. Ama "altın beşik" adama yaramamış. Adam ertesi gün ölmüş; beşik de ortadan kaybolmuş.

(Kaynak 12)

8.4.2. Sahipli

Ballık Köyü'nde yaşlı bir kadın varmış. Bir gün samanlığa inmiş. Kadın kardeşine:

"Büyük, beyaz elbiseli dedeler def çalıp zikir çekiyorlardı; bazen onları seyrediyordum bazen de aralarına katılıyordum" demiş.

Ballık'ta her yer sahiplidir.

(Kaynak 30)

8.4.3. Hisar Tepesi ve Tahtalı Dede

Karlık Köyü'nde Tahtalı Dede adında bir evliya yaşarmış. Kılıcı tahtadan olduğu için kendisine Tahtalı Dede derlermiş. Tahtadan kılıcı ile birlikte savaflara katılır; gelirmiş. Karlık'ın yukarısında Hisar Tepesi vardır. Tahtalı Dede köye hiçbir kötülük gelmemesi için taşlarla sınır çizmiştir. Karlık Köyü korunaklıdır.

(Kaynak)

8.4.4. Yatağan Dağı

Afyonkarahisar’ın Şuhut ilçesinde Yatağan Dağı vardır. Bir gün Şükrü Çınar adında bir adam tarlada çift sürerken orada eski harflerle yazılmış bir harita bulmuş. Bilen birine haritayı okutmuş. Haritada şöyle yazıyormuş:

“Yerde inin 7 kat altında İskender’in mezarı vardır.” Anlatıcının dedesi olan Şükrü Çınar, yeri kazmaya başlamış. Aşağıdan su sesi geliyormuş. 3 kattan sonra 4. kata inememiş. Nefes alamamış. Gerisin geriye hemen çıkmış. Oraya Yatağan Dağı denilir ve bekçi olarak da cinlerin beklediğine inanılır.

(Kaynak 4)

8.4.5. Kuzyaka’da Para

Gençler, Kuzyaka denilen mevkide para bulmuşlar. Karaca Halil ve arkadaşları kazarken çok gürültülü bir ses gelmiş. Ses kazdırmamış. Kaçmışlar. Cinler, 10 seneyi geçince topraktaki parayı sahiplenirlermiş.

(Kaynak 21)

9. Dinlik Efsaneler

9.1. Meleklerle ilgili efsaneler

9.1.1. Cebrail’in (a.s) Görevi

Bir gün Cebrail’e şunu söylemişler:

“Senin görevin çok zor bunu biliyoruz ama en çok hangisinde zorlandın?”

Cebrail bunun üzerine:

“3 görevimde çok zorlandım. Birincisi; Hz. Yusuf kuyuya atıldığında kuyuda çok büyük bir yılan vardı. Allah, yardım etmemi emrettiğinde şimşekten daha hızlı kuyuya indim. Yılanın başını okşayıp; “Yusuf’a serin ol” dedim. Yusuf orada yılanla dost oldu.

İkincisi; Hz. İbrahim ateşe atıldığında çok zorlandım. Ateşe; “İbrahim için serin ol” dedim. Ateş, bir bahçe; odunlar da balık oldu. Gül bahçesinde Hz. İbrahim namaz kılıyordu.

Üçüncüsü en zoruydu. Hz. Muhammed’e taş atanlar, Muhammed’in dişini kırdı. Allah u Teâlâ bu duruma sinirlenip bana; “O kanın bir damlası yere düşerse dünyayı helak ederim” dedi. Kan yere düşmeden avucumla kanı tutup gökyüzüne savurdum.

(Kaynak 43)

9.2. Peygamberlerle ve 4 Halife ile ilgili efsaneler

9.2.1. Allah'ın Aslanı

Hiz. Muhammed, Allah'ın huzuruna çıkmış. 4 Melek, Hiz. Muhammed'in kalbinin dünyada dayanıp dayanamayacağına bakmak için kalp ameliyatı yapmak üzere Cennet'in en üst katı olan Firdevs'e çıkarmışlar. 6. kata geldiklerinde Hiz. Muhammed bir aslanla karşılaşmış. Aslan'dan biraz ürkmüş. Allah'ın huzuruna çıktığında Allah:

“Kimden korktun Ya Muhammed? Aslandan mı korktun?” demiş.

Hiz. Muhammed:

“Evet; çok büyüktü. Ben hayatımda böyle aslan görmedim” demiş.

Allah:

“Neyinden korktun? Hiz. Ali idi o” demiş.

Allah'ın aslanı Hiz. Ali'dir.

(Kaynak 43)

9.2.2. Kutsal Sandık ve Ayasofya

Allah, Hiz. Muhammed'e emanet bir sandık vermiş. Sandık, peygamberlerden parça bir şey taşıdığı için önemliymiş. Hiz. Musa'nın asası da sandığın içindeymiş. Emanet sandık, elden ele dolaşmış. En son Hiz. İsa'da kalmış. Hiz. İsa, çarmıha gerildiğinde sandığı Hiz. Meryem İzmir'e götürmüş. Daha sonra sandık, gemi ile Milet Limanı'na gelmiş. Oradan İstanbul'a doğru yola çıkmış. O zaman İstanbul'un adı Konstantinopolis'miş.

Sandığın bir rivayete göre hala Ayasofya'da olduğu söylenmektedir.

Ayasofya Camisi'ni, Hristiyanlar kilise olarak yaptırmış. Cebrail, bir gün oraya gitmiş.

“Bu bina ne kadar güzel olmuş. Ne güzel cami olur burası” demiş.

Kolonun birine parmağını dayamış, binayı kibleye doğru çevirmeye çalışmış. Çocuğun biri bunu görmüş.

“Aaaaa bina dönüyor, adam binayı döndürüyor” diye bağırması.

O sırada Cebrail, elini hemen çekmiş. O yüzden Ayasofya'nın yönü ne kibleye döner ne başka bir yöne. Yani ne cami ne de kilise konumundadır. O kolonlara da *ağlayan kolon*, *ağlayan sütun* derler. Orada bir sütunun üzerinde delik vardır. Elini kırmadan komple çevirebilen “Cennet'e gider” denilir.

(Kaynak 43)

9.2.3. Hz. Ali ve Müslüman Olan Askerler

Hz. Ali, savaşta düşman askerlerinin olduğu yere bir şekilde girmiş. Karşı taraftan keşiş:

“İçimizde Muhammedilerden biri var. Çökün bulacağım” demiş. Keşiş, bunu söylerken sözlerine şunu da eklemiş:

“Allah aşkına”

Bunun üzerine Hz. Ali ortaya çıkmış. Keşiş:

“Kimsin?” demiş. Hz. Ali:

“Hattab’ın oğlu Aliyim” demiş. 12.000 asker kılıçlarını çekmiş vaziyette iken keşiş:

“Sana 3 soru soracağım. Bilemezsen boynunu keseceğim” demiş. Hz. Ali:

“Sor” demiş. Keşiş:

“Cennette Tuğba Ağacı var. Dalları aşağıda, kökleri yukarıda olan bu ağacın dünyadaki benzeri nedir?” demiş. Hz. Ali:

“Güneş’tir” demiş.

Keşiş 2. Soruyu sormuş:

“Cennette huriler vardır. Yerler, içerler, tuvaletlerini yapmazlar. Bunların dünyada benzeri nedir?” Hz. Ali:

“Ana rahmindeki bebektir” demiş.

Hz. Ali, son soruyu da bilmiş. Demiştir ki:

“Sen 3 soru sordun; 1 soru da ben soracağım. Madem cennetten soruyorsun cennetin kapısını ne açar?”

Keşiş soruya cevap veremeyince askerler:

“Bu adam senin 3 soruna da bülbül gibi cevap verdi; sen nasıl veremezsin?” demişler.

Hz. Ali:

“Ben cevap verirsem Müslüman olacak mısınız?” demiş. Askerler:

“Olacağız” demişler.

Hz. Ali cevap vermiş. Askerler de Kelimeyi Şehadet getirip Müslüman olmuşlar.

(Kaynak 43)

9.1.4. Hz. Davut ve Misafir

Hz. Davut misafiri çok severmiş. Evinde misafir olmadığı zaman yemek yemezmiş. Bir gün evine 70 yaşında Müslüman olmayan bir adam gelmiş:

“Ya Davut bugün benim akşam yemeğimi verir misin?” demiş. Hz. Davut:

“Dinime dönersen senin karnını doyururum” demiş. Yaşlı adam kabul etmeyip gitmiş. Allah Cebrail’i Hz. Davut’un yanına göndermiş. Cebrail:

“Ya Davut, sen ne yapıyorsun? Allah u Teala sana: ‘Ben o adamın bana inanmadığını bildiğim halde 70 yıldır rızkını veriyorum. Sen kimsin ki 1 öğün yemeğini veremedin? Peygamberliğini elinden alırım’ diye söyledi” demiş.

Hz. Davut hemen telaşa kapılıp yaptığından pişman olmuş. Evden çıkıp adamı evine getirmiş. Adam:

“Senin dinine dönmeyeceğim” demiş. Hz. Davut:

“Senden bir şey istemiyorum, karnını doyur” demiş. Adam doyduktan sonra merakla Hz. Davut’a:

“Davut, niye fikrin değişti de bana yemek verdin?” diye sormuş. Hz. Davut adama:

“Sen gittikten sonra Allah bana Cebrail ile haber gönderdi:

‘Ben o adamın bana inanmadığını bildiğim halde 70 yıldır rızkını veriyorum. Sen kimsin ki 1 öğün yemeğini veremedin?’ demiş. Adam:

“Ya Davut, senin Allah’ın benim için böyle mi düşünüyor?” demiş. Hz. Davut:

“Evet” demiş. Adam:

“Davut ben de senin Allah’ına inanmak ve Müslüman olmak istiyorum” demiş ve Müslüman olmuş.

(Kaynak 43)

9.2.5. Hz. Adem

İlk insan olan Hz. Adem cennetten kovulmadan önce Hurma Ağacı’nın altında uyurken kemiğinden Havva anamız doğmuş. Cennette vakit geçirirken Allah bir ağaç gösterip meyvesinin yasak olduğunu söylemiş. Şeytan yılan kılığında Adem ile Havva’yı aldatıp meyveyi yemelerine sebep olmuş. Adem cennetten kovulmadan önce bir sandık görmüş.

Kutsal sandıkta inci taneleri varmış. Her bir inci tanesi peygamberleri temsil ediyormuş. Sandığı ilk açan Hz. Adem, bütün peygamberlerin sırrını görmüş. Kimin kaç yıl yaşayacağını, neler yapacağını, hepsini görmüş. İçlerinde en az ömrü olan Hz. Davut’muş. 40 sene ömrü varmış. Dua etmeye başlamış:

“Bütün peygamberlerin binlerce sene ömrü varken neden Davut’un ömrü bu kadar az? Yarabbi benim ömrümden 60 sene ver de en azından 100 sene yaşasın” demiş. Duası kabul olmuş. Yıllar geçtikten sonra Hz. Adem’in canını almak için Azrail gelmiş. Hz. Adem:

“Ey Azrail! Niye bu kadar erken geldin? Benim daha ömrüm var” demiş. Azrail:

“Sen ömründen 60 yıl Davut’a verdin; duan kabul oldu” demiş. Hz. Adem:

“O zaman görevini yapabilirsin” demiş.

Adem’in 1000 ömrü varken 940 yaşında ölmüş.

(Kaynak 43)

9.2.6. Nuh Tufanı

Nuh Tufanı’nın koptuğu zamanlarda dünyaya 200 sene göktaşı yağmış. Denizlere düşüp denizleri taşırılmış. Tüm dünyayı da su kaplamış. Nuh Peygamber, kendisine vahiy gelmesi üzerine gemiyi 40 senede tamamlamış. Her hayvandan ikişer tane alıp gemiye koymuş. İnananlar gelmiş; inanmayanlar da gelmemiş. Gelmeyenler helak olmuş. Gemi senelerce suların üzerinde kalmış. Nuh Peygamber kara bulmak için bir güvercin göndermiş. Güvercin, ağzında zeytin dalı ile geri gelmiş. Zeytin, dünyadaki ilk ağaçtır. Nuh peygamber Allah’a:

“Yarabbim, ben bunların hakkından nasıl geleceğim? Bütün hayvanlar gemiye pisliyor” demiş. Allah:

“Filin başını okşa; sana yardım eder” demiş. Nuh Peygamber filin başını okşamış. O sırada fil hapşırması ve burnundan domuz çıkmış. Domuz gemideki bütün pislikleri yemiştir.

(Kaynak 43)

9.2.7. Süleyman Peygamber, Baykuş ve Derviş

Bir gün Süleyman peygamberin yanına bir derviş gelmiş:

“Sen bütün kuşların dilinden anlıyor musun?” diye sormuş. Süleyman peygamber:

“Evet; bütün kuşlarla konuşuyorum” demiş. Derviş:

“Şu an konuşabilir misin?” demiş.

O zamanlar köpek şu anki jandarmaların görevini yapıyormuş. Süleyman Peygamber, köpeğe:

“Bütün kuşları çağır, gelsin” demiş. Köpek bütün kuşları çağırmış. Sıra baykuşa gelmiş. Köpek baykuşa:

“Seni Süleyman Peygamber çağırıyor” demiş. Baykuş gelmemiş. Köpek tekrardan baykuşu çağırmaya gitmiş. Baykuş ikinci kez de gelmemiş. Köpek üçüncü kez çağırmaya gidince bu sefer baykuş gelmiş. Baykuş, Süleyman peygambere:

“Sana 3 soru soracağım. Bunları cevaplayabilir misin?” demiş. Süleyman peygamber:

“Sor bakalım” demiş.

- Dünyada ören mi çok memur mu çok?
- Ören çoktur.

- İkinci sorum; dünyada deniz mi çok kara mı çok?
- Kara çoktur.
- Son sorum; dünyada kadın mı çok, erkek mi çok?
- Kadın çok.

Baykuş cevaplamış:

- Dünyada ören değil memur çoktur. Yani yeni yapılan bina.
- Dünyada kara değil, deniz çoktur.
- Son olarak da senin gibileri kadından sayarsak dünyada kadınlar çoktur.

Oysaki dünyada erkek çoktur. Benim de ismim baykuş değil, murat kuşudur. Bundan sonra beni baykuş diye çağırma” demiş.

- O esnada bütün kuşlar uçuşmaya başlamış. Yarasa da eskiden çok tüylü hayvanmış. O gün bütün tüylerini soyunup gitmiş. O gün bu gündür de vücudu çıplak kalmış.

O sırada dervişin biri Süleyman peygambere bir soru sormak istemiş:

“Bu kadar yıl yaşadınız. Dünya nasıl bir yer?” demiş.

“Dünya 2 kapılı bir han.

Birinden girdim, diğerinden çıktım” demiş.

(Kaynak 2)

9.3. Dualarla ilgili efsaneler

9.3.1. Şems Suresi

Bana İncesulu Halil Aktaş bir şey söylemişti. Şu an emekli imam kendisi. “Şems suresini okuyup bıçağa üflediğin zaman –hani açılır kapanır bıçak var ya- bıçağı kapattığın zaman çevrede ne kadar kurt varsa ağzı kapanır, kitlenir” dedi. Neyse bir gün Kabaca’da [Isparta’nın Senirkent ilçesine bağlı belde/Büyükkabaca] koyun otlatıyorum. O zaman öğrenciyiz. Yazın yevmiye alacağız. Elin dağını da bilmiyorum, uyku da geldi. Hayvanların başına bir şey gelir diye de korkuyorum. Bu sureyi okudum; bıçağın ağzını da kapadım. Köpeğin ağzı gerçekten kapandı kaldı. Ekmek götürüyorum açmıyor. Çekiyorum köpeği açmıyor. Tekrardan sureyi okuyup tersini yaptım, yani bıçağı açtım. Yavaş yavaş açıldı ağzı. Sabaha da bir şeyi kalmadı.

(Kaynak 2)

9.3.2. Kilitli Kapı

Annemin dedesi hocaymış. Eskiden hocaları askere almıyorlarmış. Kadınları, kızları koruyorlarmış. Eşkıyanın biri kapıya dayanmış. Büyük dedem de bağırmış:

“Kapılar kilitli; açamazsın. Biz kilitlemedik onu. Allah kilitledi üstümüzden” demiş.

Eşkîya zorla kapıyı açmaya çalışmış. Dedem:

“Kötülüğe mi geldin?” diye sormuş.

“Her şeye geldim” demiş eşkîya.

Eşkîya bir hışımla kapıya tekme vurur vurmaz ağzı yamulmuş. Arkasına dönüp:

“Hocam ne olur dua edin; düzelsin. Bir daha yapmayacağım” demiş.

Eşkîya tövbe edince dua ile ağzı düzelmiş.

(Kaynak 55)

9.3.3. Duanın Gücü

Bir gün cem yapmaya başlamışlar. Cem yapılan evin içine bir misafir girmek istemiş. Kimse misafiri almak istememiş ama adam zorla girmiş; çıksın isteseler de çıkmamış. İçeride ne yapıyorsa anlatmayı düşünüyormuş. İçinden hep kötü şeyler geçirmiş. Topluluğun başındaki dede, bu misafirin gönlünden geçeni de biliyormuş. Misafir gittikten sonra dede:

“Toplanın; namaz kılacağız hep birlikte” demiş.

Namaz kılıp dua etmişler.

Misafir adam, yolda giderken çeşmenin yanına gelmiş. Orada karnı şişmiş. Çatlayıp, ölmüş.

(Kaynak 53)

9.3.4. Duanın Sırrı

Genç oğlan genç bir kıza aşık olmuş. Çocuk kızın evine girip kıza açılmak istemiş. Kız her gece yatarken bir dua okurmuş.

“Benim evim ev değil, demir kale

Kıyıları Tebareke

Anahtarı Kul hu Allah

Kilidi Yasin

Bekçim Allah

Bekler inşallah”

der; yatarmış. Bir gün kız, çamaşır yıkamış; yorulmuş. Duasını okuyamadan uyuyup kalmış. Oğlan eve girmiş; kız da uyanmış; korkmuş. Çocuk:

“Korkma; ben sana hiç dokunmayacağım. Ben senin sırrını öğrenmeye geldim. Ben her gün gelip senin evinin etrafını dolaşıyorum. Hep kale oluyor ve ben sana ulaşamıyorum. Bugün nasıl oldu bilmiyorum ama girebildim” demiş. Kız:

“Duasını anlatmış. Yorgunluktan duayı okuyamadan uyuyakalmışım. O yüzden girebilmişsin” demiş.

(Kaynak 55)

9.3.5. Eli Kesilen Kız

Zengin bir adam varmış. Kapısına bir dilenci geldiğinde her zaman onu kovalarmış. O zenginin de kızı dilenciye her gördüğünde üzülyormuş. Adam bir yere gitmiş. Dilenci yine kapıya gelmiş. Kız dilenciye ne varsa vermiş. Dilenci de dua ederek uzaklaşmış; bunu komşusu görmüş. Kızın babası geldiğinde kıza sormuş:

“Kimseye bir şey vermedin demi?” demiş. Kız:

“Vermedim” diyerek yalan söylemiş.

Komşusu hemen gelip kızın yardım ettiğini söylemiş. Babası kıza:

“Hangi elinle verdin?” diye sormuş. Kız:

“Sağ elimle verdim” demiş. Adam satırı getirip kızın sağ elini kesmiş. Kızın bileğinin kesildiğini herkesten saklamışlar. Yıllar geçtikten sonra kızı istemeye gelmişler. Babası kızı vermiş. Düğün günü gelip çatmış. Kızı ata bindirip göndermişler. Gerdek gecesinde oğlan önde namaz kılarken kız da arkasında namaz kılıyormuş. Kız:

“Allah’ım ben elimin olmadığını eşime nasıl söyleyeceğim?” diye Allah’a yalvarmış. Tam amin diyecekken elini yüzüne götürdüğünde elinin yerinde olduğunu görmüş. O an hıçkırığa hıçkırığa ağlamaya başlamış. Çocuk kızın o halini görünce sormuş:

“Gönlün bende değilse söyle” demiş. Kız da tüm olan biteni anlatmış. Elleri kavuşmuş.

(Kaynak 2)

9.3.6. Yıpraklı Kadı

Yıprak Köyü’nde bir delikanlı ile ninesi ardıc ağacını kesip sırtlarına yüklemişler. O zamanlar bir ağaç kesmek yasakmış. Yıprak Köyü’nün kadısı bunu görmüş. Kadına:

“Siz yasak olduğunu bilmez misiniz?” demiş.

Kadı, evlerini yıkmış. Torununu da askere göndermiş. Kadın kadıya:

“İnşallah 7 neslin taş kökü kemirsin” demiş.

Hala torunlarının torunları dahi iyi değillermiş.

(Kaynak 55)

9.3.7. Şıh Ali

Ocaklı köyünde yıllar önce Şıh Ali denilen hacı molla biri varmış.

Başka köyden kişilerle husumeti varmış. Husumeti olduğu 7 kardeşi dua ile öldürmüş.

Birine:

“Yağmursuz havada başına şimşek çaksın” demiş. Adam yağmursuz havada şimşek çakması üzerine ölmüş. Sıh Ali ölmüş, öldükten sonra yıkayıp kefenlemişler. Gömecekleri zaman Şıh Ali geri dirilmiş. Dirildikten sonra:

“Ben 7 sene daha yaşayacağım” demiş. 7 sene daha yaşayıp daha sonra ölmüş.

(Kaynak 52)

10. Etnik Kesimlerle İlgili Efsaneler

10.1. Çingenelerle ilgili efsaneler

10.1.1. Çingene

Hız. İbrahim'i ateşe atacakları zaman ateş bir türlü yanmamış. Bu ateş neden yanmıyor diye düşünülmeye başlanmış. Oradan birileri seslenmiş:

“At ile eşeğin cima yapması sonucu doğacak olanın; İbrahim'in ateşi için odun çekmesi gerekiyor.”

Çiftleşme sonucu katır doğmuş. Katır, hiçbir zaman doğurmaz. Katır, Hız. İbrahim'in ateşine odun çekmiş. Ateş yine yanmamış. Biri yine seslenmiş:

“Bir oğlan kardeş ile kız kardeş cima yapması gerekiyor. Bu cima olduktan sonra ateş yanacak.”

Bunu yapacak 2 kardeş gelmiş. Çin ile Gene.

Çin ile Gene cima yaptıktan sonra ateş yanmış. Çingene buradan gelmiş.

Çingeneler bu yüzden hep isteyici kılığındadır. Bu onların cezasıdır.

(Kaynak 2)

10.1.2. Çingenelerin Nasibi

Allah, gökyüzünden meleklerini görevlendirmiş. “Yeryüzünde hiçbir kimse rıziksız bırakılmayacak” diye emir vermiş.

Sabah tan yeri ağardığında herkesin yiyeceği dağıtılmış. Allah, meleklerle:

“Herkesin yiyeceğini dağıttınız mı?” diye sormuş. Melekler:

“Bir kavim haricinde vermedik” demişler. Allah:

“Neden vermediniz?” diye sormuş. Melekler:

“Onları cezalandırdığınız için vermedik” demişler. Allah:

“Olsun; kimse rıziksız kalmasın” demiş.

Köpeğin nasibini alıp Çingenelere vermişler. Köpekler nerede bir Çingene görse nasiplerini ellerinden aldıkları için onlara karşı saldırganlaşır.

(Kaynak 2)

10.2. Alevilerle ilgili efsaneler

10.2.1. Tavşan

Bir gün Hz. Ali ve hanımı şirk koşmuş. Birer çömleğe idrarlarını yapmışlar. Hz. Ali hanımına:

“Hanım, bunu 40 gün açmayacağız. Bakalım ne hasıl olacak?” demiş.

Hanımı dayanamayıp kendi çömleğine her gün bakıyormuş. 40 gün dolmuş. Birlikte bakmışlar. Hanımın çömleğinden hiçbir şey çıkmamış. Hz. Ali’nin çömleğinden ise bir tavşan çıkmış. Tavşan hemen kaçınca “Gitti, gitti” demişler.

“Sözümün akıbeti Hak” deyip işaret etmeleri buradan gelir. Aleviler tavşanı bu yüzden yemezler. Aleviler tavşana “kedinin pisliği” derler.

(Kaynak 43)

10.2.2. Kebeli Dede

Sandıklı’ya Kebeli dede adında biri gelmiş. Kebeli dedenin Sandıklı’da talibi varmış. Kebeli dedeye:

“Dedem benim hizmeti görür müsün?” demiş. Dede:

“Talib, hazırlığın var mı?” diye sormuş.

“Yok, dedem” demiş. Kebeli dede:

“Git çal” demiş.

Sandıklı’da Dividanlar denilen bir sülale varmış. Talib, Dividanların hayvanından bir tane çalmış, getirmiş.

“Dedem, getirdim” demiş. Kebeli dede:

“Kes, talib” demiş.

“Kestim, dede” demiş.

“Çoluğu çocuğu çağır. Yedir. Ama bir tane kemiğini bile eksik etmeden derisi ile birlikte bana getir” demiş.

Talib dediklerini yapmış, derisini, kemiğini toplayıp erkana getirmiş.

Kebeli dede bir gülbenk çekmiş. Gülbengi çektiğinde koyun melemeye başlamış.

“Bunu götür, aldığın yere koy” demiş. Talib, denileni yapmış. Koyunu koyar koymaz diğer hayvanlar huzursuz olunca Dividanlar’ın oğulları hayvanların yanına gelmiş. Babaları bakmış ki bir koyunun boynunda kan var. O gün koyunlar ile ilgilenen oğluna:

“Oğlum, bugün kim geçti buradan?” diye sormuş.

“Kebeli dede geçti baba” demiş. Baba:

“Bakın çocuklar! Bizim bu koyun gitmiş, yenmiş, dirilmiş, geri bize gelmiş. Kebeli dede ve Alevilere sahip çıkacaksınız” demiş.

Sandıklı’da o zamanlar Alevilere eziyet ediyorlarmış. Dividanlar, Alevilerin arkasında olunca kimse Alevileri Sandıklı’dan kovamamış.

(Kaynak 40)

10.3. Çerkezlerle ilgili efsaneler

10.3.1. Kalpak

Peygamber efendimiz Çerkezleri İslam’a davet etmek için sahabelerinden birini elçi olarak Kafkasya’ya gönderir. Elçi, Çerkezleri İslam’a davet eder. Çerkezler, bu daveti kabul etmese de elçiyi hoş karşılayıp güzel ağırlandılar. Elçi, Kafkasya’dan ayrılırken peygamber efendimizin gönderdiği hediye seccadeleri Çerkezlere verir. Çerkezler, o zaman Müslüman olmasalar da peygamber hediyesine hürmet ederler, itinayla saklarlar. Zamanla Müslüman olduklarında seccadeye namaz kılmak için de olsa basmaya razı olmazlar.

“Peygamber hediyesi ayak altında değil, başımızın üstündedir” derler.

Seccadeleri kesip biçip kalpak yaparlar. Kafalarına takarlar.

(Kaynak 54)

10.4. Yörüklerle ilgili efsaneler

10.4.1. Yörük Kızı

Ummuhan adında yörük bir kız varmış. Kızı istemediği biriyle evlendirmeye karar vermişler. Kız sevdiği çocuğa kaçmış. İstemediği adam da bunu duyunca kızı bulup öldürmüş. Bunun üzerine annesi ağıt yakmış:

Kumalar Dağı’nda kartallı pınar

Babasının adı Omardır Omar [Ömer]

Dudaklarında ballar donar

Kız Ummahanım geçti mi burdan

*Kumalar Dağı'nda kurulu gölcük
Anasının adı Selçuk'tur Selçuk
Boğazında var incilli boncuk
Kız Ummahan'ım geçti mi bu yayladan*

(Kaynak 55)

11. Oluşum ve Dönüşüm Efsaneleri

11.1. Taş Kesilme Efsaneleri

11.1.1. Yufka Ekmek

Kadının biri Afyon'un Hocalar ilçesine bağlı Uluköy köyünde yufka ekmek yapıyormuş. Kadının çocuğunun da tuvaleti gelmiş. Çocuğuna çişini yaptırmış. Silecek bir şey bulamayınca yufkaya silmiş. Cenab-ı Allah da onu orda taş etmiş.

(Kaynak 5)

11.1.2. Oğlan Tepesi

Afyon'un Şuhut ilçesinde bir tepe vardır. 2 kardeş orada taş olmuş.

Oğlanın adı Halil İbrahim. Kızın adı Sultan imiş. Oğlan kardeşine tecavüz etmek istemiş. Kız:

“Abi yapma, bizim sütümüz, kanımız bir” demiş. Oğlan dinlememiş.

“Allah'ım kuş etsen dağda bayırda kavuşuruz, taş et kavuşmayalım” demiş. Koyunlar taş olmuş. Kızın kolunda kova, kovanın içinde süt varmış. Kova da taş olmuş. Barajın karşısında, İsalı Köyü'nde Oğlan Tepesi derler oraya.

(Kaynak 1)

11.1.3. Arap Deresi

Ballık Köyü'nde bir çocuk, bir gün babasına karşı gelmiş. Babası da “Taş olgul” demiş. Çocuk oracıkta taş olmuş. Siyah bir insan, kolları açık vaziyette durur. Biz bunu çocukken hep görürdük. Orası bu yüzden Arap Deresi olarak kaldı.

(Kaynak 22)

11.1.4. Taş Olan Çoban ile Kız Kardeş

İsalı Köyü'nde çobanın biri aç kalmış. Sinirlenip:

“Kim gelirse ona tecavüz edeceğim” demiş. Kız kardeşi yemek getiriyormuş. Çoban bunu uzaktan görüp:

“Git; ağzımdan kötü söz çıktı; gelme” demiş. Kız anlamayıp kardeşinin yanına gelmiş. Durumu anlayınca kaçmaya başlamış. Koyunlar da arkasından kızı takip ediyormuş. Dağlar da utançlığından:

“Allah’ım taş et bunları” demiş.

Kız da koyunlar da köpek de oğlan da hepsi dağın duası üzerine taş olmuş.

(Kaynak 40)

11.1.5. Gelin Alayı

Kılınçkaya Köyü’nde istenmeyen bir evlilik yaşanmış. Gelinin duası üzerine gelin alayının hepsi taş kesilmiş. Atlaca ve Dutlaca isimli köpekler de taş kesilmiş.

(Kaynak 23)

11.1.6. Gelin ve Kaynana

Bir gün kaynana dolma yapmış. Yemeğin ağzını da kapatıp gitmiş. Gelin eve geldiğinde dolmayı bitirmiş. Kaynanasından da çok korkuyormuş. Orada dua etmiş:

“Allah’ım beni ya taş ya da kuş et. Kaynanam dolmaları bitirdiğimi görmesin” demiş.

Gelin orada taş olmuş.

(Kaynak 25)

11.2. Kuşa dönüşme efsaneleri

11.2.1. Hep Büyük

Bir tane yetim kız varmış. Kızın analığı pazardan elma getirmiş. Kıza vermek için elmaları eline almış. Her eline aldığı elmaya:

“Bu büyük, bu da büyük” demiş. Kıza elma büyük diye vermemiş. Kız çok üzölmüş. Dışarı çıkıp:

“Allah’ım ya beni uçar kuş et ya da döner taş et” demiş. Orada kuş [güvercin]² olmuş. Kapının önüne her gün gelip:

“Hep büyük, dert büyük” diye ötermiş. Analık:

“Bu kuşu götürün, kanını akıtmadan öldürün” demiş.

Kan bir damla yere damlamış. Kan, sabaha kadar kocaman bir ağaç olmuş. Analığın bir oğlu varmış. Analık:

“Ağacı kesin.

² Anlatıcının kuş olarak bahsettiğı hayvan güvercindir.

Ali'ye beşik edelim
Sofraya kaşık edelim
Kapıya eşik edelim” demiş.

Kapı yapmışlar; kapıdan geçememişler. Ali beşikte yatamamış. Geriye bir gamgak kalmış. Gavgak da koca iğne olmuş. Çobanın biri de almış iğneyi götürmüş; kaşıklığa atıvermiş. Çoban gittikten sonra iğne, kız olup evi temizler yemekler yaparmış. Çoban gelince kaybolurmuş. Çoban merak edip kapıdan çıkar gibi yapmış. Kız ortaya çıkınca kızı hemen tutmuş:

“Sen kimsin?” demiş.

“Başından geçenleri anlatmış. Ben senin bulup geldiğin iğneyim” demiş.

(Kaynak 38)

11.2.2. Taraklı Kuş

Kızın birine üvey annesi çok eziyet edermiş. Tarakla saçını tararken çok canını acıttırmış. Yine bir gün tarakla saçlarını yolmuş. Kız dayanamayıp:

“Allah’ım beni bu eziyetten kurtar. Beni ya taş et ya da kuş et” demiş. Allah da kuş etmiş. Kafasında tarakla birlikte kuş olup gitmiş. O kuşa ‘Taraklı kuş’ denilir.

(Kaynak 43)

12. Diğer Efsaneler

12.1. Çanakkale Savaşı

Çanakkale Savaşı’na giden 2 arkadaş varmış. Birisi dedem Abdullah Öcal diğeri de Habip Derin. Habip Derin, birliği ile savaşa girmiş. İngilizler tamamen o birliği yok etmişler. Dedem de başka birliğin kumandanıymış. Okuma yazması yokmuş ama güçlü, kuvvetli; kafası da çalışıyormuş. O dönemde subaylar şehit olduğu için çavuşlara bölüklerin komutanlığını vermişler.

Habip Derin, şehit olan askerleri üzerine çekerek ölü numarası yapmış. İngilizler tamamen savaş alanını boşalttıktan sonra çıkmış. İngilizler Batı’ya doğru gitmiş. O da kuzeye doğru gidiyormuş. O sırada bir pınarın başında dedemin birliğindeki askerler temizlik yapıyorlarmış. Üzerindeki elbiseleri yıkamışlar, sermişler, istihare halindelermiş. Habip Derin, kanlı halde birliğe yaklaşmış. Dedem hemen tanımış.

“Habip senin halin ne böyle?” demiş. Habip:

“Abdullah, İngilizler birliğimizi dağıttı. 3 şehit olan arkadaşımı üstüme çekerek ölmüş gibi yaptım; gittikleri zaman da çıktım” demiş. Dedem:

“Nereye gittiler?” diye sormuş. Habip Derin:

“Batı’ya gittiler” demiş.

Dedem hemen askerleri toparlayıp İngilizlerin arkasından gitmiş. O sırada İngilizler, bizim başka bir birlikle savaşıyormuş. Dedemler de gelince İngilizler 2 birlik arasında kalmış. Yok edilen İngiliz birliği kraliyetin en ünlü askerlerleriymiş. Gökyüzünde kara bulut oluşmuş; İngilizlerin askerleri de yok olmuş. Hala o bölüklerini arıyorlarmış. Kayıtlarda da yokmuş.

(Kaynak 32)

12.2. Eşek Kafalı Adam

Afyon’da bir cenaze olmuş. İmam namaz kıldırırmaya gelmiş. İmam, duaya durduğunda burnu kanamış. Bir türlü namazı kıldırıramamış. Başka bir imam gelmiş. Onun da burnu kanamış; o da kıldırıramamış. Bir başka imam daha çağırmışlar. O da kıldırıramamış.

“Ne oluyor? 3 imam da kıldırıramadı” demişler. Biri:

“Tabutu açıp da bakalım, bir şey mi var acaba?” demiş.

Tabutu açmışlar. Adamın boynundan altı insan şeklinde, kafası eşek kafasıymış. Adamı sorup soruşturmuşlar.

Adam her ezan okunduğunda:

“Eşek anıyor” der dinlemezmiş. Bu yüzden hiçbir imam namazını kıldırıramamış.

(Kaynak 43)

12.3. Hak Eden Bulur

Öküzün (kağrı) tahtadan tekerleri olur. Yıprak Köyü’nde bir baba ile oğul kağrı ile saman çekiyorlarmış. Baba, kağrıları tutuyormuş; oğul “Ho” diyormuş. Babası da yaşlı olunca kağrının hakkında gelememiş. Samanlar devrilmiş. Öküzleri rahatlatmak için rahat ağacı olurdu. Oğlan, rahat ağacını çekmiş; babasına iki kere vurmuş. Babası da ağlamaya başlamış. Oğlan, babasına:

“Suçunu da kabul etmeyip ağlıyorsun” demiş. Babası:

“Oğlum, kendi etim acımadı da ciğerim yandı; ona ağlıyorum. Sen bana iki attın; senin oğlun sana dört atacak. Senin geleceğine ağlıyorum” demiş.

Aradan yıllar geçmiş. Çocuk evlenmiş; bir oğul olmuş. Babası ile olan yerde oğul ile saman çekiyormuş. Yıprak Köyü’nde Orta burunun orada kara taş vardır. Öküzün başına oğul geçmiş; kanadına da kendisi geçmiş. Aynı kara taş kağrı yine takılmış. Oğul da babasına vurmuş. Aklına kendi babasına vurduğu zaman gelmiş. Oğluna:

“Oğlum, dört vurduysan sekiz daha vur. Ben bunu hak ettim. Hak eden hakkını bulur” demiş.

(Kaynak 43)

12.4. Şemsettin Baba ve Işıkpaşa Yokuşu

Tekke Köyü’nde Işıkpaşa Yokuşu vardır. Bir gün Işıkpaşa adında bir komutan bir suç işlemiş. Bunu gören askerlerinden birini zor duruma sokmak için bulamayacağını düşünerek:

“Bana zemheride 6 kiraz bul” demiş. Asker, Sarı Şemsettin Türbesi’ne giderek dua etmiş. Şemsettin Baba bir tabak kirazı önüne koymuş. Asker elinde tabak ile Paşa’nın yanına giderken Işıkpaşa attan düşmüş ve ölmüş. Öldüğü yere de Işıkpaşa Yokuşu denilmiştir.

(Kaynak 24)

12.5. Sancı Değnekleri

Sinanpaşa’nın Ayvalı köyünde caminin birisinde minberin içinde sopalar varmış. Kurban Bayramı ile Cuma, Ramazan Bayramı ile Cuma bir araya geldiğinde değnekler kutsiyet kazanırmış. Bunlarla dövülen hastalar ve hayvanlar iyileşirmiş. Bu değneklere de “Sancı Değnekleri” denilirmiş.

(Kaynak 51)

12.6. Taş Bebek Efsanesi

Yörüklerden biri karşı köyden kıza aşık olmuş. Kızı kendi köyüne getirmiş. Kızın 7 sene çocuğu olmamış. Adam kadının üzerine kuma getirmiş. Ondan bir çocuğu olmuş. Kadın da kumasından olan çocuğa sürekli bakıp beşiğe taş koyup beşiği sallamaya başlamış. Taşı, çocuğu varmış gibi sallamış durmuş. Sabaha kadar salladığı beşikteki taş ağlayan bebek olmuş. Allah cansız bir şeye can vermiş.

(Kaynak 27)

İKİNCİ BÖLÜM

AFYONKARAHİSAR EFSANELERİNİN İNCELENMESİ

A. Afyonkarahisar Efsanelerinde Kültler

İnsanın var oluşundan bu yana kültür de var olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Kültür, değişim ile birlikte ilerlemektedir. Bu da kültür çeşitliliğini beraberinde getirmiştir. Anadolu'daki bu kültür çeşitliliğinde insan, doğa ile iç içe yaşamayı öğrenmiş, doğayı bir bilge öğreticisi olarak kabul etmiştir. Doğa, bütün insanlığın ortak bir malı olarak kullanılmıştır. İnsan, parçası olduğu doğa ile aynı zamanda bir mücadele içindedir. Bu mücadelenin kaynağı korkudur. İnsan; korktuğu, cezalandırılmak istemediği, anlamlandıramadığı, kendisinden daha güçlü gördüğü unsurları kutsal kabul etmiştir. Dinler, kavimler, topluluklar kendilerini tabiatın bir parçası olarak görmüş; tabiatı bir inanç unsuru olarak kabul etmişlerdir. Bu durum da kültürleri doğurmuştur.

Kült, kutsiyet barındıran, tabiatın parçalarının her birinde Tanrısal özellikler görülen, Tanrılarla iletişim kurmada bir araç olarak kullanılan tapınma unsurudur. Türkler, eski çağlardan beri tabiata ve tabiat kaynaklı unsurlara inanmış ve saygı duymuşlardır. Bu unsurlar, yardımcı ilahi kuvvetlerdir. Ağaç, dağ, tepe, kaya, su, ateş gibi inançlar kültürlerin birer parçasıdır.

Kült, inancın uygulama şeklidir. İncanın olmadığı yerde kültürden bahsedilemez.

Ahmet Yaşar Ocak, bir kültürün var olması için 3 koşulun olması gerektiğini ileri sürmüştür:

1. Kültü ele alabilecek nesne veya kişinin var olması
2. Bu nesne veya kişinin insanlara yarar ya da zarar gelebileceği inancının olması
3. Bu inancın sonucunda yararı çağırarak, zararı kovarak ziyaret, adak, kurban vb. uygulamaların yer alması (Ocak, 2002: 113).

Kültler, Tanrının kutsallığının yeryüzündeki yansımasıdır. Bu inanış saygı duymayı, korkuyu, ödül ve cezayı içinde barındırır. Yani kültürler, ödül ve ceza sistemine göre şekillenmektedir. Kutsal olan bir nesneye dua edersen ve inanarak karşılığında iyilik beklersen sana istediğini verir eğer zarar verirsen ya da kutsiyet atfedilmiş bir şahsiyeti rahatsız edersen başına bir musibet gelir; denilebilir.

Afyonkarahisar coğrafyası zengin efsaneleriyle birlikte tabiatın çeşitli unsurlarına da inanarak kültlere zemin hazırlamıştır.

Efsanelerimizden yola çıkarak tespit ettiğimiz kültürlerin tasnifi aşağıda verilmiştir:

1. Tabiat Kültleri

- 1.1. Taş ve Kaya Kültü
 - 1.1.1. Dönüşüm Olarak Taş (Taşa Dönüşme)
 - 1.1.1.1. Ceza Üzerine Taşa Dönüşme
 - 1.1.1.2. Kendi İsteği Üzerine Taşa Dönüşme
 - 1.1.1.3. Başka Kişi veya Varlığın Duası Üzerine Taşa Dönüşme
 - 1.1.2. Bereket Olarak Taş
 - 1.1.3. Hayvan Hastalıklarına Şifa Kaynağı Olan Taş
- 1.2. Dağ ve Tepe Kültü
- 1.3. Su Kültü
 - 1.3.1. Şifa Kaynağı Olarak Su
 - 1.3.2. Cezalandırıcı Unsur Olarak Su
 - 1.3.3. Yaratma Olarak Su
- 1.4. Mağara, Kuyu ve Mezar Kültü
- 1.5. Ağaç Kültü
 - 1.5.1. Kutsal Olarak Ağaç
 - 1.5.2. Şifa Olarak Ağaç
 - 1.5.3. Zorluklara Karşı Koruyan Ağaç
- 1.6. Toprak Kültü
- 1.7. Güneş ve Ay Kültü
2. Şahıs Kültleri
 - 2.1. Veli Kültü
 - 2.1.1. Cezalandırıcı Veliler
 - 2.1.2. İyileştirici Veliler
 - 2.1.3. Kerametlerini Yarıştıran Veliler
 - 2.1.4. Alp Veliler
 - 2.2. Atalar Kültü
 - 2.2.1. Yaratıcı Olarak Ata
 - 2.2.2. Cezalandırıcı Olarak Ata
 - 2.2.3. İyileştirici Olarak Ata
 - 2.2.4. Savaşçı Olarak Ata
 - 2.3. Hızır Kültü
 - 2.4. Tanımlanmamış Kişi ve Dini Yönleri Ağır Basan Kişilerle İlgili “Gizli Kült”ler
3. Tabiatüstü Varlıklar ile İlgili Kültler
 - 3.1. Şeytan ve Cin

3.1.1. Kılık Değiştiren şeytan

3.1.2. Kılık Değiştiren Cinler

3.1.3. İnsanlara Yardım Eden, Onlarla İletişim Halinde Olan Cinler

3.1.4. İnsanlara Zarar Veren Cinler

3.1.5. Geleceği Haber Veren Cinler

3.2. Al karısı

4. Hayvanlarla İlgili Kùltler

4.1. Geyik

4.2. Baykuş

4.3. Kartal

4.4. Karga

4.5. Zùmrùdü Anka

4.6. Güvercin

4.7. Taraklı Kuş

4.8. Boğa

4.9. Tavşan

4.10. Yılan

1. Tabiat Kültleri

İnsanoğlu, başlangıcından bu yana doğa ile birlikte varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Aya, güneşe, dağa, taş, suya, ağaca ve toprağa saygı duyup onların da ruhu olduğuna inanmış, kutsal kabul etmiştir. Göğün kutsallığının yanı sıra yerin de kutsallığı inancı gelişmiştir. Anadolu’da “Her yer sahiplidir” diye bir söz vardır. Bu yüzden yere “mundar” basılmaması gerektiğine inanılır. Yerin kutsallığı da buradan gelmektedir.

İbn Fadlan; eski Oğuzlarda, Cücenlerde ve Moğollarda suyun tabu olduğunu, suyun yere dökülmesinin suç olduğunu, vücudu ve elbiseleri yıkamanın yasak olduğunu söylemiştir (Fazlan, 1975: 113).

1.1. Taş ve Kaya Kültü

Tabiatın bir parçası olan taşlar ve kayalar insanoğlunun her zaman dikkatini çekmiştir. Taşın şekli, büyüklüğü, rengi, üzerindeki işaretler bir anlamlandırma çabasını doğurmuştur. Bu merak duygusu, birçok inancı da beraberinde getirmiştir. Örneğin taş çok heybetli ise bir ağa vs. olurken taş normal boyutta ise sıradan kişiyi temsil eder.

Taşın rengi siyah ise Arap vs. gibi ifadeler kullanılır. Bu yüzden taş, taşıdığı fonksiyona göre değişmektedir.

Sakaoğlu, Anadolu Türk efsanelerinde her cins varlığın taş kesilebildiğini söylemiştir. İnsanı; hayvan, bitki, eşya ve tabiatüstü varlıklar takip eder. İnsanlar bazen yalnız başına bazen de toplu bir halde taş kesilirler (Sakaoğlu, 1980: 38).

Efsanelerde taş kesilme birdenbire olmaktadır. Bu taşa dönüşme hadiseleri bir ders çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu ders “Kurunun yanında yaş da yanar” mantığı ile günahsız, suçsuz birini de etkilemektedir.

Hikmet Tanyu, taşlarla ilgili birçok inanış olduğunu belirterek çeşitlendirmiştir. İlaç ve şifa veren taşlar, çocuk doğurma ile ilgili taşlar, tılsım ve sihir için kullanılan taşlar, dilek ve adak için kullanılan taşlar, yağmur yağdırmak için kullanılan taşlar vb. olarak detaylı bir şekilde anlatmıştır (Tanyu, 1968: 34).

Örneğin; yağmur ve kar yağdırmaya yarayan “Yada taşı” Türk kültürü açısından önemli bir yere sahiptir. Türk Söylence Sözlüğü’nde “yağmur yağdıran sihirli ve büyülü taş” olarak geçmektedir. Taşın koruyucu özelliği olduğu, kurdun karnından çıktığı ve büyük kamlara hediye edildiği söylenmektedir (Karakurt, 2011: 227).

Yaratılış efsanesinde de kaya önemli bir yer tutar. İnsan, suya düşer ve “Tanrım, beni kurtar” diyerek yalvarır. Tanrı; “Ey insan! Suda yüksel” diyerek karşılık verir. İnsan suyun üzerine çıkarken Tanrı; “Yalçın kaya olsun” der. İnsan kayanın üzerine çıkar ve kurtulur.

Taş kesilme motifine karşılık taşın canlanması motifi Anadolu’da çok az karşımıza çıkmaktadır. Bunun en önemli efsanesi Taş Bebek efsanesidir. 2.6. Taş Bebek efsanesinde; gelinin 7 sene çocuğu olmaz. Kocasını üzerine kuma getirir. Kumanın çocuğu olur. Buna çok üzülen kadın taşı alıp beşiğe yatırır sabaha kadar sallar. Taş sabah ağlayan bir bebeğe dönüşür. Taş, bir kadının üzüntüsü ve duası üzerine canlanmış ve bebeğe dönüşmüştür. Taşın değişmesi inancın ve sabrın sonucu alınan bir mükafattır.

1.1.1. Dönüşüm olarak taş (Taşa dönüşme/Taş kesilme)

Anadolu efsanelerinde taş kesilme, insanoğlunun içinde yaşadığı durumu dışa vurmasıdır. Bu bazen bir kaçış bazen de bir cezadır. Geri dönüşü olmayan bu şekil değiştirme, ilahi bir varlığın insanoğluna verdiği bir derstir.

Saim Sakaoğlu, Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tıp Kataloğu adlı araştırmasında “taş kesilme” motifi ile ilgili olan efsane tasnifi de şöyledir:

- “1. Aşk
2. Zor durumdan kurtulma
3. Saygısızlıklar
4. Kötü huylar
5. Hızır ve insanlar
6. Değişik taş kesilmeler
7. Eksik anlatılanlar” (Sakaoğlu, 1980: 65).

1.1.1.1. Ceza üzerine taş dönüşme

Anadolu-Türk efsanelerinde taş kesilme, genellikle bir ceza verme olarak yaşanılmaktadır.

3.4.1. Şahitler Kayası efsanesinde; ağa, verdiği sözü tutmaz ve köylülerden yalancı şahitlik yapacak birilerini bulur. Bunun üzerine ağa ve 7 yalancı şahitlik yapan kişi taş kesilir.

11.1.1. Yufka Ekmek efsanesinde; kadın çocuğunun altını alırken silecek bir şey bulamayınca yufka ekmeğe siler, oracıkta taş kesilir.

3.1.9. Yılan Kayası/Evran Kayası efsanesinde; yılan Hz. Ali’ye zarar vermek ister. Hz. Ali yılanın karnına kılıcını saplar. Yılan daha sonra taş kesilir.

3.4.1.’de ağanın verdiği sözü tutmaması üzerine taş kesilirler. Suçlu olanlar böylece cezalandırılmış olur.

. Hz. Ali’ye kötülük edemeden ilahi bir varlık tarafından cezalandırılmıştır. Burada sadece insanın değil hayvanların da ceza olarak taş kesildiğini görüyoruz.

11.1.1.’de nimete saygısızlık üzerine taş kesilirler.

1.1.1.2. Kendi isteği üzerine taş dönüşme

Taş kesilme efsanelerinde kişiler genellikle içine düşeceği durumdan kaçmak için taş kesilmek isterler. Bu kaçma isteği bazen zorunluluk bazen de korku barındırır.

11.1.2. Oğlan Tepesi efsanesinde; genç kız kardeşine tecavüz etmek ister. Kızın duası üzerine yanlarındaki koyun sürüsü ile birlikte taş kesilirler.

11.1.5. Gelin Alayı efsanesinde; gelin istemediği biri ile evlendirilir. Gelin atın üzerinde dua eder. Gelinin duası üzerine gelin alayı taş kesilir.

11.1.6. Gelin ve Kaynana efsanesinde; gelin, kaynanasının yaptığı dolmayı yer. Korkudan dua eder. Duası üzerine taş kesilir.

11.1.2.'de kızın duası kabul olur ve hepsi taş kesilir. Saim Sakaoğlu'nun Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu kitabında “Kötü Huylar” başlığı altında “Yasak Münasebetler” maddesinde iki kardeşin münasebette bulunup taş kesilmesi örneği mevcuttur. Numaralandırmalarda münasebetler anlaşıldığı üzere karşılıklı rızaya bağlı olarak ifade edilmiştir. Bizde rızadan ziyade tecavüz söz konusudur. İlgili efsaneyi katalogdaki efsane örnekleriyle değerlendiremedik.

11.1.5.'de kız istemediği bir evliliğe mecbur bırakıldığı için duası kabul olur. Bu da gelinin kaçıp kurtulma isteğidir. Masum birinin duası hem kendisini hem de etrafındakileri etkilemektedir.

11.1.6.'da ise Anadolu'da her zaman karşımıza çıkan gelin-kaynana mücadelesini görürüz. Gelin, kaynanasından korktuğu için duası kabul olur.

1.1.1.3. Başka kişi veya varlığın duası üzerine taş dönüşme

Taş kesilme efsaneleri bazen birinin veya bir varlığın duası üzerine gerçekleşir. Bu dua, genellikle saygısızlığa karşı yapılır.

11.1.3. Arap Deresi efsanesinde; genç, babasına karşı geldiği için babanın duası üzerine taş kesilir.

11.1.4. Taş Olan Çoban ile Kız Kardeş efsanesinde; gencin kardeşine tecavüz etmeye kalkışması üzerine dağlar utanır ve dua eder. Dağların duası üzerine taş kesilirler.

11.1.3.'de babaya saygısızlık üzerine taş kesilme vardır. Her zaman büyüklere saygı gösterilir ve hürmet edilir. Anadolu'da “Ananın bedduasını süt karşılar. Babanın bedduası hemen kabul olur” diye bir söz vardır. Annenin sütü, bedduayı geri çevirir ama babanın bedduası geri çevrilmez; demektir. Babaya olan saygısızlığın cezası burada taş kesilme olarak karşımıza çıkmaktadır.

11.1.4’de yapılan kötü bir şey üzerine dağlar dile gelir ve dua eder (bknz. 11.1.2.’deki inceleme).

1.1.2. Bereket olarak taş

Bereket kelimesi; nimetin bolluğu, çokluk, devamlılık, süreklilik anlamına gelmektedir. Anadolu halk inançlarında birçok uygulama bereket sembolünü oluşturur.

3.4.2. Dede Taşı efsanesinde yer alan taş, savaşta kullanılmış olup bulgur pilavına koyulduğunda doğum yapar, çoğalır. Yemeğin bereketi artar. Birçok veli kerametlerinde karşımıza çıkan pirinç tanesinin, kazan dolusu pilav olması, burada karşımıza çıkan efsanede taşın doğumu ile bulgur pilavının çoğalması benzerlik göstermektedir.

1.1.3. Hayvan hastalıklarına şifa kaynağı olan taş

Taş, birçok inancı içinde barındırmaktadır. Bereket, uğur getirme, şifa verme, dilek ve isteği giderme olarak birçok inanmayı gerçekleştirme aracıdır.

3.4.3. Dönek Taşı efsanesinde; hayvanların iyileşmesi, ölmemesi için kutsal gördükleri taşın etrafında hayvanlar, dolandırılır. Taşın kutsallığı ve iyileştirici özelliği sayesinde hayvanlar ölmez. Ayrıca hayvanlar kolay doğum yapabilmek için de taşın etrafında dolandırılır. Hayvan, zorlanmadan taşın orada doğum yapar.

1.2. Dağ ve Tepe Kültü

Dağlar ve tepeler, Türklerde yükseklik sebebiyle Gök Tanrı’ya yakın olmada bir araçtır. Örneğin, bazı türbelerin yanında, yerden yüksek kısımlarda adak kurbanı kesilir. Bu, Tanrı’ya yakın olma isteği ve sözünü tuttuğuna dair takdir edilme arzusudur.

Fuzuli Bayat, Göktürkler ve Uygurlar döneminde dağlık ve ormanlık bölge olan Ötüken, devletin merkezi olmuştur diyerek merkezin her zaman kutsal bir görev üstlendiğini vurgulamıştır. Yani dağlar ve orada olan her şey kutsanmış olarak kabul edilmiştir (Bayat, 2006: 47).

Dağlar, kutsal mekanlar olduğu için vahiy ve ilham yerleri olarak görülmektedir. Örneğin; Hz. Muhammed’e ilk vahyin Nur Dağı’nda geldiği rivayet edilir. Sina Dağı, Hz. Musa’nın On Emir’i aldığı yer olarak bilinmektedir. Bu nedenle dağlar Tanrı ile kurulan bir iletişim aracıdır.

Dağlar ve tepeler Tanrı’nın evi olup tanrısal mekanlardır. Gök Türklerde kağan tahta çıkmadan önce yüksek bir dağa çıkartılır ve orada Tanrı tarafından kutsanırdı. Dağlar, Tanrı’nın yeryüzündeki yansımasıdır.

Bir halk türküsünde “Dağlar dağlar dumanlı dağlar/Annesi ölmüş, onun için ağlar” türküsünde dağların canlı birer varlık olduğunu, doğum yaptığını ve öldüğünü anlıyoruz. Bu, dağların bir ruhu olduğunun göstergesidir.

3.1.4. Baba Dağı efsanesinde; Boğa Baba denilen dağda baba ve oğlu kurban keser. Daha sonra orada öldürülürler. Bunun üzerine dağın adı Baba Dağı olarak kalır.

3.1.5. Yeğenli Tepesi efsanesinde; genç, dayısına yardım etmek için çobanlık yapar. Değneğini taşın üzerine koyunca taş yarılar ve içinden altın ve para çıkar. Bunu gören dayısı yeğenini orada öldürüp altınları ve paraları alıp kaçar. Daha sonra tepeye Yeğenli Tepesi adı verilir.

3.1.10. Kanlı Dağ efsanesinde; yolu büyütmek isteyen kepçe araçları dağı yıkmaya başlar ve dağdan kan akar. Korkularından bırakıp kaçarlar. Başka işçiler gelir. Aynı şekilde yine kan akar. Dağa bir daha dokunulmaz yarım bir şekilde kalır.

4.1.17. Sarıkız efsanesinde yer alan Pirlik Tepesi’nde; Adil Dede ve Gülhava sırlara karışır.

4.1.19. Hanifi Tepesi efsanesinde; Hanifi Dede, her gün koyunlarını tepede bırakıp namaz kılmaya başka köye gider. Koyunlarını çalmaya gelen köylüler Hanifi Dede’nin gittiğini görürler ama kepenekte hala biri olduğunu fark ederler. O tepeye de Hanifi Tepesi adı verilir.

8.4.4. Yatağan Dağı efsanesinde; dağdaki bir yeri kazmaya başlayınca kişi nefes alamayıp geri çıkar.

3.1.4.’de baba ve oğlunun kurban kesmeye çıktıkları dağ, Allah’a daha yakın olma isteği ile alakalıdır. Daha sonra öldürüldükleri için kutsal yerde yaşanan ölümden dolayı kutsallaştırılmış olan dağa “baba” adı verilmiştir. Dağlara genellikle baba denilir. Dağlar baba görevi ağaç da anne görevi görmektedir.

3.1.5.’de dayı yeğenini öldürüp kaçmıştır. Bu tür efsanelerde tepelere ve dağlara verilen ad önemlidir. Genellikle böyle mekanlara; iyi olan, zarar vermeyen, kötülük yapmayan ama kötülüğe maruz kalan kişilerin adları verilmektedir.

3.1.10.’da kutsal sayılan dağların canlı olduğunu görmekteyiz. Dağdan kan akması bunun en güzel örneğidir.

4.1.17.’de sırlara karışmak evliyaların işidir. Bu yüzden Pirlik Tepesi denilen yer de evliyalara aittir.

4.1.19.’da Hanifi Dede’nin evlialık özelliği sayesinde tepeye onun adı verilmiştir. Kutsal mekanlar, kutsal kabul edilen kişilerin isimleriyle anılmaktadır.

8.4.4.'de dağların sahipli olduğunu görüyoruz. Adamın yeri kazdığında nefes alamaması dağların ona istediğini vermemesinden kaynaklıdır. Bu efsanede dağın bekçilerinin cinler olduğuna inanılmaktadır.

1.3. Su Kültü

Eski Türk inancında yer gibi su da kutsaldır. Türkler suyu kuvvet, bereket, şifa, koruyucu ve cezalandırıcı olarak görmektedir. Dünyanın yaratılışı ile ilgili mitlerin çoğunda “Dünya, başlangıçta bir okyanustan ibaretti” cümlesi geçmektedir.

Su, hayat vericidir. Suyla yıkanmak, kirlere arınmak, abdest almak günahlardan arınma olarak nitelenebilir. Ağaca, bitkiye su vermek onu yeşertmek, büyütmek suyun yaratma ve iyileştirici özelliği olduğunu göstermektedir. Örneğin; bir fidan yeni dikildiğinde ona “can suyu” verilir. Bu su, onun hayatta kalabilmesi için gereklidir.

Su, dinleyici olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kötü bir rüya görüldüğünde “Suya anlat” denilir. Suyla beraber kötülüklerin akıp gittiğine inanılır.

Anadolu’nun birçok yerinde su kültürüne bağlı olarak pınar, çeşme, nehir, göl vb. unsurlara kutsallık atfedilir. Su kültürü çerçevesinde mekanlar oldukça fazladır. Mezarlıklarda, şifalı çeşmelerde, türbe ve yatırların yanlarında olan sular kutsal mekanlarla birlikte yer alır.

1.3.1. Şifa kaynağı olarak su

Su, kutsal olmanın yanı sıra şifa olarak da karşımıza çıkmaktadır. Yağmur yağması için dua etmeye çıkan köylüler için su kutsal, bitkiler için de şifadır. Kuruyan otlar yeniden yeşerir ve hayat bulur. Örneğin; hacdan gelen zezem suyu, günahlardan arındırır. Kişi, kibleye dönerek suyu içer. Kişinin suyu içince yeni doğan bir bebek kadar günahsız olduğuna, günahlarından arındığına inanılır.

3.3.1. Gazlı Göl efsanesinde; kralın kızı hastalığa yakalanır. Vücudunda yaralar meydana gelir. Kimse çaresini bulamaz. Kız, yürürken bir gölet görür ve içine girer. Yaralarının iyileştiğini görür. Vücudundaki bütün yaralardan kurtularak temizlenmiş olarak çıkar.

3.3.2. Hüdai Kaplıcaları efsanesinde; Afyon beyinin kızı hastalanır. Üzüntüden yürüye yürüye Sandıklı’ya gelir. Bir su görür. Suya ayaklarını sokar. Ayaklarındaki sular iyileşir. Bunu görünce suyun içine girer ve bütün yaraları iyileşir.

3.3.3. İçmeler Suyu efsanesinde; kızın biri yılanların olduğu gölden su içer. Git gide karnı büyümeye başlar. Baba, utancından kızını dağa çıkarır. Kız ağırlaşınca İçmeler Suyu denilen çeşmeden su içer. Kızın ağzından yılanlar çıkar.

3.3.1. ve 3.3.2.'de su şifa olarak derde derman olmuştur ve bu iki efsanede de suyun iyileştirici özelliğini görmekteyiz. Yörede derlediğimiz birinci efsane, padişahın kızına bağlanıldığı gibi burada kralın kızı, diğerinde de Afyon beyinin kızı olarak karşımıza çıkar.

3.3.3.'de suyun içinde yılanlar yaşamaktadır. Sularda mitolojik yaratıklar, yılanlar, su perileri yaşar. Onlar insanlara zarar verebilir. Efsanede de yılanların olduğu su kıza zarar vermiştir. Başka bir su da kızı iyileştirmiştir. Burada da suyun şifa olduğunu görmekteyiz.

1.3.2. Cezalandırıcı unsur olarak su

Ceza ve mükafatlar, efsanelerin birer parçasıdır. Su, 4.1.13. Koca Dere efsanesinde; cezalandırıcı unsur vazifesi görmektedir. Efsanede, bir hoca okuyarak köyde su çıkarmak ister. Köylüler, hocayı bir anlatıya göre kötülük yapacak diye düşünür. Diğer bir anlatıda ise hocanın atı, köylünün ekinine girdiği için ata zarar verir. Hoca, okumayı bırakır ve “Bu köye su haram” diyerek köye su getirmez. Köy, suyla cezalandırılır.

Su, bereket olduğu gibi ceza da olabilmektedir. Örneğin; yağmur belli bir oranda mahsule iyi gelir. Eğer fazla yağarsa ürünlere zarar verebilir. Şimşegi Tanrı'nın kızgınlığı olarak görüyorsak seli de suyun kızgınlığı olarak görmeliyiz. Gök de yer de Tanrı'nın yeryüzündeki parçaları olduğuna göre kutsal olan şey her zaman olumlu sonuçlar doğurmaz.

1.3.3. Yaratma unsuru olarak su

Ölümsüzlüğün kaynağı olan su, aynı zamanda yaratma rolü de üstlenmektedir. Su, yeniden var olmanın kaynağıdır.

Bir yaratılış mitinde Ülgen Erlik'e suyun altına girip çamur getirmesini ister. Ülgen çamuru serper ve dağlar oluşur. Dümdüz olan dünya artık engebeli dağlar ve tepelerle kaplı olur.

4.1.6. Karlık Dede efsanesinde; Karlık Dede hacdan getirdiği suyu Karlık Camisi'nde olan kuyuya döker ve “Su ol” der. Kuyu ağzına kadar suyla dolar. Ülkede savaş olmadığında kuyu dolu olurken savaş olduğunda su olmaz.

Bu efsanede su yaratma olarak karşımıza çıkmış olup kötü hadiselerde kendini saklamaktadır.

1.4. Mağara/Kuyu/Mezar Kültü

Mağara ve kuyu kültü, Türk kültür inançlarında önemli bir yere sahiptir. İnsanın kendisini bulduğu, yeniden doğum olarak nitelenen, dönüşüm geçirerek tekrar başladığı bir doğumdur. Mezarın da doğumu simgeleyen özellikleri vardır.

Köroğlu'nun Özbek varyantında Goroğlu adını alması mezar ile ilişkilendirilmektedir. Gor, mezar demektir. Goroğlu da mezarın oğlu anlamına gelir. Annesi ölse de karnındaki bebek ölmez. Olağanüstü bir doğum gerçekleşir (Karadavut, 1996).

Mağara, ilkel dönemden günümüze kadar sığınma, barınma, korunma olarak karşımıza çıkmaktadır. Afyonkarahisar'da bu mağaralar “in” ler olarak karşımıza çıkar.

Mağara, kuyu ve mezarlar başka bir aleme geçişin işaretidir. Mağaralar, anne rahmi ile birlikte özdeşleştirilir. Bugün hala mağaraların ağzında büyüyen ağaçlara çocuk sahibi olmak isteyen kadınların çaput bağlaması mağaraların üremeyi temsil ettiğini vurgulamaktadır.

4.1.12. Kabirden Çıkan Kız efsanesinde; kız annesinin rüyasına girer, mezarı açmasını söyler. Kadın, kızının mezarını açar bakar ki kızı ölmemiş. Kız, annesine “Beni erkek görmeyecek bir yerde sakla” der. Aradan yıllar geçer. Kız evlenir. Kızın kaynanası ölür. Kız feryat ederek ağlar. Kaynanası tabuta koyulduğunda da kız arkasından güler. Bunu herkes merak eder. Kocasını çok ısrar edince kız söylemek zorunda kalır. Annesinin zor öldüğünü, duvarlara kanlar fışkırdığını, bu yüzden ağladığını ve duvarları badana ettiğini, tabutta giderken de annesinin dünyada sadece tek bir soğan ve yamalık verdiği, yamalığın yuvarlana yuvarlana arkasından gittiğini görünce güldüğünü söyler. Daha sonra kız ortadan kaybolur.

7.2. Eldere Gölü ve Pan efsanesinde; Pan, ilk yaptığı flütü bir mağaraya bırakır. Bu mağarada kızların bakire olup olmadığı denir. Kız, bakire ise güzel ezgiler yükselir ve kapı kendiliğinden açılır, kız başında çam çelengiyle dışarı çıkar. Kız, bakire değilse mağaradan çığlıklar yükselir ve birkaç gün sonra kapı açıldığında kızın yok olduğu görülür.

7.5. Kral Midas'ın Laneti efsanesinde; Zeus, Kral Midas'ı lanetler ve kulaklarını eşek kulağı, ayaklarını da eşek ayağına dönüştürür. Bunu gören hizmetkarına bu halini kimsenin bilmemesini aksi takdirde onu öldüreceğini söyler. Hizmetkar, bunu dayanamayıp kuyuya anlatır. Ses yankılanır ve sazlıklardan yayılmaya başlar. Herkes durumu öğrenir.

8.3.1. Afyonkarahisar Kalesi'ndeki Kuyu efsanesinde; gençler yanlarına hoca alarak kalenin altında kuyuda hazine aramaya koyulur. Hoca gençlere ne görürlerse görsünler konuşmamalarını söyler. 4 kapıyı açarlar ve annelerini uygunsuz bir şekilde görürler. Hocanın söylediğini unutup birbirine girerler. Bir daha kuyudan çıkamazlar.

8.3.2. Çatlayıp Ölen Adam efsanesinde; adamın biri mezar kazar. Bozulmamış bir ceset görür ve çok şaşırır. Cebinden iğne çıkarıp canlı olup olmadığını anlamak için iğneyi

batırır. Bir damla kan akar. Adam, korkarak evine gider. Rüyasında mezardaki kişi, kendisinin 2000 yıllık abdestini bozduğunu söyler. Adam sabaha kadar çatlayarak ölür.

8.4.5. Kuzyaka’da Para efsanesinde; köylüler, kazdıkları yerden para bulurlar. Git gide sesler yükselir. Daha fazla kazamazlar. Cinler topraktaki parayı 10 sene sonra sahiplenirler.

4.1.12’de kız mezarda başka bir aleme geçiş yaparak kalp gözü açılır ve öteki dünyaya ait olan şeyleri de görür. Bu sırrı açığa çıktığında ortadan kaybolur. Tabutun arkasından yamalık gitmesi ve bunu sadece bir kişinin görmesi, sosyolojik olan nesnelerin efsanelere yansıdığının göstergesidir.

7.2.’de bakire olan kızın başındaki çelenk bakireliğe çok düşkün olan Artemis’i simgelemektedir.

“Artemis, genellikle çevik ve narin bir kız olarak, kısa ve açık bir giysi içinde, sandallarla, ok, yay ve oklukla, bir köpek veya geyik eşliğinde, kimi zaman da Ay’ı simgeleme niteliğine ilişkin olarak meşaleyle tasvir edilmiş görürüz. Bakireliğinin simgesi olarak da başında gebe kalmamış Ay anlamında, bir hilâl taşır” (Cömert, 2010: 47).

Bu efsanede mağara kültü, Tanrı’nın evini simgelemektedir.

“O zaman göklerin egemenliği, kandillerini alıp güveyi karşılamaya giden on bakire kıza benzeyecektir. Bunlardan beşi akıllı, beşi de aptaldı. Aptallar, kandillerini alırken, yanlarına yağ almadılar. İhtiyatlı olan akıllı kızlar ise, kandillerle birlikte, yanlarına, bir kap içinde yağ da aldılar. Güvey gelmekte gecikiyordu. Kızların ise uykusu geliyordu. Sonunda uyuyup kalıverdiler. Ansızın, gecenin ortasında, bir çığlık koptu. “İşte güvey” diyordu çığlık, “gidip karşılayın onu!” O zaman on kızın onu da kalkıp, kandillerini yaktılar. Aptal kızlar, ihtiyatlı kızlardan biraz yağ istediler; “çünkü” dediler, “kandillerimiz söndü sönecek”. Akıllı kızların cevabı şu oldu: “Veremeyiz. Verirsek hem sizinki biter hem bizimki. Gidin satıcıdan alın!” İhtiyatsız kızlar yağ almaya giderlerken, güvey geldi ve onu hazır bekleyen akıllı kızlar, onunla birlikte düğün odasına girdiler ve kapı kapandı. Daha sonra öteki kızlar da geldiler, “Rabbim, aç kapıyı” dediler. Fakat o şöyle yanıtladı: “Gerçekten size diyorum ki, sizi tanımıyorum, öyleyse uyanık bekleyin, çünkü ne günü ne saati biliyorsunuz” (Matta, 25: 1-13)’de geçen On Kız Benzetmesi’nde “güvey” İsa’yı; “bakire kızlar” insanları; “kandiller”, inancı; “yağ” ise göklerin kapısını açan eylemleri simgelemektedir (Cömert, 2010: 215).

7.5.’de kuyu sırta ortak olmuştur. Ama sazlıklar buna izin vermemiştir.

8.3.1.’de mağaraların hazinelerin saklandığı yerler olduğunun göstergesidir. Boratav, hazinelerin ancak tılsımı bilinirse ulaşılabileceğini, söyler (Boratav, 2012: 106). Mağara, hazinenin dışarı çıkarılmasına izin vermez. İzin verdiği zamanlar da olabilir. Ama bu zamanlar o kişinin veya kişilerin başına bir musibet gelir.

8.3.2.'de tekin olmayan yerlerden olan mezarlıklar insanoğlu için ürperti vericidir. Bu yüzden oralarda çok fazla vakit geçirilmez. Bu efsanede adam mezardaki kişiye zarar verdiği için ölümle cezalandırılmıştır.

8.4.5.'de kuyudaki paranın cinler tarafından sahiplenildiğini görürüz. İnsan, sahiplenilen hazineyi çıkaramaz.

1.5. Ağaç Kültü

Tabiat kültürleri arasında örneğine en çok rastlananı ağaçtır. Ağaç, Anadolu-Türk kültüründe saygı gösterilmesi gereken bir ruha sahiptir. Ağaç, yaratılışın simgesini oluşturmaktadır.

İlk insan dokuz budaklı bir ağacın altında yaratılmıştır. Ağaç, var oluşu, hayatı, canlılığı, bereketi simgelemektedir.

Türk mitolojisinde Türklerin ortaya çıkışına dair köken mitlerinden birisi olarak yer alan “ağaçtan yaratılma” veya “kayın ağacı tarafından doğurulmuş olma” motifi vardır (Sakaoğlu-Duymaz, 2021: 160-166).

Kültürel geleneğimizde her ağaç, canlı kabul edilmiş ve onların da bir ruhu olduğuna inanılmıştır. Bu yüzden bazı kutsal kabul ettiğimiz ağaçlara zarar verilmemektedir. Aksi takdirde zarar veren kişi veya kişilerin başlarına kötü şeyler geleceğine inanılmaktadır.

Günümüzde ağaç türbe ile de ilişkilendirilmektedir. Hemen hemen her türbenin yanında ağaç vardır. Bu ağaçlar, Tanrı ile kişi arasında bir köprü görevi görmektedir. Ağaçlara çaput bağlama, adak adama, ağacın altında kurban kesme geleneği bunun en güzel kanıtıdır.

1.5.1. Kutsal olarak ağaç

Bir ağacın kutsal olabilmesi için belli şartları olması gerekmektedir. Bu şartlar:

Yalnız ağaç olmalıdır.

Yapraklarını yaz-kış dökmeyen ya da çok az döken bir ağaç olmalıdır.

Etrafındaki ağaçlardan ya daha uzun ya da daha heybetli ve gösterişli olmalıdır.

Meyvesiz olmalıdır.

Etrafındaki diğer ağaçlardan daha yaşlı olmalıdır (Ergun, 2000: 24).

Efsanelerimizde adı geçen ardıç ağacı, Türklerde kutsal sayılan ağaçlardan biridir. Ardıç, dağ başlarında, kaya diplerinde tek tek biten bir ağaçtır. Ardıç ağacının Tanrı tarafından dikildiği inancı bugün Anadolu'da bile halâ yaşamaktadır. Yükseklerde, zorlu kış şartlarında yaşayabilen ardıç tarih boyunca kadim kültürlerce hep saygı görmüştür. Bugün

Anadolu'nun birçok yerinde en yüksekteki yaşlı ardıç ağaçlarına çaput bağlama geleneği hala devam etmektedir. Ardıç ağacının aynı zamanda tanrıyı temsil ettiği hala daha düşünülmektedir. Bu tanrısal anlamlandırma, tarih boyunca hep devam etmiş ve saygın kişilerin mezarları başında çoğu zaman ardıç ağacı olmuştur.

3.2.4. Ağiler Türbesi efsanesinde; türbenin oradan kadın odun toplayıp gelir. Gece rüyasında “Bana ait olanları yerine bırak” diyen birini görür. Korkudan ağaçları topladığı yere bırakıp gelir.

6.2. Ardıç Ağacı 1 efsanesinde; Ekinova Köyü'nde ardıç ağacından odun keserken balta kafasına saplanır ve ölür. Bir başkası da ardıç ağacını kesip evine getirir. Ona da balta saplanır ve ölür.

6.3. Ardıç ağacı 2 efsanesinde; Ballık köyünde ekin yolarken ardıç ağacı kesilip çocuğa çadır dayağı yapılır. Çocuk çadır dayağının içinde ölür.

6.4. Dede pürü efsanesinde; Dede Pürü denilen ağaç yaş kış yemyeşil olur. Kadının biri hayvanlarını otlatırken çadır kurar, yakacak olarak da ağaçların olduğu yerden odun toplar. Kadın sabah uyandığında bütün eşyalarını 3 km ötede bulur.

6.6. Yanık ağaç efsanesinde; Karlık köyünde Yanıközü denilen yerden kadın odun getirir. Ekmek yapmak için ocağa odunları atar. Kadın eteğinden tutuşup yanarak ölür.

6.7. Başmakçı'da ağaç efsanesinde; Başmakçı'da bulunan Abdurrahman Sultan Türbesi'nin önündeki kupkuru olan ağaç, önemli gecelerde ve kandillerde yemyeşil olmaktadır.

9.2.5. Hz. Adem efsanesinde; Hz. Adem, Hurma Ağacı'nın altında uyurken Adem'in kemiğinden Hz. Havva doğar.

9.2.6. Nuh Tufanı efsanesinde; yer alan Zeytin ağacının dünyadaki ilk ağaç olduğu söylenir.

3.2.4.'te türbelerin etrafındaki ağaçların kutsal olduğunu görürüz. Herhangi bir amaçla da olsa kesilmemesi, yakılmaması ve toplanmaması gerektiğini anlıyoruz. Bu efsaneden yola çıkarak mekanlarla ağaçların ilişkisini saptamak mümkündür. Kutsal kabul edilen ağaçlar, bazı anlatmalarda yatırın, türbenin veya caminin yanında olabilmektedir.

6.2.'de ardıç ağacı kutsal olduğu için ona zarar verenlere bir şekilde ceza verir. Burada da ağacı kesip eve getirdiği için balta adama saplanır ve ölür.

6.3.'de ardıç ağacından yapılmış salıncakta olan çocuk ölür. Burada çocuk suçsuz ve günahsızdır. Ama ağaca saygısızlık yapan ebeveynlerdir. Bazı efsanelerde ceza kişilerin malı, çocuğu ve hayvanı üzerinden verilir. Burada da çocuğun ölümü olarak verilmiştir.

6.4.'de Dede Pürü, yaz-kış yeşil kalması ve dökmemesi sebebiyle kutsal olmanın şartlarından birini sağlayan ağaçtır. Kadın yakacak olarak oradan odun getirdiğinde eşyaları ile cezalandırılır. Kapı, kacağı, tenceresi uzağa fırlatılmıştır.

6.6.'da Yanık ağaç adından da anlaşılacağı üzere yakılmış gibidir. Kadın ekmek yapmak için oradan odun getirir ve kendi yanarak ölür.

6.7.'de türbenin önünde duran kuru bir ağaç kandillerde ve dini gecelerde yemyeşil olmaktadır. Anadolu'da bazı ağaçlar secde etmektedir. Bunun örnekleri çok fazladır. Kur'an-ı Kerim'de ağaçlardan, Allah'ı zikir ve tespih eden canlı varlıklar olarak bahsedilir. Burada da kuru ağaç yemyeşil olarak karşımıza çıkmaktadır.

9.2.5.'te geçen Hurma ağacı, insan yapı ve özellikleri ile benzerlik gösteren tek meyve olduğu için insanlar tarafından kutsal kabul edilir. Hurma ağacının kökünde su, tepesinde de güneş olmalıdır. "Hurmanın ayağı cennette, başı cehennemde olmalı" sözü de bunu destekler nitelikte olabilir.

Eliade, hurma ağacı için; "Hurma ağacı, yeni doğanların koruyucusudur. Leto, Apollon ve Artemis'i bir çayırda çöküp kutsal bir hurma ağacına tutunarak doğurmuştur" der (Eliade, 2003: 303).

9.2.6.'da zeytin ağacı dünyanın ilk ağacı olarak bilinmektedir. Nuh'un gemisindeki güvercinin zeytin dalı ile birlikte geri dönmesi buna örnek verilebilir. Tüm kutsal kitaplarda zeytin ağacı kutsallığın, bolluğun, adaletin, sağlığın, gururun, zaferin, refahın, bilgeliğin, aklın, arınmanın ve yeniden doğuşun simgesidir.

1.5.2. Şifa olarak ağaç

Bazı ağaçlar, kutsal olmanın yanı sıra şifa verme özelliğine de sahiptir. Birçok bitkilerin iyileştirici, tedavi edici özellikleri vardır. Örneğin; zeytin ağacının yaprakları kaynatılıp içildiği zaman bağırsaklara, dut ağacının yapraklarının birçok enfeksiyon hastalığına iyi geldiğine inanılır.

6.5. Damlıca Dede efsanesinde; ağacın erkek çocuklarının yarımılığına iyi geldiğine inanılır. Ağaç yarılr ve 3 kere çocuk ağacın etrafında döndürülür. Daha sonra çocuğun yarımılığı iyileşir.

Ağaç, canlı bir varlık olarak görülmüş olup ağacın üzerinde yarık açılır. Böylece ağaç, insanın rahatsızlığı ile bütünleşir ve onu iyileştirir, tedavi eder. Ağaç daha sonra hem kendini hem de rahatsız olan kişiyi yeniler.

1.5.3. Zorluklara karşı koruyan ağaç

Tanrı'nın yeryüzündeki yansıması olan kutsal ağaçlar, koruyucu özelliğe sahiptir. İnsanın sığınağı, barınma yeri olduğu gibi olağanüstü zor durumlarda da don değiştirme özelliğine sahip olduğunu görürüz.

6.3. efsanesinde; Ballık köyünde ardıç ağaçları savaşta top ve tüfek olur. Yunanlılar köye giremez. Ardıç ağaçları köylüleri, yurdu zor durumda korumuştur.

1.6. Toprak Kültü

Evrenin ruhu olan toprak doğurganlığı ile karşımıza çıkmaktadır. Doğum, ölüm ve yaşam toprağa bağlanır. Dünya üzerindeki bütün tek tanrılı dinlere bakıldığında insanın topraktan yaratıldığı inancı, toprağın yaradılıştan beri kutsal sayıldığını göstermektedir. Toprak, “ana” olarak isimlendirilmiştir.

Eliade, Veda metninde geçen ölüye "Annene, toprağa doğru sürün! Seni boşluktan kurtarabilecek odur” diyerek toprağın kutsallığını yeryüzünün anası olduğunu vurgular (Eliade, 2003: 28).

1.1. İlk İnsan efsanesinde; Allah, insan yaratmak ister. Melekler bütün gezegenlerden toprak getirir. Sadece dünya toprak vermez. Tekrar emir gönderilince, dünya toprağından vermek zorunda kalır. İnsan yaratılmaya başlanır. Daha sonra Allah, toprak olan bedene ruh verir ve canlanır.

3.1.7. Çölovası efsanesinde; yörük bir ağa Çölovası'ndan iki genci koyunlarına bakması için görevlendirir. Gençler ağayı öldürüp bütün mallarına konmak ister. Ağa durumu sezip “Sizin topraklarınız fesat” der. Bu yüzden 16 köyü kapsayan Çölovası bölgesi çöl gibidir, denilir.

3.1.13. Timurlenk ve Şuhut efsanesinde; Timur askerleri ile Şuhut'a gelir, çadırlarını kurarlar. Rüyasında askerlerinin isyan ettiğini görür. Kalkıp askerlerine emir verir: “Buranın toprağı cıfıt, yani kötü” diyerek Isparta'ya giderler.

7.1. Midas'ın Kulakları efsanesinde; Midas'ın kulaklarının eşek kulağı olduğunu sadece gittiği berberi bilir. Midas berbere kimseye söylememesini yoksa onu öldüreceğini söyler. Berber bu sırrı taşıyamaz ve toprağı kazarak “Midas'ın kulakları eşek kulakları” diyerek bağırır.

1.1.'de insanın topraktan yaratıldığı anlatılır. Anlatıya göre insan, üzerinde bütün gezegenlerin toprağını taşımaktadır.

3.1.7.'de bölgedeki bazı kişilerin kötü niyetli olması toprağa yansımıştır. Burada toprak, yaşanılan yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu toprakla insanoğlunun birbiri ile etkileşimini oluşturmaktadır.

3.1.13'te Timur gördüğü kötü rüyayı toprağa bağlayarak bulunduğu toprağın kötü olduğunu söyleyip oradan uzaklaşmaktadır. Toprak, burada yerleşilen memleket olarak karşımıza çıkar.

7.1'de toprak karşımıza sır saklayan, sır anlatılan olarak çıkmaktadır.

1.7. Güneş ve Ay Kültü

İnsanlar, yaşadığı süre boyunca canlı ve cansız nesne ve varlıklara kutsallık atfetmiştir. Ay ve güneş dünyamızın ısı ve ışık kaynağı olduğundan kutsal sayılmıştır.

Güneş bereketi simgelemektedir. İnsan sağlığına da bitkilerin sağlığına da iyi gelmektedir. Bir mahsulün büyürken, yetiştirken güneş görmesi gerekir. Karanlık geceler ay sayesinde aydınlanır. İnsanoğlu neredeyse ona fayda sağlayan, işine yarayan varlıkların ruhları olduğuna inanmış onları kutsamıştır.

Anadolu-Türk düşüncesinde güneş dişil, ay eril rol oynamaktadır. Ay için hala çocuk tekerlemelerinde “Ay Dede” sıfatı kullanılmaktadır.

2.2. Güneş ve Ay efsanesinde; Güneş ve Ay iki kardeştir. Kendi aralarında bir anlaşma yapar. Güneş, gündüzleri çıkar, Ay da geceleri çıkar.

Alizade, Güneş, Ay ve yıldızlardan -gökler alemi- kütleleşmiş astral varlıklar olarak söz eder. Mitolojik tasarımlar geliştikçe astral tiplerle ilgili kült kurulmuş inançların çoğalmasıyla birlikte Türk düşünce ve inanç sistemlerinde değişimler olmuştur. Bu değişimlerle birlikte Tanrıculığın yerini diğer dinler ve İslam almıştır. Böylece astral kültlerle ilgili inançlar folklor metinlerine dönüşmüştür (Alizade, 2012: 33).

2. Şahıs Kültleri

Şahıs kültleri, Allah'a yakın kabul edilen şahsiyetlerin insanoğluna yardımının dokunulacağına inanılması ve bu doğrultuda hareket edilmesidir. Bu kültler karşımıza “Veli kültü, Dede/Baba kültü ve Hızır kültü” olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1. Veli Kültü

Veli kültü, olağanüstü güçlerle donatılmış, Allah dostu olan kişilerin insanoğlunun taleplerine karşılık vermesi, Allah ile kul arasında aracı görevi görmesi ve buna bağlı olarak insanların başlıca ritüellerde bulunması inancıdır. Bu anlayış velinin kutsanmasıyla

sonuçlanmaktadır. Veli olmanın temel şartlarından biri dinsel kurallara uymak ve titizlikle bu kuralların dışına çıkmamaktır. Dünya nimetlerinden sakınma, nefsin terbiye etme ve daha çok ibadet etme velilerin diğer özelliklerindendir. Bu veliler birtakım doğaüstü yetenekleri ile keramet gösterirler. Veliler arındırılmış kişilerdir ve kerametleri sınırsızdır. Sınırsız mekanda yetkisini icra etmektedir.

İslamlaşma sürecine girmiş bütün coğrafyalarda veli kültlerini görmekteyiz. Bunun sebebi atalar kültürünün tasavvuftaki veli anlayışının yorumlanıp veli kültürüne dönüşmesidir. İslam'daki veli kültürü, Hristiyanlıktaki aziz kültürü ile benzerlik göstermektedir. Aziz olmanın kriterlerinden biri de mucizeler yaratabilmektir. Genellikle bu, hastaları iyileştirmek veya insanları beladan kurtarmak şeklindedir.

Veliler, insanların yardım talebini geri çevirmediği kadar insanın ona karşı saygısızlığını da geri çevirmeyerek cezalandırır. Veliler, Anadolu'da karşımıza Hızır olarak da çıkmaktadır.

2.1.1. Cezalandırıcı Veliler

Veliler sıradan insanlardan ayrıldığı için pek çok kerametleri bulunmaktadır. Bu kerametler onları üstün kılmaktadır. Veliler, üstün dini kuvvetle donandığı için toplumda ona karşı korku ile karışık bir saygı duygusu hakim olmaya başlamaktadır. Veliye karşı yapılacak herhangi bir saygısızlık aniden veya kısa bir vakitten sonra ölüme kadar giden bir cezalandırma söz konusudur. Bu nedenle velilerin kudretinden yararlanma ve cezasından korkma ile birlikte birçok inanış gerçekleşmiştir.

3.2.4. Ağiler Türbesi efsanesinde; kadının biri yakacak odun bulamayınca türbeden odun getirir. Gece uyurken kadın rahatsız edilir. Kadın korkudan söyleneni dinler ve odunları geri götürür.

3.2.8. Şeyh Hasan Sultan Veli Türbesi efsanesinde; Şeyh Hasan, Horasan'dan gelmiş bir evliyadır. Karlık Köyü'nde biri yere kazma vurur, suratına tokat atılır, suratı yamulur. Orada Şeyh Hasan'ın mezarı olduğu anlaşılır. Taşlarla çevrilir.

4.1.13. Koca Dere efsanesinde; Koca Hoca denilen bir hoca Akçin köyüne su çıkarmaya gider. Bir rivayete göre köylüler hoca hakkında kötü düşünür. Diğer bir rivayete göre hocanın tayı ekine girdiği için taş atarlar. Hoca bu duruma çok kızar. Köye bir daha su gelmez.

3.2.4.'te cezanın ilk başta uyarıcı olduğu görülmektedir. Kadın gece uyarılır, rahatsız edilir. Bu velilerin saygısızlık karşısında cezalandırıcı özelliğinin olduğunun göstergesidir.

3.2.8.'de Şeyh Hasan adlı veli mezarının kazılması üzerine kişinin suratına tokat atar. Kişi bunu yaparken orada mezar olduğunu bilmez. Bu, velilerin bazen bilerek ve isteyerek zarar verenlerin yanı sıra istemeden de olsa zarar veren insanları cezalandırdıklarını görürüz. Bu ceza illa ölümle sonuçlanmaz.

4.1.13.'te hoca köye su getirmek isterken köylülerin nankör olduğunu görüp su getirmez. Köyü susuzlukla cezalandırır.

2.1.2. İyileştirici Veliler

Velilerin cezalandırıcı olduğu kadar iyileştirici özellikleri de mevcuttur. İyileştirici özellik birçok unsuru içinde barındırır. Kalp gözü açık olma ve geleceği görmede, bir dileği yerine getirmede (çocuk sahibi olma, iş sahibi olma, evlenmek ve evlendirmek isteği vb.), hastalıkların tedavi edilmesinde ve zor ve kötü durumda olan insana yardım etmede (savaş, kıtlık vb.) veliler Allah ile insan arasında bir kapı görevi görmektedir. İstenilen dileği genellikle yerine getirirler.

3.2.4. Ağiler Türbesi efsanesinde; adamın çocuğu olmaz, türbeye dilek dilemeye gelirler. Adamın kardeşi türbede namaz kılarken aksakallı birini görür. Yengesinin 6 aya kadar bir çocuğu olacağı kadına söylenir. Kadının çocuğu olur.

3.2.6. Karatepe efsanesinde; isimsiz bir yatır vardır. Kadının biri ekmek yaparken biri yaşlı diğeri genç adam kadından ekmek ister. Kadın yaşlı adama gencin kim olduğunu sorar. Adam, oğlu olduğunu, Karatepe'de yattıklarını söyler. Köylüler, koyunlarından çok ölen olursa koyunlar Karatepe'de dolandırılır, kurban verilir. Pişirip pilav yapıp bütün köye dağıtılır. Hayvanlar bir daha ölmez.

4.1.5. Sultan Şeyh Veli Hasan Hazretleri efsanesinde; Şeyh Hasan Karlık köyünde yaşamış bir velidir. Veliye geyikler sütlerini, keklikler yumurtalarını verir. Türbesinde geyik boynuzları yer alır. Ziyarete gelenlerin sırtları şifa vermesi açısından sıvazlanır.

4.1.9. Bekteş Elması efsanesinde; Tekke köyüne komutanlar gelir. Askerler kış ayında komutanların önüne ne koyacağız diye kara kara düşünür. Tekke köyünün en yaşlı, ermiş biri köyde bir yer tarif eder ve elmaları koparmalarını söyler. Askerler tarif edilen yere gider. Karda elmalar karşılarında kıpkırmızı duruyordur. Elmaları toplarlar. Komutanlarına getirirler. Ertesi gün ağaçta ve yerde gazel bile yoktur.

4.1.18. Harabi efsanesinde; Bekir Ağa, Sinanpaşa'da yaşayan hazırcevaplılığı ile ünlü birisidir. Harabi mahlasını kullanır. Bir gün imamı yanına çağırarak sabah namazından sonra gelmesini ve cenazesini Afyon'dan gelecek olan kişinin kaldıracağını söyler. Dediği gibi de olur.

4.1.22. Karaca Ahmet efsanesinde; Kıbrıs Savaşı'nda olan pilot yakıt bitmek üzere geri dönecekken bir el omzuna dokunur ve yakıtın dolu olduğunu söyler. Kendisinin Karaca Ahmet olduğunu söyler. Karaca Ahmet, Kore Savaşı'nda da Çinliler ile savaşır.

4.1.25. Hak Halili 1 efsanesinde; Peygamber efendimiz, Rıza Efendi'nin rüyasına girer ve irşat makamının Emirdağ'da Kara Halil olduğunu söyler. Rıza efendinin daha çok talebesi olduğundan pek razı gelmez ama en sonunda razı olur.

4.1.26. Hak Halili 2 efsanesinde; Şeyh Halil, şeriat eğitimini Bolvadin, Konya ve İstanbul'da tamamlayarak tasavvufa yönelir. Karacalar köyünde medrese açar. Öldükten sonra bir rivayete göre 4 diğer rivayete göre 7 yıl mezarımı açtığımızda bedenim hala çürümediyse türbe yaptırılmasını söyler. Bedeni hiç bozulmadığı için türbe yaptırılır.

4.1.27. Hak Halili ve Hacı Ömer efsanesinde; Hak Halili ve Hacı Ömer zikir çeker. Gözlerini kapatırlar. Hak Halili Hacı Ömer'i hacca götürür. Hak Halili Hacı Ömer'e hurma aldırır. Önüne kap koyar ve hoşaf yaparlar. Hoşafı içerler. İbadetlerini yaparlar. Zikir bittiğinde gözlerini açarlar. Gözünü açtığında Hacı Ömer'in üzeri hurma lekesi olmuştur.

3.2.4.'te çocuk sahibi olmak için türbeye dilek dilemeye gidilir. Adak adanır. Ağiler Türbesi'nde yatan kişinin kadın olduğu söylenmektedir. Bu bizim karşımıza kadın evliyalarının olduğunu da göstermektedir. Anadolu'nun birçok yerinde veli kadınlara ait türbe ve mezarlara rastlamak mümkündür. Tasavvufta amaç dünya zevklerini terk etmek ve nefsini terbiye etmektir. Tasavvuf, bunu isterken cinsiyet ayrımı gözetmez.

3.2.6.'da Karatepe denilen yerde hayvanların ölmemesi için bir inanç gelişmiştir. Hayvanın biri kurban edilir ve musibet gider. Bu, eski Türklerde Gök Tanrı'ya dua edilip kurban sunması ile benzerlik göstermektedir. Göktanrı'nın yerini alan Ülgen'e ve kötülük yapan Tanrı ruhu Erlik'e hayvanlar kurban edilirdi. Ülgen'e en güzel boz ve beyaz renkli kısırak kurban edilirken Erlik'e kara hayvanlar kurban edilirdi. Erlik, eğer kurbanlar zamanında verilmezse, hayvan zayıf veya hastalıklı olursa, kızıp insanların üzerine felaket yağdırırdı. Efsanemizde yer alan Karatepe'de sunulan kurban hayvanlarının ölmemesi için yapılan aslında bir pazarlıktır. "Sana, senin rızanı almak için kurban kesiyorum, bir daha hayvanım ölmesin" demektir.

4.1.5.'te Şeyh Hasan bazı hayvanlara hükmeder. Bu hayvanlar bir anlatıya göre geyik ve keklik, diğer bir anlatıya göre de keçi ve tavuktur. Onları yanına çağırır ve onların sütünden, yumurtasından faydalanır. Ünsal Yılmaz Yeşildal geyiklerin yardımcı olma özelliğine değinerek sütünü veren geyiğin gıda maddesi olarak da karşımıza çıkabileceğini söylemiştir (Yeşildal, 2007: 109).

Türklerin yaşadıkları coğrafyada en önemli av hayvanlarından biri geyiktir. Geyik avına çıkmak ve geyiğin avlanması toplumsal inançlara göre yasaktır. Böyle bir durumda avlayan ya da av yolculuğa çıkan kişi veya kişiler geri dönemez veya başlarına türlü felaketler gelir. Geyiğin kutsal bir hayvan olmasının yanı sıra boynuzlarının da şifa kaynağı olduğu bilinmekte ve Anadolu'nun birçok yerinde yer alan türbelerde bu inanış doğrultusunda uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Geyikler yılda bir defa üreme dönemlerinde boynuzlarını düşürürler ve yerine bir çatal fazlasıyla yenisini çıkarırlar. Bu nedenle geyik boynuzları “yenilenme” ve “ölümsüzlüğü” temsil etmektedir. Bu sebeple geyik boynuzunun bolluk, bereket ve uğur getirmesi açısından evlerin duvarlarına asılmaktadır. Bizim efsanemizde de boynuzlar temas edilerek sırt sıvazlanır. Hastalıkların iyileşmesi için, kutsal kabul edilen nesnenin kişiye şifa olması için yapılan uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.1.9.'da veli adı zikredilmese de velilerin kerametlerinden zamansız ve mevsimsiz yiyecek temin etme karşımıza çıkmaktadır. Kışın en şiddetli zamanında ağaçta kıpkırmızı elmalar olur. Ertesi gün aynı yerde hiçbir şey yoktur. Veliler, zor durumda olan insanlara yardım eder. Burada da askerlere yardım etmiştir. Bu yardımlar onun kerametli bir insan olduğunun göstergesidir.

4.1.18.'de Bekir Ağa kendi ölümünü haber veren bir veli olarak karşımıza çıkmaktadır. Cenazesini kimin yıkaması gerektiğini söyler ve o kişi de bunu bilerek gelir.

Anadolu'da buna benzer veliler yer almaktadır. Örneğin; Hacı Bektaş Veli, kendi cenazesini elleriyle kefenleyip mezara koyar. Aynı şekilde Hz. Ali, kendi tabutunu taşır. Bu durum efsanelerde, kendi ölümünü haber verme, cenazesini kaldıracak kişiyi önceden haber verme, kendi cenazesine katılma, kendi tabutunu taşıma, kendi bedenini yıkama ve kefenleme gibi farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

4.1.22.'de velilerin savaşlarda yardım ettiğini görmekteyiz. Bir veli, birçok savaşta bulunabilir. Savaşa katılmasa bile yardım edebilir. Bizim efsanemizde Karaca Ahmet Kıbrıs Savaşı'nda bir pilota yardım ederken Kore Savaşı'nda Çinlilerle mücadele eder.

4.1.25., 4.1.26. ve 4.1.27.' de yer alan üç ayrı Hak Halili efsanelerini birlikte değerlendireceğiz.

Hak Halili, hem mutasavvıf hem müderris olan Kitab-ı Şeriata hakim biridir. Hem tekkeyi hem de tarikatı temsil eder. Bu onun gerçekten yaşamış bir kişi olduğunu göstermektedir. Dini eğitimini tamamlayan Hak Halili, Karacalar köyüne bir medrese açar. Birçok öğrenci yetiştirir. Öldükten bir süre sonra isteği üzerine (4 veya 7 yıl) mezarı açılır ve hala öldüğü gün gibidir. Vasiyeti üzerine türbe yaptırılır. Gözü kapalı zikir ederken yanında duran Hacı Ömer'i hacca götürüp getirir. Orada yedikleri hurmadan dolayı gözlerini

açtıklarında Hacı Ömer'in üzerinin kirlendiğini söyler. Gözü kapalı yapılan zikir gerçekten yaşanmıştır. Bu, Hak Halili'nin veli olduğunun göstergesidir.

2.1.3. Kerametlerini Yarıştıran Veliler

Veliler, zaman zaman üstünlük göstererek birbirlerini rakip görüp kerametlerini sergilerler. Bu durum efsanemizde burçakları yolma ve dikme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Veliler, bazen bu kerametleri üstünlük çabasına girerek değil mahcup olmamak için yapar. Yapılan iyiliğe karşılık diğeri de iyilik yapmak ister. 4.1.21. numaralı efsanede bunu görebiliriz.

4.1.4.Hacı Veli Baba ve İbrahim Hoca efsanesinde; Veli Baba Isparta'dan Şuhut'a misafirliğe gelir. İbrahim Hoca o sırada burçak yolar. Veli Baba bunu görüp yoldurabileceğini söyler. İbrahim Hoca bu duruma sinirlenip yolduğu yeri diktirebileceğini söyler.

4.1.21. Mehmet Semavi Hazretleri efsanesinde; Mevlana, Mehmet Semavi Hazretleri'nin rüyasına girer. Şah İsmail'in elinden Divan-ı Kebir'i almasını ister. 40 derviş ile birlikte yola çıkar. Hacı Bektaş Dergahına uğrar. Hacı Bektaş Veli, bir pirinç tanesini kazanın içine atar. Kazanın içi pilav dolar. Mehmet Semavi Hazretleri bunun üzerine sıcak pideleri kolunun altından çıkarır. Divan-ı Kebir'i alırlar. Dönerken yine Hacı Bektaş Dergahına uğrarlar. Hacı Bektaş, Mehmet Semavi Hazretleri'nin 40 dervişinin yanına 40 tane can katar. İki yaren olur. Derviş ya da can vefat edince 3 gün içinde öleceğini bildiği için cenaze bekletilir. Diğeri de vefat edince aynı yere gömülür.

Mevlevilikte her şeyin canı vardır. Efsanemizde geçen 40 dervişin yanına 40 can katma olayına “yarenlik geleneği” adı verilmektedir. Farklı tarikat ve cemaat mensubu Bektaş ve Mevlevi dervişlerini yaren ilan eden Mehmet Semai'den sonra da bu gelenek devam etmiştir. Afyonkarahisar'da yan yana defnedilmiş yarenlere ait birçok kabir, yatır veya türbe bulunmaktadır. Öyle ki biri vefat ettiğinde, diğeri de hemen can verdiği adeta ruh ve bedenlerinin eşleştiği, senkronize olduğu rivayet olmaktadır. Yarenlik geleneği bir nevi kardeşlik geleneğidir.

Taşpınar Dergisi'nde Abdülkadir Kalenderoğlu, yarenlik geleneği ile ilgili şunları söylemiştir:

“Bugün yâren geleneği Şanlıurfa'da “Sıra Gecesi”, Balıkesir-Dursunbey'de “Barana”, Elazığ'da “Kürsü başı Sohbetleri”, Ankara'da “Seymen”, Kütahya'da “Gezek”, Mudurnu'da “Birikme Gecesi”, Çankırı, Uşak, Akşehir, Fethiye ve Kula'da “Yâren” adı ile anılarak 5 Anadolu'nun değişik yörelerinde yaşatılmaktadır” (Kalenderoğlu, 2020: 51).

Yarenlik, 12. yüzyıldan itibaren varlığı hissedilen Ahilik ve Fütüvvet kurumları ile ilişkisi olan ama onlardan farklı, kendine özgü milli bir kimliği bulunan, İslami inanç sistemini içinde barındıran; adalet, eşitlik, misafirperverlik, hoşgörü, yardımseverlik bağlamında insan yetiştiren bir gelenektir.

“Kökü Arap toplumuna dayanan ve Anadolu’da yeni bir çizgiyle ortaya çıkan Fütüvvet ile orijini daha çok Türk kültürü olan Ahilik ve Yâren Kurumları birer tarikat değildir.

Bu kurumların; dinî, ahlâkî, iktisadî ve sosyal prensipleriyle öz kaynaklarından biri dindir.

Fütüvvet, Ahilik ve Yâren Kurumlarının arasındaki en önemli benzerlik şudur:

Sofra, el ve kapı açık/Göz, dil ve bel kapalı” (<https://yarenevi.wordpress.com/yaren-nedir/>).

2.1.4. Alp Veliler

Yiğitliğin simgesi olan Alpler topluma hitap eden savunucu ve koruyucu kişilerdir. Efsanemizin kahramanı olan Seyyit Gazi, güç ve kudret sahibi olan Alp Veliler arasında yer alan kişidir.

4.1.24. Seyyit Gazi efsanesinde; Seyyit Gazi savaşta şehit düşer. O zaman kişiler nerede şehit düştü ise oraya gömülürmüş. Bu yüzden Seyyit Gazi öldüğü yere gömülür. Aradan 300 yıl geçer. Çoban koyunlarını otlatırken o yerde uykuya dalar. Seyyit Gazi çobanın rüyasına girer. Selçuklu Sultanının annesine gitmesini, mezarını açtırıp Elenora’nın yanına gömmelerini ister. Çoban uyanır uyanmaz denileni yapar. Seyyit Gazi’nin mezarı açılır. Aradan 300 sene geçmesine rağmen üzerindeki kanı dahi kurumamıştır.

4.1.24.’de Seyyit Gazi tarihi bir karakterdir. Battal Gazi olarak da bilinmektedir. Halk arasında kahraman bir evliya olarak karşımıza çıkmaktadır. Efsanemizde rüya sonucu çobana mezarını buldurup Selçuklu Sultanının annesi tarafından mezarının açıldığı ve Seyyit Gazi’nin cesedinin hiç bozulmaması onu efsaneleştirmiş, dillen dile mal etmiştir. Üzerindeki kanın kurumaması onun kahraman bir veli olduğunu göstermektedir.

2.2. Atalar Kültü

Atalar kültü, ailenin ölmüş üyelerine karşı saygı ve korkuya yönelik ortaya çıkan inanmalardır. Bu durum, yaşlılara, babalara, dedelere duyulan saygının yakınlığından kaynaklıdır. Ataya duyulan saygı o kadar büyüktür ki kişi eğer yanlış bir şey yaparsa atasının ona zarar vereceğini düşünür. Çünkü kişinin zihninde ölümlerin ölmediği, hala canlı olduğu düşüncesi vardır. Bedenleri yok olsa da ruhlarının hala kendilerini izlediğini düşünmüşlerdir. Ölümden sonra hayatın varlığı ve devam ettiği inancı hakimdir.

Tabiat kültleri, atalar kültleri ile birlikte düşünülmelidir. Özellikle ağaç kültü, ata ruhunu temsil etmektedir. Ağaçtan türeme inancı bunu kanıtlar niteliktedir.

Atalar kültü, İslamiyet ile birlikte evliya, veli, derviş, ak sakallı ihtiyar, Hızır gibi isimlerle efsanelerde ve halk inanmalarında yerini almıştır.

Türk aile tipinde babaya ve dedeye duyulan saygı öldükten sonra da devam etmektedir. Aile fertleri babayı bir kahraman olarak görür ve içinde minnet duygusu barındırırdı. Bu durum, ata kabul ettiğimiz isimlerinin ardına dede/baba unvanını getirip benimsenmesine sebep olunmuştur. Efsanelerimizde ata kabul ettiğimiz veliler yaratıcı, cezalandırıcı, iyileştirici ve savaşçı olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.1. Yaratıcı olarak ata

Türk yaratılış mitlerinde henüz hiçbir şey yaratılmamışken sonsuz su vardır. Ak Ana denilen Deniz Tanrıçası, hayatın başlangıcına dair ne varsa hepsine ruh vererek yaşam döngüsünü başlatmıştır. İnsanları yaratan Tanrı Ülgen'e yaratma ilhamını vermiştir. Canlı varlıkları yaratma emrini ilk alan su' dur. Böylece hayattaki her şeyi yaratan su olmuştur.

Burada karşımıza çıkan su hem yaratıcı hem de yaratıcının çocuğu rolündedir.

4.1.6. Karlık Dede efsanesinde; Karlık Dede hacıdan getirdiği suyu Karlık Camisi'nin ortasında bulunan kuyuya döker ve "Su ol" der. Kuyu su ile dolar. Efsanede su çoğalır yani bir üreme sergiler. Suyu emri veren de Karlık Dede'dir. Dede, burada Ata-Tanrı/Tanrı-Ata görevi görür.

2.2.2. Cezalandırıcı olarak ata

Ata ruhları, canlıların dünyasının birer parçasıdır. Bu da ata ruhlarının ödül ve ceza sisteminin uygulayıcısı rolünü oluşturmaktadır.

3.2.3. Hamza Baba Türbesi efsanesinde; türbedar bir gün türbenin kapısını kilitleyip evine gider. Eve geldiğinde dili tutulur. Türbenin kilidini açtığı anda dili çözülür.

4.1.8. Uzun Dede efsanesinde; adamın biri Uzun Dede'nin olduğu yere çivi çakar. Uzun Dede bu duruma sinirlenip adamın rüyasına girer ve çocuğunun ayağına çivi çaktığını, kendisinin de ayağını alacağını söyler. Daha sonra adamın ayağına demir düşer ve ezilir.

4.1.20. Işık Dede efsanesinde; Işık Dede rüyada Yakup Hoca'dan yardım ister. Rahat yatmadığını, üzerinden sürekli birilerinin geçtiğini söyler. Yakup Hoca söz verir ama köye döndüğünde sözünü unutur. Yatağa düşer ve sırtında çok büyük bir taş taşıdığını iddia eder. Sözünü tutunca sırtındaki taş yok olur.

3.2.3.'te bazı ata ruhları istemediği bir durum karşısında cezalandırma fonksiyonunu kullanarak kişiye hastalık, fiziksel bir rahatsızlık verir. Bu durum, bazen geri dönülemez bir hal alırken bazen de kişinin durumu düzeltilmesine karşılık ata da kişiye verdiği cezayı ya

birden ya da yavaş yavaş düzeltir. Efsanemizdeki türbedar türbenin kapısını kilitleyip giderek Hamza Baba'nın rahatsız olmasına sebep olur. Hamza Baba, bu durum karşısında türbedarın dilini bağlar. Ancak bu durumu fark edip düzeltince yani türbenin kapısını tekrar açınca dili çözülür. Sahada sıkça karşılaştığımız bu durum bazı türbelerin üstünü kapatmak isteyip bazılarının üstünü açmak istemesiyle de yakından ilgilidir. Halk arasında “kalbi temiz” olarak adlandırılan insanların rüyalarına girerek rahatsız olduğunu üzerinin açık olmasını istediğini veya üzerinin kapanmasını istediğini söyler. Sahada üzerine ev yapan yatırın ertesi gün evi üzerinden kilometrelerce öteye attığını söyleyen anlatıcılar vardı. Bu durum, ata ruhlarında da karşımıza çıkmaktadır.

4.1.8.'de Uzun Dede, bulunduğu yere çivi çakılmasından rahatsız olur ve kişiyi cezalandırır. Bu tip efsanelerde genellikle kişinin rüyasına girerek çocuğuna veya kendisine zarar verdiğini onun da aynı şekilde çocuğuna veya kendisine zarar vereceğini söyleyerek cezalandırma işlemi gerçekleşir ve tamamlanır.

4.1.20.'de ata ruhlarına verilen sözlerin tutulmasının önemini görürüz. Efsanemizdeki Işık Dede, Yakup Hoca'dan üzerinin kapatılması için yardım ister. Yakup Hoca'nın verdiği sözü unutmaması, yatağa düşmesine ve sırtında bir taşın ağırlık yaptığını düşünmesine yol açar. Sözü er ya da geç tutunca sırtındaki taş kalkar. Anadolu'da sıkça kullanılan “Üstünden bir yük kalkmak, Sırtından yük kalmak,” deyimlerini düşünecek olursak görev bilincinin önemini anlamış oluruz.

2.2.3. İyileştirici olarak ata

Ata ruhlarının birçok iyileştirici özellikleri mevcuttur. Hastalıklara bulunamayan çareler insanları farklı yollarda çare aramaya itmiştir. Çocuk sahibi olma isteği de bunlardan biridir. Edilen dualar genellikle geri çevrilmez.

3.2.5. Arap Dede efsanesinde; kadının bebeğinin rahatsızlığına hiçbir doktor çare bulamaz. Kadın çocuğunu Arap Dede türbesinin içine koyar ve gider. Kadın üzüntüden uykuya dalar ve rüyasında Arap Dede'yi görür. Bebeğinin şifasını verdiğini, gelip almasını söyler. Kadının bebeği iyileşir.

3.2.7. Nurettin Dede Türbesi efsanesinde; her gün birer tane koyun ölmeye başlar. Nurettin Dede türbesine gidilir. Koyunlar türbenin etrafında dolaştırılır. 12 koçtan en iyisi kurban kesilen yere yatar. 2 defa daha dolaştırılır. İki seferde de aynı koç kurban kesilen yere yatar. Koç kesilir, dağıtılır. Bir daha hayvan ölmez.

4.1.7. Sarıkız Dede ve Mantar efsanesinde; Sarıkız Dede sürekli bir adamın evine girer. Adam, dürüst, harama el uzatmayan biridir. Evinin altında da döver vardır. Her gün

orada 2 mantar olur, eşi ile birlikte mantarı yerlermiş. Eşine bundan kimseye söz etmemesini söylese de eşi dayanamayıp söyler. Bir daha mantar çıkmaz.

10.2.2. Kebeli Dede efsanesinde; Kebeli Dede, talibine koyun getirmesini ve kesmesini söyler. Talib, istenileni yapar. Çoluğa çocuğa yedirmesini ama bir kemiği bile eksik olmadan derisi ile birlikte kendisine getirmesini söyler. Talib dediklerini yapıp dergaha gelir. Kebeli dede gülbenk çeker. Koyun melemeye başlar. Talib'e koyunu aldığı yere götürmesini söyler. Koyunu aldığı yere götürür. Koyunun sahibi koyunları kontrol ederken koyunun boynundaki kanı görür. Koyunun yenildiğini ve dirildiğini anlar.

12.4. Şemsettin Baba ve Işıkpaşa Yokuşu efsanesinde; Işıkpaşa adındaki komutan suç işler ve bunu askerlerinden biri görür. Askere zorluk çıkarmak için zemheride 6 kiraz bulmasını ister. Asker, Şemsettin Baba türbesine giderek dua eder. Şemsettin Baba, bir tabak kirazı askerin önüne koyar. Asker elinde tabak ile komutanın yanına giderken Işıkpaşa attan düşer ve ölür. Öldüğü yere de Işıkpaşa Yokuşu denilir.

3.2.5.'te Arap Dede bebeğin dermanını vermiş, onu iyileştirmiştir. Çare aramaya gelen kadını eli boş göndermemiştir.

3.2.7.'de ata ruhlarından iyilik istemenin sadece insanlarla sınırlı olmadığını görürüz. Efsanemizde hayvanların ölmemesi için bir hayvan kurban edilir ve Nurettin Dede'nin etrafında dolaştırılır. Efsanede koç kendisi kurban olmak ister. Bu dede ile koç arasında oluşan bir bağ da denilebilir. Nurettin Dede o koçu ister, koç da bunu bilerek kesileceği yere yatar. Koç kesilir ve bir daha hayvan ölmez. Bu ata ruhu ile yapılan bir anlaşma rolü görmektedir.

4.1.7.'de Sarıkız Dede, her gün adam ve eşine 2 adet mantar çıkmasına sebep olan bir atadır. Efsanede mantarı başka birinin öğrenmesi dahilinde bir daha mantar çıkmaz. Dini, güzel bir rüya gördüğün zaman kimseye söylenilmemesi aksi takdirde bir daha öyle rüya göremeyeceği söylenir. Bu tip efsanelerde ata, bazen para bazen de altın verir. Bizim efsanemizde bu unsur mantardır.

10.2.2.'de efsanelerde yaygın olarak karşımıza çıkan kemiklerden diriltme motifini görürüz. Genellikle evliya menkıbelerinde karşımıza çıkan bu motifte veli olan Kebeli Dede koyunu eksiksiz olarak bütün kemiklerinden diriltir.

Bazı kavimlerdeki inançlara göre ölümsüz olan ruh kemiklerde bulunmaktadır. Kemik kutsal sayılan, saygı duyulan bir nesnedir (Ocak, 2002: 170). Beden yok olurken geriye sadece kemik kalmaktadır. Bu da kutsallığı pekiştirir. Efsanede Kebeli Dede talibi huzuruna kabul etmek için sınava tabi tutar. Kesip yenilen koyunu kemiklerinden diriltir. Koyunun boynundaki kan da ölüp dirildiğini göstermektedir.

12.4.'te Şemşettin Baba'nın mevsimsiz yiyecek temin ettiğini görürüz. Evliyalarda en çok karşımıza çıkan bu keramet, efsanemizde askeri zor durumdan kurtarmak amacıyla gerçekleşmiştir. Işıkpaşa adındaki komutan askeri zor durumda bırakır. Asker, tabaktaki kirazlar ile komutanına doğru giderken Işıkpaşa attan düşerek ölür. Bu durum Şemşettin Baba'nın askeri ödüllendirip, Işıkpaşa'yı ölümle cezalandırması olarak da yorumlanabilir. Burada karşımıza çıkan bir diğer unsur komutanın öldüğü yere Işıkpaşa Yokuşu olarak isim verilmesidir. Genellikle iyi işler yapmış, iyi olarak nitelenen insanların isimleri halk arasında bir yere, mekana verilerek anısını yaşatmak olarak düşünülmektedir. Bu durum bu efsanede farklılık gösterir.

2.2.4. Savaşçı olarak ata

Evliyaların önemli kerametlerinden biri savaşta yer almaları olarak efsanelerde karşımıza çıkmaktadır. Yatırlarından ayrılan evliyalar savaşımaya giderler. Evliyaların yatırlarını terk ettiği 2 unsur ile anlaşılmaktadır:

1. Evliya kendisi ile özdeşleşen nesneyi yanında götürür. Türbede gözükmez.

2. Terk ettiği türbenin kapısı kilitlenir ve açılmaz.

Aynı şekilde evliyanın yatırına geri döndüğü de 2 unsur ile anlaşılmaktadır:

1. Evliya savaştan geri döner ve türbenin kilidi açılır.

2. Kendisi ile özdeşleşen nesnesi de türbenin içinde yer almaktadır.

3.2.3. Hamza Baba Türbesi efsanesinde; türbenin kapısı kilit tutmaz. Kıbrıs harbinde kapı kilitlenir ve kimse açamaz. Hamza Baba sancağını alıp savaşa gitmiştir. Savaş biter, türbenin kapısı açılır, sancak da orada durmaktadır.

4.1.23. Topuz Dede efsanesinde; Topuz Dede'nin kapısı Kıbrıs Savaşı'nda kilitlenir. Savaş bitiminde de kapı geri açılır. Topuzundan da kan damlar. Topuz Dede savaşıp gelmiştir.

8.4.3. Hisar Tepesi ve Tahtalı Dede efsanesinde; Karlık Köyü'nde bulunan Tahtalı Dede tahtadan kılıcı ile birlikte bütün savaşımlara katılmıştır.

3.2.3., 4.1.23. ve 8.4.3'te evliyaların savaşımlara katılma kerametlerini görürüz. Bu üç efsanede de yatırlarını terk ederek savaşan evliyalar karşımıza çıkmaktadır. Savaş bittikten sonra yatırlarına geri dönerler. Biri sancağını, diğeri topuzunu, öteki de tahtadan kılıcını alarak savaşa katılır. Kilitlenmeyen türbelerin kapısı veli savaşa gidince kilitlenir. Ancak döndüğü zaman açılır.

Efsanelerimizde yer alan velilerin yanlarında duran sancak, topuz ve tahta kılıç kaybolur ve savaş bitiminde geri gelir. Bu tip efsanelerde bazen aletlerden kan akar. Topuz Dede efsanesinde de topuzdan kan damlamaktadır. Bu, velinin savaşıp geldiğinin kanıtını oluşturmaktadır.

Tahtalı Dede efsanemizde Tahtalı Dede tahtadan kılıcı işe bütün savaşlara katılıp savaştırmıştır.

Ahmet Yaşar Ocak, tahta kılıçla savaşmak ile ilgili Bektaşî velilerinin ortak yanlarından birinin tahta kılıca sahip olmaları olduğunu söyleyerek duruma göre düşmanlarla, kafirlerle savaşarak ya da ejderha ile savaşıp öldürmek olarak karşımıza çıktığını söylemiştir. Bektaşî menakıpnamelerinde sıkça görülen tahta kılıç, Osmanlı fetihlerine katılmış kişiler tarafından da kullanılmıştır. Tahta kılıç aynı zamanda Hz. Ali'ye bağlanmaktadır (Ocak, 2002:179,181). Bu durum, Hz. Ali'nin kılıcı olan Zülfikar'a yüklenen anlam ile alakalıdır.

Şamanist gelenek ve uygulamalarında tahta kılıcın kullanıldığı, şamanın kötü ruhlara karşı bu kılıç ile savaştığı bilinmektedir (İnan, 1986: 80).

Ali Duymaz, tahta kılıcı farklı işlevlerine göre değerlendirmiş bazı gazi ve dervişlerin tahta kılıç kullanırken bazı gazi ve akıncıların çelik kılıç kullandığını ileri sürerek asıl fetih aracının tahta kılıç olduğunu söylemiştir (Duymaz, 2019: 192).

Ünsal Yılmaz Yeşildal, kılıcın tahtadan oluşunu veli tarafından elde edilen zaferin imkansız diye bir şey olmadığını ispatı olduğunu dile getirmiştir (Yeşildal, 2019: 16).

Tahta kılıç gücü ve cesareti simgelemektedir. Efsanemizde kahraman olan Tahtalı Dede tahtadan yapılmış kılıcı ile bütünleşmiştir ki adı Tahtalı Dede olarak kalmıştır.

2.3. Hızır Kültü

Hızır; Allah'ın salih kulu, ilahi bilgiye sahip olan ancak adının zikredilmediği kimsedir. İslam alimleri Hızır'ın peygamber, veli veya melek olduğu konusunda değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Türk Söylence Sözlüğü'nde Hızır ile ilgili şunlar söylenmiştir:

“Hızır, insanlara zor zamanlarda yardım eden, olağanüstü özellikleri olan bilge ve hikmet sahibi kişidir. Hızır'ın Kur'an-ı Kerim'de adı doğrudan geçmez. Peygamber olduğu da belirtilmez ama bu konuda işaretler vardır. Ölümsüzlük suyunu içtiği için ölüp yeniden dirilebilir. Elbiseleri yeşildir. Bu anlamda doğayı simgeler. Hızır Ata da denir. Havada dolaşır, su üstünde yürür. Kılıktan kılığa girebilir, doğadaki varlıklara söz geçirebilir. İnsanlara görüldüğünde kendini tanıtmadığı müddetçe kimse onun gerçek kimliğini bilemez. İnsanları sınavdan geçirir, bazen bir derviş, bazen bir yoksul kılığına bürünür. Aç olduğunu söyler, iyilikle karşılık verenleri ödüllendirir, tam tersine kendini kovup açlığını

gidermeyenleri cezalandırır. Dua ettiğinde veya verdiği bir elma yenildiğinde kısır kadınların çocuğu olur. Savaşlarda kurt kılığına girip öndere veya komutana görünür. Yaraları iyileştiren ilaçlar yapar veya içeriklerini tarif eder. Bazen kör olarak tarif edilir ama göze ihtiyacı yoktur, çünkü o kalp gözüyle her şeyi görür” (Karakurt, 2011: 104).

Ahmet Yaşar Ocak, Hızır ile ilgili bütün umutların tükendiği durumlarda yardıma çağırılan ve mutlaka geleceğine inanılan sonsuz güce sahip semavi bir kurtarıcı olduğunu söyler. “Dara düşmeyene Hızır yetişmez”, “Hızır gibi yetişti” vb. atasözleri ve deyimler halk inanışının birer ürünüdür (Ocak, 1990: 103).

Hızır’ın varlığı kesin olarak bilinmese de halk arasındaki algısı onun yaşadığına dairdir. Hızır’ın birçok fonksiyonları vardır. İyileri ödüllendirir, kötülerini cezalandırır, zor durumlarda ve felaketlerde yardım etme, bereket ve bolluğa kavuşturma, savaşlara katılma gibi işlevleri vardır. Hızır, genellikle dilenci, fakir derviş veya ak sakallı, nur yüzlü şekilde kapı kapı dolaşmaktadır. Efsanelerde hem yaya olarak hem de atlı olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.1.1. Hızır 1 efsanesinde; iki elti aynı evde yaşar. Kapıya bir dilenci gelir. Ayakkabıları olmadığını söyleyerek ayakkabı ister. Eltinin biri hiçbir şey vermek istemez. Diğeri kocasının ayakkabısını, yemesi için de ekmeğin arasına yoğurt sürüp verir. Adam arkasını dönmeden kaybolur. Hızır olduğunu anlarlar. O sene adama ayakkabı ve ekmek veren kadının tarlasındaki haşhaş çok olur. Diğeri tarlasında hiçbir şey olmaz.

4.1.2. Hızır 2 efsanesinde; kadının oğlu askere gider. Kadın, bir gün ekmek yaparken ihtiyar adam kadının yanına gelip çok aç olduğunu söyler. Kadın, katmerin içine zehir sürüp adama verir. O gün kadının oğlu askerden döner. Çeşmede oğlan ile Hızır selamlaşır. Hızır, elindeki ekmeği gence verir. Oğlan orada ölür.

4.1.3. Hıdırellez efsanesinde; Hıdırellez zamanı süt kaynatılır, kapağı kapatılır. Ertesi gün süt çok güzel yoğurt olur. Hıdırellez de bastonunu yoğurdun ortasına basar. “Hıdırellez dedem gelmiş, sütüme yoğurduma maya koymuş gitmiş” denilir. Bereketli olsun diye unların, şekerlerin, yağ tenekelerinin ağzı açılır.

4.1.1.’de Hızır’ın ödüllendirici ve cezalandırıcı özelliğini görürüz. Anadolu-Türk halk inançlarında Hızır’ın üstlendiği görevlerden biri de yardımsever, ahlaklı, dürüst insanları ödüllendirip kötü huylu insanları cezalandırmaktır. Efsanemizde Hızır, dilenci kılığında dolaşmaktadır. Bu onun insanları denemek için kullandığı yol, büründüğü bir kılıktır. “Her geceyi Kadir bil, her gördüğünü Hızır bil” sözünde olduğu gibi Hızır’ın gizlenmiş olabileceğini, kimseyi boş çevirmeden ve hor görmeden yaklaşılması gerektiğini

vurgulanmaktadır. Efsanemizde yer alan Hızır'a yardım eden elti tarlalarının haşhaşının bol olması ile mükâfatlandırılırken diğerinin tarlasında çöp bile çıkmaması ile cezalandırılmıştır.

4.1.2.'de efsanede Hızır fakir kılığındadır. Kadından ekmek isteyerek kadını dener. Kadın, zehirli ekmek verdiğinde Hızır bunu bilir ve ekmeği yemez. Ekmeği kadının oğlu yer ve ölür. Hızır burada kötülüğün cezasını kadının oğlunu kadının verdiği zehirli ekmekle ölmesine izin vererek göstermiştir.

4.1.3.'de Hıdırellez zamanı mayalanan yoğurdun, yapılan ekmeğin bolluğu ve bereketi vurgulanmaktadır. Afyonkarahisar ilinde de “Hızır dedem gelmiş, Hızır dedemin bastonu değmiş” sözleri söylenmektedir.

Mevsimlik bayram olarak kutlanan Hıdırellez, Hızır ve İlyas'ın birleşmesinden oluşmuştur. Bu bayramda baharın gelişi kutlanarak çeşitli uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Ateşin üzerinden atlama, gül ağacına dilek bağlama, dileğini gömme, taşlardan isteklerini simgeleyen minyatürü andıran nesneleri yapma (ev, araba, iş vb.) gibi etkinlikler yapılmaktadır.

2.4. Tanımlanmamış Kişi³ ve Dini Yönleri Ağır Basan Kişilerle İlgili “Gizli Kült⁴”ler

Şahıslarla ilgili kültlerde şeyhler, veliler, dedeler yaygın olarak bulunmaktadır. Bunların dışında dini yönleri ağır basan ama belli bir kategoriye girmeyen kişiler de vardır. Bunların bazıları meslekleri ile ön plana çıkarken bazıları tarihi kişilikleriyle ortaya çıkmaktadır. Burada vereceğimiz efsaneler kült özelliği taşımasa da kült dışı kalan “gizli kült” özelliği gösteren efsanelerdir.

4.1.10. Çakır Yusuf efsanesinde; Çakır Yusuf, Kurtuluş Savaşı'nda Ekinova Köyü'nde yaşamış bir muhacirdir. Sürekli bir adamın rüyasına girer. Adam rüyada gördüğü yeri hatırlayıp yanına gençleri alarak gördüğü yeri kazmaya başlatır. Gençler ilerleyen saatler yorulunca sonraki gün devam etmek için evlerine gider. Ertesi gün aynı yere geldiklerinde kazdıkları yerin olmadığını görürler. Çakır Yusuf yerinin bulunmasını istememiştir.

4.1.11. Hamza Şerif efsanesinde; Kayabelen Köyü'nde Hamza adında bir hizmetkarın ağası hacca gider. Ağanın canı koyun yağından yapılmış helva çeker. Hamza bunu bilir. Ağası için bir tabak helva ayırıp kenara koyar. Helva Mekke'ye ağaya gider. Ağa köye geri geldiğinde heybesinden tabak yuvarlanır. Ağa, durumu anlar ve “Ben değil Hamza hacı oldu” der.

³ Mevcut herhangi bir kategoriye dahil edilemeyen kişiler için kullanılmıştır.

⁴ Kült özelliği göstermeyen fakat metinlerde yer alan inanmalar için kullanılmıştır.

4.1.15. Haydar Dede efsanesinde; 2 kardeşin savaşta kafası kesilir. Biri Sandıklı'dan diğeri Afyonkarahisar'dan kafasını kolunun altına alarak Haydarlı'ya gelirler. Tek istedikleri memleketlerini görmektir. Biri Haydarlı'nın tepesine çıkar ve “Artık ölebilirim” diyerek ölür. Yıllar sonra hazine aramaya gelen kişiler mezarı kazmaya çalışır ama arılar buna izin vermez. Diğeri Haydarlı'nın girişindeki tarlada ölür. Yıllar sonra tarlanın sahibi tarlayı sürerken oradan bir taş alıp kenara koyar. Bir ses işitir. “O taşı yere bırak, rahatımı bozma” der. Adam, orayı taşlarla çevirir ve oraya hiç dokunmaz.

4.1.16. Leblebici efsanesinde; Sandıklı'da ilk leblebiciliği başlatan kişi Şeyh Nurettin adında biridir. Birçok denemeye rağmen leblebileri yakar. Nohutları yandığı için de ağlar. Gözyaşları leblebiyi kıvama getirir ve istediği gibi olur. Bu sebepten leblebicilik pirli bir meslektir.

4.1.29. Erenler Kızı efsanesinde; Çatallı Köyü'nde kızın birine sürekli erenler gözüktür. Onlarla oturup kalkar, yer içer. Kardeşleri kızın kötü bir şey yaptığını düşünerek döver ve kız itiraf etmek zorunda kalır. Erenler kıza bir daha gözükmmez.

4.1.10.'da Çakır Yusuf, tarihi bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Efsanede mezarının bulunmasını istemeyen Çakır Yusuf kazılan yeri eski haline getirmiştir. Bu durum, Çakır Yusuf'un dini bir kişiliği olduğunu da göstermektedir.

4.1.11.'de Anadolu-Türk efsanelerinde pek çok ağa ve hizmetkarın helva anlatmaları vardır. Bu anlatmalar bizim efsanemizde olduğu gibi ağanın hizmetkarının kerametini anlayıp ona göre davranması ile bitmektedir.

Hemen hemen her bölgede yenilen helva motifi vardır. Efsaneleri kanıtlamak için maddi bir nesneye ihtiyaç vardır. Bu efsanede gidiş-gelişin ispatı, maddi delili tabak/kap' tır.

Saim Sakaoğlu, bu efsanelerin temel yapısının aynı olduğunu söylemiştir. Sadık hizmetkar olan velinin hacca giden ağasına yemek veya tatlıyı yani onun sevdiği yiyeceği sıcaklığı sıcaklığına ulaştırır ve tabağı veya kabı orada bırakıp geri döner, kendisini karşılamaya gelenlere de hizmetkarını göstererek onun hacı olduğunu söyler (Sakaoğlu, 1997: 182-183).

4.1.15'de evliya menkıbelerinde sıkça karşılaştığımız “kafasını kolunun altına alıp yürüme” unsurunu görürüz. Kesik bir baş ya da başsız bir gövde (Ocak, 1889: 37) şeklinde olan anlatılar geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Kesikbaş hikayeleri, genellikle din uğruna savaşan kişilerin kafasının kopmasına rağmen ölmeleri yönünde anlatılardır. Savaş kazanılana kadar o halde savaşmaya devam edilmektedir. Bizim efsanemizde de savaşta kafaları kesilen iki kardeş vardır. Bu kişiler memleketlerini görmeden ölmek istemezler. Diledikleri gerçek olduğunda da orada ölürler. Öldükleri yer de halk tarafından taşla çevrilmiştir.

4.1.16'da Şeyh Nurettin'in gözyaşları leblebiye kıvam vermiştir. Burada karşımıza çıkan unsur velinin gözyaşlarının kutsallığıdır. Şeyh Nurettin'in gözyaşlarının leblebiye kıvam vermesi onun bir veli olduğunun göstergesidir. Veli, üzüntü ile gözyaşı döker ve gözyaşları “kutsal su”⁵ rolü üstlenerek leblebiyi istenilen şekle sokar.

4.1.29.'da efsanede erenlerin kıza görünmesi, kızın dini yönü ağır basan bir kişi olduğunun göstergesidir. Erenler kolonizatördür. Öldükleri zaman, halkı; savaşmak ve irşat etmek için çaba gösterirler. 4.1.12. Kabirden Çıkan Kız efsanesinde de olduğu gibi kız sırrını söylemek zorunda kalınca 4.1.29.'da kırkları bir daha göremez. 4.1.12.'de ise kız ortadan kaybolur. Kırklar derviş ile yakından ilişkili olup erişmişlik, olgunluk anlamındadır.

3. Tabiatüstü Varlıklar ile İlgili Kültler

İnsanlar tarih boyunca Tanrı dışında olağanüstü varlıklara inanmıştır. Sözlü gelenek içerisinde insanları etkileyen tabiatüstü varlıklar ve bu varlıkların güçleri ile ilgili inanmaları doğrultusunda iyilerine ve kötülerine göre adlandırılır. Bu varlıklara Anadolu'da cin, ecinni, peri, şeytan, al karısı, albastı, üç harfli, Ali İhsan, karnı keçe burnis⁶, canavar, tepegöz⁷ gibi adlarla anılmaktadır.

Tabiatüstü varlıkların insanlara verdiği zararlar ve yararlar vardır. Bu zararlar, “Ecinniler uğramış, buna[kişiyeye] erişmişler” gibi adlandırmalar yapılmaktadır. Bu tabiatüstü varlıklar, zarar verdikleri gibi yarar da sağlamaktadırlar. İnsanların hizmeti altına girenler vardır.

3.1. Şeytan ve Cin

Anadolu halk kültüründe şeytan; insanlara zarar veren, onları kötülüğe sürükleyen, insan ve hayvan kılığına girebilen bir varlıktır. Cin ise insanların zihninde iyiler ve kötüler olarak ayrılmaktadır. Cinler de insanlar gibi doğar büyür ve ölürler inancı Anadolu'da yaygındır. Cinlerin tef çalıp düğün yapmaları ve insanların buna şahit olmaları bu inancı kanıtlar niteliktedir. Anadolu kültüründe soyut bir varlıktan yani bilinmeyenden veya yarı bilinenden doğan korku, inanmayı da beraberinde getirmiştir. Örneğin cin'e “üç harfi” denilme isteği bir tabu haline gelmiş, adı ile seslenilmediği zaman zarar vermeyeceği inancı yaygınlaşmıştır.

⁵ Allah dostu kişilerin üzüntü ile döktüğü gözyaşının kutsallığı için kullanılmıştır.

⁶ Afyonkarahisar'da çocukları yediğine inanılan olağanüstü varlık.

⁷ Afyonkarahisar'da koyunlara musallat olduğuna inanılan, aç kaldığında da insanları parçalayan olağanüstü varlık.

Cinler, bazı durumlarda bez parçasına, kadife parçasına veya geri eskiye dönüşebilirler. Bu durumlar şunlardır:

Yakalandıkları zaman bez parçası haline dönüşebilirler. (bknz: 8.1.4. Siyah Köpek)

Ateş edildikleri zaman yok olup bez parçasına dönüşebilirler.

Öldürüldükleri zaman bez parçasına dönüşebilirler. (bknz: 8.1.3. İsmail Höyüğü ve Kara Yahya, 8.1.9. Cinler)

3.1.1. Kılık değiştiren şeytan

Şeytan, birçok kılığa girebilmektedir. Özkul Çobanoğlu, Türk halk kültüründe şeytanın kimliğini maddeler halinde vermiştir:

İnsan kılığına giren şeytan

İnsan ve hayvan kılığına giren şeytan ve “gittikçe ağırlaşan şeytan”

Hayvan kılığına giren şeytan

Kuş kılığına giren şeytan

Cansız varlıkların kılığına bürünen şeytan

Yılan ve kurbağa gibi sürüngen varlıkların kılığına bürünen şeytan (Çobanoğlu, 2009: 272-279).

8.1.14. Ala Keçi efsanesinde; adam elinde Kur'an-ı unutup çöğdürmeye durur. Ala keçi adamın üzerine doğru gelir ama Kur'an olduğunda çarpamaz. Adam keçinin şeytan olduğunu fark eder ve tövbe eder. Ala keçi aynı gün ağılda saman taşıyan gelini çarpar.

9.2.5. Hz. Adem efsanesinde; Adem ile Havva cennette dolaşırken Allah bir ağaç gösterip meyvesinin yasak olduğunu söyler. Şeytan yılan kılığında cennete girer ve Adem ile Havva'ya yasak meyveyi yedirir.

8.1.14.'de şeytanın keçi kılığa girdiğini görürüz. Çobanoğlu, şeytanın rahatlıkla keçi kılığına girebildiğini, koyun, meleği temsil ettiğinden dolayı koyunun kılığına giremediğinin yaygın halk inancı olduğu söylemiştir (Çobanoğlu, 2009: 275).

Efsanede şeytan elinde Kur'an olan kişiyi çarpamazken saman taşıyan kişiyi çarpmıştır. Bu da şeytanın her zaman, her yerde ve her koşulda insanlara zarar veremediğini göstermektedir.

9.2.5.'de şeytan Adem ile Havva'yı kandırıp yasak meyveyi yemelerine yılan kılığına bürünerek sebep olmuştur.

3.1.2. Kılık değiştiren cinler

Cin, kılıktan kılığa girebilen, gözle görülemeyen soyut bir varlıktır. Şeytan gibi kılık değiştirebilirler. Derlediğimiz efsanelerden yola çıkarak cinlerin hangi kılıklara bürünebildiğı maddeler halinde sıralanabilir:

1. İnsan kılığına giren cinler
2. Yılan kılığına giren cinler
3. Köpek kılığına giren cinler
4. Tavuk kılığına giren cinler
5. Kurbağa kılığına giren cinler
6. Gittikçe ağırlaşan cinler
7. Bez parçası haline dönüşen cinler
8. Ateş haline dönüşen cinler

8.1.1.'de Ateş Olan Cinler efsanesinde; Akçin Köyü'nde Tatarlı Köyü'ne un öğütmeye giden 3 kişi gece köylerine dönerken 3 km ötede 3 ışıık görürler. Işıık farklı kılıklara girer ve eşekler rahatsız olur. Saniyeler içinde ışıık önlerinde belirir. Nas suresini okurlar. Cinler fazla yaklaşamaz. Hala yoldan çekilmedikleri için adamlar ateş açar. Cinler ateş olup giderler.

8.1.2. Kılık Değiştiren Cin efsanesinde; kadın ve kocası gece vakti tarla sular. Kadın çay demler, kocası da arkadaşının yanına gider. Cin adamın kılığın girerek kadının yanına gelir. Kadın kocasının hemen gelmesine şaşırır. Çay doldurup bardağı uzatır. Çay içtikçe azalmaz. Dışardan kocasının sesi duyulunca kadın korkudan kendisini dışarı atar. Cin kaybolur.

8.1.3. İsmail Höyüğü ve Kara Yahya efsanesinde; kervancıların suyu tükenir. İsmail Höyüğü denilen yerde su isterler. Kara Yahya denilen biri suyu verir, sohbet ederler. Kara Yahya kervancı başına tekrar geldiğinde 3 kere Kara Yahya diye seslenmesini söyler. Birbirlerine misafir olmak isterler. Aradan zaman geçer. Kara Yahya kervancı başını ziyaret etmek için yola koyulur. Kervancının avlusuna gelir. Kara Yahya yılan kılığına girip avlunun içine girer. Kervancı yılandan korkup onu öldürür. Yılan bez parçasına dönüşür. Aradan yine zaman geçer. Bu sefer kervancı Kara Yahya'yı ziyaret eder. 3 kere seslenir. Kadın çıkar. Kocasının arkadaşının yanına gittiğini bir daha dönmediğini, cin olduklarını ve yılan kılığına girebildiklerini, eşinin öldürölmüş olabileceğini anlatır. Kervancı öldürdüğü yılanı hatırlar ve pişman olur.

8.1.4. Siyah Köpek efsanesinde; tandır evinin kapısı kapalı olmasına rağmen siyah köpek içine girer. Adam köpeğı tutunca köpek tavuk olur. Adam tutmaya devam eder. Tavuk,

kadife parçasına dönüşür. Adam bunu çatıya çiviler. Akşam olunca adama rüyasında bez parçasını bırakması söylenir. Adam anlaşma yapar. “7 sülaleme dokunmayacaksınız” der. Anlaşma yapılır. Adam onu söker sökmez toz halinde uçar gider.

8.1.5. Şeytan Kayalıkları efsanesinde; adam gece vakti saman getirmeye çıkar. Hayvanlarını da yanına alır. Köpek hayvanları rahatsız eder. Adam köpeğe taş atar. Hemen jandarma gelir. Adamı götürürler. Adam mahkemeye çıkar. Köpek insan kılığında ayağını tutar. Adama neden taş attığı sorulur. Hayvanlarını rahatsız ettiğini söyler. Oradakiler cini suçlu bulur adam hemen hayvanları ile birlikte saman taşıdığı yere gelir. Şeytan kayalıkları denilen bu yerde köpek başka birini de rahatsız eder. Adam besleme çekiğinde kaybolur.

8.1.1.’de cinlerin kılıktan kılığa girdiğini, saniyeler içinde yer değiştirdiklerini efsanede görürüz. Cinler canlı varlıklara dönüşebildiği gibi cansız bir unsura da dönüşebilmektedir. Burada bu unsurun ateş olduğunu görmekteyiz.

8.1.2.’de cin kadının kocasının kılığına girmektedir. Çobanoğlu, Türk halk kültüründe şeytanın yakın akrabalarının kılığına girebildiğini söyler. Kırsal kesimde geceleyin karşılaşan baba-oğul, anne-kız, karı-koca yakınlığına kadar bile gidebilmektedir (Çobanoğlu, 2009: 273). Bu efsanede şeytanın yerini cin almıştır.

8.1.3.’te cinlerin hem insan hem de yılan kılığına girdiğini görürüz. Cinler de tıpkı insanlar gibi evli ve çocuklu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çobanoğlu, şeytan olmadığından emin olmak için en az 3 kere çağırılmış olmaya dikkat edilmesi şeklindeki inancın yaygın olduğunu vurgulasa da (Çobanoğlu, 2009: 273) bizim efsanemizde Kara Yahya denilen cin 3 kere çağırıldığında ortaya çıkmaktadır.

8.1.4.’te cin siyah köpek kılığına bürünür ve tekrar kılık değiştirerek tavuk kılığına bürünür. Efsanede yakalandığı için kılık değiştiren cin kaçamadığı için bez parçasına dönüşür.

8.1.5.’te cin köpek kılığına girerek adamın hayvanlarını ürkütür. Adam bunun üzerine köpeğe taş atar. Daha sonra cin mahkemesi kurularak adam yargılanır. Besmelenin ve bazı surelerin cinleri yok etmeye yaradığı için okunduğu inancı görülmektedir.

3.1.3. İnsanlara yardım eden, onlarla iletişim halinde olan cinler

Cinler karşımıza yardım eden varlıklar olarak da çıkmaktadır.

8.1.12. Sahipli Cinler efsanesinde; adam cinlerle beraber oturup kalkar. Adam torunlarını oraya yollar. Çocuklar uzun boylu, akça kefenli arkası dönük cini görür korkarlar. Dedelerine durumu anlatırlar. Adam, onlara haber gönderdiğini, hizmet ettiğini bir şey yapmadıklarını söyler.

8.1.13. İyileşen Öküzler efsanesinde; öküzler hastalanır. Kadın içeri girip öküzlerine bakmak ister. Bir kadın, kocası ve çocuğu hatılın orada öküzlerin yanına oturmuş bakıyor. Kadın korkup çıkacakken korkmamasını söylerler. Kadın geri döndüğünde öküzlerin iyileştiğini görür.

8.1.12.'de adam cinlerle iletişim halindedir. Cin, efsanede uzun boylu, beyaz kefenli biri olarak tasvir edilmiştir.

8.1.13.'de cinler, insanlara yardım eden hayvanlarını iyileştiren varlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.1.4. İnsanlara zarar veren cinler

Cinler, insanlara zarar verip onları ölüme kadar götüren özelliğe de sahiptirler. Bu bazen bir cezalandırma içerir. Genellikle ya kendilerine ya da çocuklarına isteyerek veya istemeyerek zarar veren insana aynı şekilde ceza verirler.

8.1.7. Cinle Evlenen Kadın efsanesinde; cin kadına musallat olur ve onunla evlenir. Kadını hocaya götürürler. Hoca, kadının kocasına cinin kadınlı evleneli 15 sene olduğunu söyler. Kadını okuya okuya kurtarırlar.

8.1.8. Gelin ve Cin efsanesinde; cin gelin ile ilişkiye girer. Gelini yanında götürür. Gelinin kocası hocaya gider. Hoca, kadını total bir cinin kaçırdığını, cinlerin başının bulunması gerektiğini söyler. Okuya okuya gelini geri getirirler.

8.1.9. Cinler efsanesinde; adam yolda çocuk bulur. Çocuğu kucağına alarak karısına gösterir. Çocuk git gide adamın kucağında ağırlaşır. Adam çocuğu yere çarpar. Çocuk geri eskiye döner. Bir ses yankılanır. “Ocağımı söndürdün, ocağını söndürecekim” der. Adamın ocağı dağılır, yok olur.

8.1.10. Hacı Dede efsanesinde; adam bahçesinden suyu kesmeye gider. Derenin orada kurbağa görür. Adam, kurbağanın bacağına kürekle keser. Ses duyulur. “Sen benim bacağıma kestir ben de senin bacağına alacağım” der. Adamın ayağı kesilir, topal kalır.

8.1.11. Kadını Götüren Cinler efsanesinde; kadın köyün birine düğüne gider. Herkes odasına çekilir. Kadına kalacak yer olarak ocak başı düşer. Gece sesler duyup uyanır. Kadına gelin alayına katılmasını söylerler. Kadın arkalarından gider. Önlerine bir sel yolağı gelir. Kadın atlarken besmele çeker ve at arabaları, gelin alayı yok olur.

8.1.7.'de cin kadınlı evlenir, 8.1.8.'de ise cin gelin ile ilişkiye girer ve kızı kaçıırır. Anadolu-Türk kültüründe cinlerin beğendikleri kızla evlenme, ilişkiye girme, kızı kaçırma gibi özellikleri yaygındır. Bu olaylardan kurtulmanın yolu “hocalara okutmak” olarak bilinmektedir.

8.1.9.'da cin çocuk kılığında adamın kucağında gittikçe ağırlaşan varlıktır. Adam yere fırlatınca bez parçasına dönüşür. Afyonkarahisar'da bez parçasına dönüşen cinlerin anlatmaları oldukça yaygındır.

8.1.10.'da cin, kurbağa kılığında karşımıza çıkmaktadır. Kendisine zarar verildiği için aynı şekilde kişiyi cezalandırır.

8.1.11.'de cinlerin düğün yaptıkları görülür. Ocak başı cinlerin ve şeytanın uğrak mekanıdır. Kadını kaldığı yerden uzaklaştırarak götürürler. Kadın besmele çektiğinde ortadan kaybolurlar.

3.1.5. Geleceği haber veren cinler

Cinler, gelecekte haber verme özelliğine sahiptirler. Genellikle fal bakanların bazıları cinlerle iletişime geçip onlardan haber almaktadır inancı yaygındır.

8.1.6. Azrail efsanesinde; kapı kendiliğinden açılır. Azrail, çocuğun beşiğini havaya kaldırıp 7 gün sonra çığıra çığıra öleceğini söyler. Daha sonra nereye gideceğini söyler ve onların da çocuğunun 7 gün sonra öleceğini söyler. Kadın sabah olur olmaz komşularına gider. Biri koyunlarının rahatsız olduğunu, diğeri atlarının rahatsız olduğunu söyler. 7 gün sonra üç evin beşikte yatan 3 bebeği ölür.

Efsanede, Azrail diye bahsedilen aslında cindir. Çünkü Azrail, İslamiyet'te Allah'ın emri ile insanların canını alan ölüm meleğidir. Burada Azrail diye bahsedilen aslında cin olan varlık geleceği haber vermektedir.

3.2. Al Karısı

Al karısı, Anadolu-Türk inancında loğusa dönemindeki kadınlara ve atlara musallat olduğuna inanılan yaratığa verilen isimdir.

8.1.15. Kuyudaki Kız [Al Karısı] efsanesinde; kız her gün kuyunun içinden çıkarak kadına ekmek yaparken yardım eder. Birçok ekmek yapıp önüne koyar. Kadının kayınbabası kıza tecavüz eder. Kız daha sonra kendini yanan ocağa atar. Ocaktan al kanlar yükselir. Kız bir daha gelmez.

8.1.15.'te al karısı adıyla anlatılmasa da bazı özellikleri ile al karısı olduğunu görmekteyiz. Al karısı, Anadolu-Türk inancında loğusa dönemindeki kadınlara ve bebeklere musallat olduğuna inanılan yaratıktır. Al karısı, doğum yapan kadına veya bebeğine zarar vereceği sırada ocak dediğimiz kişiler al karısını yakalar ve artık hizmetine almış olur. Yıllarca o haneye hizmet eder. Al karısının eli bereketlidir. Bizim efsanemizde de kadına birçok yufka ekmek yapmaktadır. Azat edileceği zaman suya atarlar eğer kabul edilirse suyun

rengi değişmez edilmezse öldürülür ve suyun rengi kan olur. Yine bizim efsanemizde al karısı kötülüğe uğrayınca kendisi yanan ocağa atlar. Al kanlar yükselir, kendisi de bunu kaldıramaz.

8.1.16. Al Karısı efsanesinde; adam atının huysuzlandığını fark eder ve arkasında bir ağırlık olduğunu hisseder. Eliyle al karısını yakalar. Al karısı yalvarır ama adam bırakmaz. Adam al karısını camiye bağlamak ister. Al karısı anlaşma yapmak ister. Adamın 77 sülalesine dokunulmayacağını söyler. Anlaşma yapılır.

8.1.16'da al karısının özelliklerinden biri de atlara musallat olmasıdır. Al karısını yakalayan kişiye de al karısı ocağı denilir. Al karısı ile anlaşma yapmak çok yaygın bir kültürdür. Anlaşma genellikle iki taraf için iyi sonuçlanır. Kişi al karısını serbest bırakır, al karısı da kişinin en az 7 sülalesine dokunmaz.

4. Hayvanlarla İlgili Kültler

Hayvanlar ile ilgili inanmalar insanoğlunun mücadelesinden beri var olan bir olgudur. Hayvanlar insanlar için birer av olmaktan çıkıp onların tabiatüstü güçlerinden yararlanma arzusundan dolayı insan, bazı hayvanları kutsal kabul etmiştir. Tehdit olarak görülen hayvanlar daha sonra korkudan kaynaklı bir inanma halini doğurmuştur.

Eski Türklerde hayvanlarla ilgili inançlar on iki hayvanlı takvimden şamanların dış dünya ile bağlantısını kesmeye kadar uzanan geniş bir alanda kendini gösterir. Bu da hayvanlar ile insanların münasebetlerini ve bu münasebetlerden doğan inanmaları geliştirmiştir.

4.1. Geyik

Geyik Türklerde kutsal bir hayvandır. Türk folklorunda geyik türeyiş unsuru, şekil değiştirme unsuru, kemiklerinden diriltirme unsuru, av hayvanı, yol gösterici, hükmedilen hayvan vb. fonksiyonel bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır (Yeşildal, 2007:3-33).

Efsanelerimizde yer alan geyik, “hükmedilen hayvan” ve “cezalandırıcı unsur olarak hayvan” olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.1.1. Hükmedilen hayvan olarak geyik

İnsanlar, yaradılışından bu yana mücadele içerisinde. Bu mücadele korku ile birlikte hükmetme arzusunu da içerir. Hükmettiği hayvan korkmaması gereken hayvan olduğu için insan daha az mücadele etmek zorunda kalır. Yabani bir hayvan insanoğluna itaat eden bir hayvan rolü görür.

4.1.5.'te Sultan Şeyh Veli Hasan geyikleri çağırarak sütünden faydalanır. Geyik kendi sütünü isteyerek verir ve bu onun yardımcılık özelliğini göstermektedir. Yabani hayvanlara hükmetme motifi genellikle velilerin kerametleri arasında yaygın olan bir durumdur. 4.1.5. Sultan Şeyh Veli Hasan efsanesinde yer geyikten “Veli kültü” nün “İyileştirici veliler” maddesinde bahsettiğimiz için burada tekrar bahsetmeyeceğiz (bknz: 4.1.5. Sultan Şeyh Veli Hasan Hazretleri efsane metni).

4.1.2. Cezalandırıcı unsur olarak geyik

Geyik kutsal bir hayvan olduğu için kendisine veya yavrularına zarar veren kişilere zarar verir. Bunu somut bir nesne ile yapmaz. Veliler gibi genellikle kişinin rüyasına girer ve sabah olunca ceza çoktan gerçekleşmiş olur. Yani geyik bir veli vazifesi görmüş durumundadır. Anadolu’da geyiğin peşinden gidilmez inancı vardır. Giden kişi kaybolur ve bir daha geri dönemez.

5.2. Geyik efsanesinde; adam ses duyunca fark etmeden ateş eder. Akşam eve gidince rüyasında bir geyik görür. Geyik, adama yavrusunu elinden aldığını ve kendisinin de yavrularını elinden alacağını söyler. Adamın çocuğunun biri ölür, diğeri de başka yere gider bir daha da dönmez.

5.2.’de geyik kutsal sayıldığı için Türk kültüründe genellikle av hayvanı olarak kullanılmaz. Avlayan, bilerek veya bilmeden geyiğe ya da yavrusuna zarar veren kişi/kişiler kötü şekilde cezalandırılır. Efsanede adam farkında olmadan geyiğin yavrusunu vurduğu için çocukları ile cezalandırılır.

4.2. Baykuş

Baykuş, Anadolu’da gece kuşu olarak bilinen uğurlu veya uğursuz bir kuş olduğu tartışılan bir kuştur. Afyonkarahisar’ın belli bölgelerinde baykuş için “kötü haber veren ölüm kuşu” olarak bilinirken bazı bölgelerinde de murat kuşu olarak bilinmektedir. Hatta kendisine baykuş diye seslenenlere kinlendiğini ve onlara zarar verdiğini söyleyenler bile vardır.

9.2.7.Süleyman Peygamber, Baykuş ve Derviş efsanesinde; derviş, Süleyman peygamberin yanına gelip kuşlarla konuşmasını ister. Süleyman peygamber köpeğe bütün kuşları çağırmasını ister. Köpek bütün kuşları çağırır. Sıra baykuşa gelir. Baykuş gelmez. Köpek ikinci kez çağırmaya gelir yine gelmez. Üçüncü kez çağırdığında gelir. Baykuş Süleyman peygambere 3 soru sorar. Süleyman peygamber üç soruyu da bilemeyince sinirlenip adının baykuş olmadığını, murat kuşu olduğunu söyler. Bütün kuşlar uçuşur. Yarasa bu olay üzerine tüyünü bırakıp gider. Tüysüz kalır.

Bahattin Ögel, baykuşa Türklerde ügi/üğü/ükü/ükkü adı verildiğini ve baykuşun birçok cinsleri olduğunu söyler (Ögel, 2014: 357). Efsanede Süleyman peygamber ile geçen diyalogda baykuşun bilgili olduğunu görürüz. Bilgenin sembolü olan baykuş, efsanede isyankar bir tavır sergilemektedir. İnsanların baykuşa yüklediği olumsuzluklardan dolayı adının murat kuşu olduğunu söyleyerek tepki gösterir. Baykuşun bu tavrını yarasa da destekleyerek tüylerini bırakır gider. Baykuşun kötü haber getirdiğine dair inanmalar onu ölümün habercisi olan bir kuş yapmaktadır. Baykuşun bir evin karşısına konması veya ötmesi insanlar tarafından korkuyla bakılıp bu korku, baykuşa taş fırlatmaya kadar gidebilmektedir. Baykuşların gece vakti ortaya çıkması insanları daha tedirgin ederek bu inanmaları ortaya çıkarmıştır. Gece, insanın bilinçaltında karanlık ve tehlikeli bir yerdir. Baykuş da bu tehlikeli yerin tehlikeli hayvanı olarak görülmüştür.

4.3. Kartal

Türklerin milli simgelerinden biri olan kartal Şamanist uygulamalarda karşımıza çıkmaktadır. Önemli bir türeme simgesidir. Aynı zamanda hükümdarlığı, gücü ve kudreti simgelemektedir (Çoruhlu, 2002: 133-134).

5.4. Kartal efsanesinde; Hasan isminde çocuğu üvey kardeşleri kuyuya iter. Hasan'ın annesi kuyuda oğlunu görünce ellerini açıp dua etmeye başlar. Yanına bir kartal gelir. Hasan'ı kurtarabileceğini sağ koluna 40 kilo su sol koluna da 40 kilo et getirmesini ister. Kadın su ile eti bulup kartalın omuzlarına koyar. Kuyu çok derin olduğu için kartal bir etten yer bir sudan içer. Kartal çok az mesafe kala suyu ve eti bitirir ve tükenir. Kadın bunu fark edince baldırındaki eti kesip kartala atar. Kartal kadının attığı eti yemez. Hasan'ı kurtarır. Kadının bacağından kestiği parçayı pençesi ile yapıştırır.

Türkçe'de bürküt, kartal demektir. Kartal, yeniden doğuşu, ebedi yaşamı, güneşin doğuşunu simgelediği için bazı Türk kavimlerinde “güneş kuşu” denilmektedir. Bazı kavimlerin kartaldan türediği, kartal soyundan geldiği inançları mevcuttur (Karakurt, 2011: 62).

Kartal Efsanesi, Er Töştük masalından izler barındırmaktadır. Masal şöyledir:

Er Töştük, bir ağacın üzerine ejderhanın yukarı çıktığını görür. O ağaçta her esen bir kartal yavru lamaktadır. Ejderha yukarı çıkıp yavruyu yemeden Er Töştük ejderhayı öldürür. Kartal olayı tam bilmeyerek Er Töştü'ü yutar. Yavruları durumu anlatınca kartal, adamı tükürür. Adam gençleşmiş bir şekilde çıkar. Kartala kendisini memleketine götürmesini ister. Kırk koç yiyecek yapıp, kırk koç keserek tulumlara su doldururlar. Kartal o kadar yükseğe çıkar ki yer görünmemeye başlar. Etler biter. Er Töştük, kendi etlerini ve gözünü çıkarıp

kartala verir. Yeryüzüne indiklerinde kartal, adamı yeniden yutarak tükürür. Er Töştük sapasağlam insan haline gelir (Ögel, 2014:546).

Derlediğimiz efsanede de kartal kuyuya düşen Hasan adlı çocuğa yardım etmektedir. Masalda göğsü çıkan kartal efsanede kuyuya inmektedir. 40 kilo et ve 40 kilo su isteyerek çocuğu kurtarır. Kadın, Er Töştük'e benzer bir şekilde kartalın yiyeceğinin bittiğini görünce ona kendi bacağındaki eti verir. Kartal o eti pençesi ile kadının bacağına koyduğunda kadın sapasağlam olur. Bu durum bize masalın efsaneye, efsanenin de masala dönüşebileceğini göstermektedir. Kardeşleri tarafından kuyuya itilen Hasan Hz. Yusuf'un kuyuya atılma hikayesini de karşımıza çıkarmaktadır. İnsan zihni birçok hikayeyi barındırdığı için kişi bazen anlatacağını unutarak zihnindeki hikayeleri birleştirerek yeni bir hikaye uydurur. Bu efsanede de bunu görmekteyiz.

4.4. Karga

İnsanoğlu ilkçağlardan itibaren bilinmeyen kaynaklanan korku üzerine savunma mekanizması geliştirerek doğa ve hayvanlarla iç içe yaşamayı öğrenmiş, tecrübelerine dayanarak da bazı inanmalar baş göstermiştir. İnsan, bazı hayvanları evcilleştirmiş, bazılarında da birçok şey öğrenmiştir. Karga bu hayvanlardan biridir. İnsanoğluna ölümlerin gömüleceğini öğretmiştir. Yeryüzünde gerçekleşen ilk cinayet olarak anlatılan dini hikayede Kabil Habil'i öldürerek, o sırada gördüğü bir kargadan toprağı kazarak gömmeyi öğrenir. Karga, bu olaydan dolayı ölüm ile nitelendirildiği için uğursuz kabul edilse de karganın akıllı ve öğretici bir hayvan olduğu gerçeğini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

5.3. Karga efsanesinde; peygamber efendimiz savaş zamanında yemek yemek için ordusunu sulak bir alana çeker. Yemeği yedikten sonra kalan kırıntıları nehrin kenarına koyarlar. Orada karganın ekmek kırıntılarını alıp şöğüt ebesine çıktığını görürler. Askerlerden biri gidip bakmak ister. Asker düşman askerlerinin birini esir aldığını ve ellerini bağladığını karganın bu kişiye yemek kırıntılarını ve su taşıdığını görür.

Karga, adını hem renginden hem de Hz. Nuh tarafından lanetlendiğinden dolayı aldığına inanılmaktadır (Karakurt 2011: 121). Tufan efsanesinde karayı bulmak için ilk kuzgun gönderilir. Kuzgun gelmeyince karga gönderilir. Karga da gelmeyince üçüncü gün ekin kargasını gönderilir. Hiçbiri geri gelmez. Dördüncü gün güvercin gönderilir. Güvercin, ince bir huş ağacı dalıyla geri döner. Güvercine diğerlerinin neden gelmediği sorulduğunda sırasıyla leş yediklerini söyler. Şimdi ne yapıyorlarsa dünyanın sonuna kadar onu yapsınlar diye lanetlenirler (Çoruhlu, 2002: 129).

Bogenbayev ve Calmırza, Türkolog K. Salğaraulı'nın çalışmasında uçsuz bucaksız bir bozkırda yaya olarak dermansız kalmış aç insana ilk yiyeceklerini bulmaya yardımcı olan kurt ve karga olduğunu belirttiğini söylerler (Bogenbayev-Calmırza, 2014: 77). Bahattin Ögel bu olayı şöyle dile getirmiştir: “Çocuk çölde emeklerken, üzerinde bir karga dolaşmış ve gagasında tuttuğu eti, ona yavaşça yaklaşıp vermiş ve uzaklaşmış” (Ögel, 2014: 14).

Bizim efsanemizde de karga, düşman tarafından esir alınan kişiye yemek kırıntılarını taşır. Efsanemizdeki karga bütün bu olumsuz söylemlerin aksine fedakar bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.5. Zümrüdü Anka

Zümrüdü Anka, ölümsüzlüğü ve yeniden dirilişi simgeleyen, her gün yeniden doğan bir kuştur (Karakurt, 2011: 208).

5.5. Zümrüdü Anka efsanesinde; Zümrüdü Anka, kuşların güvendiği akıllı, yuvası Kaf Dağı'nda yer alan, küllerinden yeniden doğan, her doğuşunda 2000 yıl yaşayan bir kuştur. Aradan uzun zaman geçer, Anka artık görünmez olur. Kuşlar arasında kavgalar olmaya başlar. Bir gün kuşun biri güzel ve parlak tüy bulur. Anka'yı aramaya yola düşerler. Kuşların bir kısmı aramayı bırakıp geri döner. Sadece 30 kuş Anka'nın yerine gelir ama Anka'yı bulamazlar. Küllerinden yeniden doğmasını beklerler.

Ögel, Er Töştük'ü alarak yeryüzüne çıkaran kuşun Anadolu masallarındaki Zümrüdü Anka olduğunu söylemiştir (Ögel, 2014: 541).

“Anka, Batıda Phoenix, doğuda Anka, Sireng, Simurg, Zümrüd-i Anka, Tuğrul, Anka-i muğrib adıyla anılır” (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 1977: 139).

4.6. Yılan

Yılan, Anadolu-Türk kültüründe birçok inanışlarda yerini almaktadır. Yılan, Türk mitolojisinde; ejder olarak yılan, kozmogonide yılan, şamanizmde yılan, zamanın belirleyici unsuru olarak yılan, ev iyesi yılan ve Şahmeran yılan olmak üzere birçok farklı görünümde karşımıza çıkmaktadır (Erden, 2016:39).

3.1.9. Yılan Kayası efsanesinde; Hz. Ali, Göçerli Köyü'nde Yılan Kayası adı verilen mevkide namaz kılar. Yılan, Hz. Ali'yi yaralamak ister. Hz. Ali yılanı karnından yaralayınca yılan kendisine tekrar vurmasını ister. Hz. Ali annesinden bir kere doğduğunu eğer yılan tekrar vurursa yılanın dirileceğini söyler.

5.1. Derviş ve Yılan efsanesinde; derviş bir hastalığa yakalanır. Bir gün namazını kılıp derenin dibinde uyuyakalır. Yılan, dervişin topuğunu ısırır. Derviş, korkup yılanı öldürmek

ister. Cebrail gelip yılanı öldürmemesini, ona şifa olarak gönderildiğini söyler. Derviş kısa sürede sağlığına kavuşur.

3.1.9.'da yılan bu efsanede yeniden canlanma ve korku olarak karşımıza çıkmaktadır (Seyidoğlu, 1998: 88). Yılanın ölüp yeniden dirildiğine dair inançlar pek çoktur. Efsanede yeniden canlanma gerçekleşmemiştir.

5.1.'de yılan, şifa verici olarak karşımıza çıkmaktadır. Deri değiştirmesi ile ölümsüzlüğü simgeleyen yılan aynı zamanda içinde hem zehri hem de panzehri barındırır. Anadolu anlatmalarında da yerini alan Şahmeren yılanların kraliçesi olarak vücudunda hem ölümcül zehri hem de şifa ve bilgeliği barındırır.

Yılan, efsanelerde hem iyi hem de kötü olarak karşımıza çıkmaktadır. 3.1.9.'da yılan zarar veren bir yaratık olarak karşımıza çıkarken 5.1.'de şifa veren hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da yılanın mitolojide de halk anlatmalarında çok yönlü olduğunu göstermektedir.

Aşağıdaki hayvanlar kült özelliği göstermemekle birlikte incelemeye tabi tutulmuştur.

4.7. Taraklı Kuş

Efsanede geçen Taraklı Kuş olarak bahsedilen hayvan ibibik, çavuş kuşu, baltalı, hüdühüd olarak da bilinmektedir.

11.2.2. Taraklı Kuş efsanesinde; üvey anne her gün üvey kızına eziyet eder, kızın saçlarını tararken sürekli acıtmış. Bir gün yine kızın saçlarını tararken saçlarını koparır. Kız buna dayanamayıp dua eder. Allah kızın duasını kabul eder ve kız kafasında tarakla birlikte kuş olur. O kuş da Taraklı Kuş olarak bilinir.

4.8. Boğa

Ögel, Türk Mitolojisi kitabında, Göktürkler ve Hunlarda insan-baba ile kurt-ana yani baba ailesi düzeni olduğunu, boylarda boğa-ata da görüldüğünü ve Sibiry'a'daki Buryat Moğollarına göre atalarının Boğa-Noyan adlı bir boğa olduğunu söylemiştir (Ögel, 2014: 536-537).

3.1.4.Baba Dağı efsanesinde; baba ve oğul Boğa Baba mevkisinde şehit olur. Daha sonra yerin adı Baba Dağı olarak kalır.

Efsanede geçen boğanın baba' ya dönüşmesi boğa-ata ilişkisinin göstergesidir. Bazı Türk boyları soylarının boğadan geldiklerine inanmaktadır.

Oğuz Kağan'ın boğa ile ilişkisi, Boğa Tanrı'nın yeryüzündeki gücünün yansımasını oluşturmaktadır. Oğuz'un doğumundan sonra vücut yapısının öküzle benzerlikler gösterdiğini ve ilk ata, ilk dölleyici olarak kabul edildiği, bunun atalar kültü inancı ile de bağdaştığı bilinmektedir (Duymaz, 2007: 52,57).

4.9. Tavşan

Pervin Ergun, tavşanın Tanrı tarafından yeryüzündeki insanlar ve hayvanlar ile ilgili koruma, kut, bereket gibi özellikleri ile görevlendirilmiş, Türklük coğrafyasında Umay, Yajıl-Kan, Bulut-Kan/Cayık, Ot/Ateş Ene adlarıyla anılan ruhlar aleminin ortak sembolü olduğunu söylemiştir. Bu ruhlar aleminin ortak noktası hepsine dişlilik atfedilmiş olmasıdır. Tavşan eti yememe kültü başta Altaylarda olmak üzere Türk dünyasında da tespit edilmiştir (Ergun, 2011: 308).

10.2.1. Tavşan efsanesinde; Hz. Ali ve hanımı idrarlarını birer çömleğe yapıp 40 gün açmamaya karar verirler. Hanımı dayanamayıp her gün çömleğe bakar. 40 gün dolar. Çömleklerine bakarlar. Kadının çömleğinde bir şey çıkmazken Hz. Ali'nin çömleğinden tavşan çıkar.

4.10. Güvercin

Güvercin, birçok anlatmalarda karşımıza çıkan bir hayvandır. Kuşa dönme efsanelerinde kuş olan genellikle çocuklardır. Çocuklar günahsız olduğu için güvercinler de günahsız kabul edilir. Güvercin, haberci olarak bilinmektedir. Anadolu'da Hızır'ın girdiği kılık da güvercindir. Erenler, güvercin donuna girmektedir.

9.2.6. Nuh Tufanı efsanesinde; tüm dünyayı su kaplar. Nuh Peygamber 40 senede bir gemi yapar. Her hayvandan ikişer tane alıp gemiye koyar. Gemi, senelerce suyun üzerinde kalır. Karayı bulmak için bir güvercin gönderir. Güvercin, ağzında zeytin dalıyla geri gelir.

11.2.1. Hep Büyük efsanesinde; yetim kalan kızın analığı pazardan elma getirir. Kıza aldığı elmalardan vermek için oturur. Her aldığı elmaya büyük der ve kıza elma vermez. Kız bu duruma üzülür ve dua eder. Kız güvercine dönüşür. Kız kuş olarak her gün kapının önüne gelip “Hep büyük, dert büyük” diye öter. Analık, kuşu görünce kuşun kanını akıtmadan öldürmelerini söyler. Kan bir damla yere akar. O yerde büyük bir ağaç olur. Analık ağacı görünce “Ağacı kesin. Ali'ye beşik edelim. Sofraya kaşık edelim. Kapıya eşik edelim” der. Yaptıkları kapıdan hiç geçemezler. Ali beşikte yatamaz. Geriye gamgak kalır. Gamgak da koca iğne olur. Çobanın biri iğneyi bulur evine götürür. Çoban gittikten sonra iğne tekrar kız

olur ve bütün evi temizler, yemekler yapar. Çoban bunu fark edince kızı yakalar. Kim olduğunu sorar. Kız başından geçenleri anlatır.

9.2.6.'da yer alan güvercin insanlara haber getiren bir kuş olarak karşımıza çıkmaktadır.

11.2.1.'de kuşa dönüşme efsanesi olarak başlayan metnin bir masal olarak devam ettiğini görürüz. Anlatıcı zihnindeki hikayeyi unutunca ya yeni bir hikaye uydurur ya da zihnindeki diğer anlatma ile birleştirip ortaya yeni bir metin çıkarmaktadır. Sakaoğlu, “İnsan Asıllı Kuş Efsaneleri” incelemesinde insanların kuşa dönüşmesi ile ilgili efsaneleri şöyle tasnif etmiştir:

- “1. Kendi duasıyla kuş haline gelenler
2. Başkalarının dualarıyla kuş olanlar
3. İkili bir isteğin neticesinde kuş haline gelenler
4. Farklı hususiyet gösteren istekler
5. Dua edilmeden kuş haline gelenler
6. Farklı sebeplere bağlı olarak kuş haline gelenler” (Sakaoğlu, 2018: 77-78)

B. Kült Özelliği Taşımayan Kült Dışı Unsurlar

İnanışlar, ritüeller ve uygulamalar kült anlayışını ortaya çıkarmıştır. Her metinde kült özelliği bulunmaktadır demek yanlış olacaktır. Bazı efsane metinlerinde kültler ön planda olabildiği gibi bazılarında ise arka planda kalabilmektedir. Bu da kült özelliği taşımayan kült dışı unsurları doğurmaktadır. Her efsanede kült aramak yanlış olacaktır. Bazı efsanelerde kült dışı unsurlar olarak değerlendirdiğimiz unsurlar varken bazı efsanelerde bu unsurlar da yer almamaktadır. Bu yüzden biz de değerlendirmemizi efsane metnine göre yaptık.

3.1.11. Kızkapan Boğazı efsanesinde; yörükler göç ederken Kızkapan Boğazı denilen mevkiden geçerler. Yörük kadının biri bebeğini devenin üstüne sarar. Kadın bebeğinin karnını doyurmak için deveyi durdurmalarını ister. Karnını doyurup devenin üzerine geri koyar. Göç devam ettirilir. O sırada kartal bebeği kundağı ile beraber alır, götürür. Kadın, bebeğine tekrar bakmak ister. Bebeğini devenin üzerinde göremez. Bu olay Afyonkarahisar'ın Şuhut ilçesine bağlı Karadilli yolunda Kızkapan Boğazı'nda meydana gelir. Mevki, Kızkapan Boğazı olarak anılmaya başlar.

4.1.14. Lokman Hekim efsanesinde; Lokman Hekim, ölümsüzlüğü bulmak için her yolu dener ve en sonunda bulur. Tüm kağıtlar yere düşer. Birkaç kağıt parçası dışında bütün kağıtlar kaybolur. Yere düşen kağıt parçalarından da sarımsak meydana gelir. Sarımsağın bu yüzden tohumu olmaz. Ölümsüzlük de kaybolur gider.

4.1.28. Kadınana efsanesinde; Kadınana, Alaattin Keykubat'ın kızlarıdır. 3 kız Afyonkarahisar'a gelir. Selçuklu Devleti'nin bütün servetini Afyonkarahisar'a götürürler. O dönemde Afyon'da sadece zengin bir Rum ailesinin avlusunda su varmış. Adam aksilik yapıp suyu vermek istemez. Keykubat'ın kızlarından Naime Sultan suyun her metresine karşılık bir ölçek altın vereceğini söyleyip adamı ikna eder. Afyonkarahisar'a suyu kazandıran Sultan sayesinde suyun adı "ölçek su" olarak kalır.

4.2.3. Hörü Kadın efsanesinde; göçebe halk, Hörü adındaki kadının eşliğinde Yapağılı köyüne gelir. O dönemde şehirler beyliklerle yönetildiği için bey yerleşenlerin yanına gelir. Bölgeyi vereceğini ama kazıkları bir daha sökmeyeceklerini, başka beyliğin himayesinde girmeyeceklerini söyler. Oradakiler kabul eder. Gece her tarafı sinek sardığından burada yaşayamayacaklarını anlarlar. Hörü denilen kadın ipleri söküp kazıkları yerinde bırakır. Eski adıyla Horu köyüne gelirler. Göçebelilere yer veren bey, yanlarına gelip kazıkları sökmeyeceklerine dair söz verdiklerini söyleyince Hörü kadın, ipleri söktüklerini kazıklara dokunmadıklarını söyler.

9.3.1. Şems Suresi efsanesinde; kişi, Kabaca'da koyun otlatırken hayvanların başına bir şey gelmesin diye imamın öğrettiği Şems suresini okuyarak bıçağın ağzını kapatır. Köpeğin ağzı kapanır. Tekrardan sureyi okuyup bıçağı açınca köpeğin ağzı açılır.

3.1.11.'de efsanelerin mekana uydurulması karşımıza çıkmaktadır. 1969'da çekilen, yönetmenliğini Orhan Elmas'ın üstlendiği bir Yeşilçam filmi olan Boş Beşik'te Fatma Girik'in oynadığı kartal sahnesinde geçen bir durumun efsanelerde nasıl karşımıza çıktığını görürüz. Saim Sakaoğlu'nun bahsettiği bu “gezici efsaneler” (Sakaoğlu, 2018). Afyonkarahisar'da da karşımıza çıkmaktadır. Anlatıcı, zihninde yer eden bazı durumları -televizyon görseli de dahil olmak üzere- mekana, kendi bölgesine uydurur.

4.1.14.'de Lokman Hekim, kimi kaynaklara ve alimlere göre bir peygamber, kimilerine göre de hikmet sahibi bir kişi, bazı İslami düşünörlere göre de Hızır gibi kurgusal bir kişiliktir. Anadolu'da halk arasında olan bir inanışa göre Şahmeran'ı ilk gören kişi Lokman Hekim'dir. Lokman Hekim, halk arasında her türlü hastalığın, derdin devacısı, hekimlerin üstadı olarak bilinmektedir.

İslam Ansiklopedisi'nde Lokman Hekim ile ilgili şöyle bilgiler yer almaktadır:

“Lokman'ın ne kadar yaşadığı konusunda farklı rivayetler vardır. Bu rivayetlere göre Lokman, Allah'tan uzun ömür dilemiş, tercih kendisine bırakılınca Araplarda uzun ömrün simgesi olan kartaldan hareketle yedi kartal ömrü kadar yaşamayı istemiştir. Lokman'ın beş yüz altmış, bin, üç bin, üç bin beş yüz veya dört bin yıl yaşadığı nakledilmektedir. Bu sebeple kendisine “kartallar kadar uzun yaşayan Lokman” denildiği gibi “uzun ömürlü” lakabıyla da anılmıştır” (İslam Ansiklopedisi, 2003: 205).

Hastalıklara şifa olarak kullanılan sarımsak evlere de asılıp konulmaktadır. Uğur getirdiğine inanılan bu uygulama aynı zamanda olağanüstü varlıkların (cin, şeytan vb.) uğramaması için de yapılmaktadır.

4.1.28.'de, Anadolu Selçuklu Devleti'nin hükümdarı olan Alaattin Keykubad'ın kızlarının Afyonkarahisar'a yaptıklarını anlatan efsanede tarihte gerçekten yaşamış karakterler yer almaktadır. Bu da efsaneyi daha inandırıcı yapmaktadır.

4.2.3.'de, kazıkları yerinden sökmeden orayı terk eden göçebelilerin taktiği fetih efsaneleri olarak anlatılan “didon hilesi” ile benzerlik göstermektedir.

Didon hilesi, bir öküz derisi büyüklüğünde arazi istenilip sonra deri kesilerek parçaları ile daha geniş alana sahip olmak ve daha fazla toprak elde etme kurnazlığına denilmektedir (Emeksiz, 2007: 152).

Karadavut, Didon Hilesi için evrensel boyut kazanmış bir motif olduğunu söylemektedir. Dünya kültüründe önemli şehirler arasında olan Kartaca, Riga ve Moskava'nın

kuruluşları Didon Hilesi ile anlatılmaktadır. Birçok din ve medeniyet için önemli bir şehrimiz olan İstanbul için de Didon hilesinin kullanılması bir kültürel belge niteliği taşımaktadır (Karadavut, 2011: 657).

Afyonarahisar’da da Didon hilesine benzer bir efsane söz konusudur. Efsanede yörüklerin başında olan Hörü kadın beye söz verip orada kalacaklarını ve beyin “Kazıkları asla sökmeyeceksiniz” sözü üzerine kurnazlık yapıp kazıkları sökmeden sadece çadırların ipini keserek bulundukları bölgeyi terk etme fikri didon hilesi ile neredeyse aynıdır.

9.3.1.’de, yapılan uygulamanın kurt ağzı bağlama geleneği ile benzerliği olduğunu görürüz. Efsanede anlatıcının bahsettiği köpek aslında kurttur. Kurt sürüye zarar vermesin diye dua okunur. Okunan sureler bölgeden bölgeye değişmektedir. Afyonkarahisar’da anlatılan bu efsanede Şems suresi okunmaktadır. Çoğunlukla bıçak ağzını kapatma olarak yapılan uygulama burada da aynı şekildedir.

Yaşar Kalafat, kurdun manevi kuvvetinden faydalanılarak insanların ağzının, dilinin ve gönlünün bağlanıldığını öne sürerek bunu yaparken kurt yağı kullanıldığını söylemiştir (Kalafat, 2006: 278).

C. Kültürel Özellik Gösteren Formülistik Sayılar

İnsanoğlunun hayatında sayıların oldukça büyük bir önemi vardır. Bazı sayıların, uğurlu veya uğursuz olduğuna inanılır. İnsanlar uğurlu sayıların olduğu günlerde olumlu düşüncelere kapılırken uğursuz olarak kabul edilen sayıları anmak dahi istemezler. Bu durum daha da ilerletilerek sayısal loto oynamaya, rakamlarla para kazanılmaya dahi gitmiştir.

Geleneksel kültürümüzde yer alan sayılar birçok inanmayı da beraberinde getirmiştir. Bu sayılar masallarda, halk hikayelerinde, destanlarda ve efsanelerde yerlerini almıştır. Efsanelerimizde geçen 3, 4, 6, 7, 12, 40 ve 77 sayılarının hangi metinlerde ne olarak geçtiği tespit edilerek aşağıda verilmiştir.

Tablo 2.

Efsanelerde geçen 3 sayısının incelenmesi

4.1.21.	3 gün
4.2.1.	3 gün
4.1.25.	3 sene
6.5.	3 defa
8.1.3.	3 kere
9.2.3.	3 soru
9.2.7.	3 soru
8.1.1.	3 ışık
6.3.	3 ağaç
7.4.	3 kâhin
8.1.6.	3 çocuk
12.2.	3 imam

Efsanelerimizde 3 rakamı 3 gün ve 3 sene olarak genellikle zamansal ifadeler için kullanılmıştır. Derviş ya da can biri vefat ederse 3 gün sonra diğerinin de ölmesi, koyunların 3 gün boyunca su içmemesi gerektiği, Rıza Efendi'nin 3 sene sonra tekrar aynı rüyayı gördüğü efsanelerimizde görülen motiflerdir.

Yarılmış ağacın altından 3 defa erkek çocuğun geçirilmesi, Kara Yahya adlı cine 3 kere ismi ile seslenilmesi bir şeyin 3 kere yapıldığını göstermektedir.

Keşişin Hz. Ali'ye 3 soru sorması, baykuşun Süleyman Peygambere 3 soru sorması 3 rakamını kutsal yapmaktadır.

3 ışıık gözüükmesi ve 3 ağaştan çadır kurmak yine 3 sayısını anlamlandıran bir rakam yapmaktadır.

3 kâhinin görevlendirilmesi, 3 çocuğun ölmesi ve 3 imamın cenazeyi kıldıraramaması 3 rakamını zamansal ifade olmaktan çıkarmaktadır.

Bir şeyin 3 kere olması o şeye kutsallık kazandırır. Efsanelerde yer alan canlıların kaç tane olduğunu belirtmek için genellikle 3 rakamı kullanılır.

Tablo 3.

Efsanelerde geçen 4 sayısının incelenmesi

1.1.	4 melek
9.2.1.	4 melek
4.1.26.	4 yıl
8.3.1.	4 kapı

4 sayısı genellikle dini kitaplarda karşımıza çıkmaktadır. 4 sayısı İslam ve halk inancında bazı temel unsurları ifade etmek için kullanılmaktadır. Efsanelerimizde geçen 4 büyük melek dini unsurların efsanelerin içinde olmazsa olmaz parçalarını oluşturduğunu bize göstermektedir.

Zamansal ifade olarak da kullanılan 4 sayısı bir nesnenin kaç tane olduğunu da bize vermektedir.

Tablo 4.

Efsanelerde geçen 6 sayısının incelenmesi

4.1.20.	6 kardeş
12.4.	6 kiraz
9.2.1.	6. kat

Efsanelerimizde 6 sayısı 6 kardeş, zemheride bulunan 6 kiraz ve 6. kat olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 5.*Efsanelerde geçen 7 sayısının incelenmesi*

5.5.7.	7 dipsiz deniz/ 7 dipsiz dağ/ 7 coğrafya
8.1.6.	7 gün
4.1.26.	7 yıl
12.6.	7 sene
4.1.14.	7 kartal ömrü
8.4.4.	7 kat (yerin yedi kat altı)
8.1.4.	7 sülale
9.3.6.	7 nesil
3.1.17.	7 hane
9.3.7.	7 kardeş/ 7 sene
3.4.1.	7 şahit
3.3.3.	7 yılan

7 rakamı inanışlarda yaygın olarak kullanılan bir rakamdır. Zamansal olarak kullanılan 7 sayısı; 7 gün, 7 sene, 7 yıl ve 7 kartal ömrü olarak efsanelerimizde geçmektedir.

Zamansal ve mekânsal olarak da efsanelerimizde 7 dipsiz deniz, 7 dipsiz dağ ve 7 coğrafya olarak ifadeler geçmektedir.

Kabilesele hikayelerimizde 7 sülale, 7 göbek, 7 ata mevcuttur. Efsanelerimizde bu durum 7 sülale ve 7 nesil olarak karşımıza çıkmaktadır. Nesiller arası oluşan bağı anlatmak için kullanılmaktadır. Ailede soy 7 göbeğe kadar çıkarılmaktadır.

7 kardeş, 7 şahit ve 7 yılan motifi de karşımıza çıkan motifler arasındadır. 7, herhangi bir canlının sayısını belirtmek için kullanılan sayıdır.

Yerin ve göğün 7 kat alt ve üstü motifi de dini efsanelerimizde yerini alan motiflerdir.

Tablo 6.*Efsanelerde geçen 12 sayısının incelenmesi*

4.2.5.	12 gün
--------	--------

Efsanemizde yer alan 12 rakamı bir zaman ifadesi olarak geçmektedir. Hasta olan kızı 12 günde iyileştirir. 1 yıl 12 aydan oluşur ve gece-gündüz süreleri 12 saattir. Efsanemizdeki

zaman ifadesi okuyucunun zihninde yer etmiş bir rakam olabilmekle birlikte bu zamansal ifadeler de göz önünde bulundurulmuş olabilmektedir.

Tablo 7.

Efsanelerde geçen 40 sayısının incelenmesi

9.2.1.	40 sene
9.2.6.	40 sene
10.2.1.	40 gün
4.3.1.	40 defa
4.1.21.	40 derviş/ 40 can
5.4.	40 kilo su/ 40 kilo et
3.1.11.	Kırklar
4.1.29.	Kırklar

Anadolu-Türk kültüründe ilk zamanlardan bu yana 40 sayısının kutsallığına inanılmaktadır. 40 sayısı; 40 basması, 40'ı çıkması, 40 mevlidi olarak Anadolu'nun birçok yerinde yerini alan bir sayıdır.

Efsanelerimizde 40 sayısı zamansal ifade olarak ve bir şeyin kaç kere yapıldığını belirtmek amacıyla kullanılmıştır.

Destanlarda karşımıza çıkan 40 yiğit bizim efsanelerimizde 40 derviş olarak karşımıza çıkmaktadır. 40 derviş yanına 40 can da eklenmektedir.

Kırklar, Türk halk inancında 40 evliya demektir. Efsanelerimizde geçen kırklar motifi kutsallık barındırmaktadır.

Efsanemizde geçen kartal aslında Er-Sogotoh'un kendisi olduğundan 40 kilo su ve 40 kilo su ister. Bu da kutsallık ve gücü barındırır.

Tablo 8.

Efsanelerde geçen 77 sayısının incelenmesi

8.1.16.	77 sülale
---------	-----------

Efsanede geçen 77 sülale, anlatıcının 7 sülale olarak bildiği ve bunu bilinçli veya bilinçsiz 77 olarak söylediği görüşünü doğurmaktadır.

SONUÇ

İnsan, sözsel bir toplumdur. Bir toplumun dili, dini, edebiyatı, sanatı, yaşayış biçimi, inançları, değerleri ve kültürü insanın var oluşu ile ilgilidir. İnsan var olduğu sürece toplum da var demektir. Toplumun yaşayışını incelemek, geleneklerini ve inançlarını irdelemek, öğrenmek, araştırmak, nesilden nesile aktarılmasını sağlamak için bu ve buna benzer çalışmalar bilime ışık tutmaktadır.

Kaybetmemek için, kaybolmaması için bu anlatmaların gün yüzüne çıkması son derece önemlidir. Afyonkarahisar Efsaneleri (İncelene-Metin) adlı tezimiz bu çalışmanın ürünüdür.

Teknolojinin ilerlemesi ile birlikte unutulmaya yüz tutmuş malzemeler için derleme çalışması oldukça önemlidir. Sahada çalışma yaparken ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Ses kayıtları bir arşiv, kanıt görevi görmektedir. Daha sonra ses kayıtları, dijital ortama aktarılıp deşifre edilerek tüm titizlikle yazıya geçirilmiştir.

Çalışma, kaynak kişilerin izni dahilinde yapılmıştır. İzin verilmeyen metin ya da kişiler çalışmada yer almamaktadır.

Efsane, gelenek ve görenekleri besleyen uzun bir yolculuktur. Koruyucudur ve topluma yön verir. Sözlü gelenek, insanoğlunun tarih sahnesinde görüldüğünden beri vardır. Efsane de geçmişten günümüze kadar süregelmiştir.

Efsaneler inanç bağlamında korku ile de doğru orantılıdır. Korku, anlamlandırılmayan nesneyi, bilinmeyen düşüncüyü ve böylece bazı anlatmaları doğurmaktadır. Bu anlatmalardan en önemlisi efsanelerdir. İnananın ve inanmayanın bulunduğu, inanmayı zorunlu kılan metinler olan efsaneler, halk biliminin önemli parçalarını oluşturmaktadır.

Efsaneler bir halkın kökenleri gibi hayatın kapsayıcı sorularına cevap verebilecek geleneksel hikayelerdir. Kutsal kabul edilen efsaneler, gerçeği dramatik yolla insanlara sunar. Sözlü olarak aktarılan hikaye zamanla gelişir, değişir ve değişmeye devam eder. Efsaneleri canlı tutmak ve aktif hale getirebilmek için efsanenin dönüştürme ve değiştirme özelliği kullanılmaktadır.

Afyonkarahisar şehri efsaneler açısından çok zengin bir şehirdir. Derlenen efsaneler, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde anlatılan metinlerle benzerlik gösterdiği gibi kendine özgü de efsaneleri olan bu şehir, bilimsel çalışma açısından önemlidir. Teze alınan toplam efsane sayısı 148'dir. Bu efsaneler tasnif edilerek yazılmıştır.

Efsane metinleri tasnif edilirken Boratav'ın tasnifinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

Toplam 259 efsane derlenmiş olup bunun sadece 148'i teze alınmıştır. 148 efsane, motif bakımından zengin, farklı bölgelerde yer alan, birbirini tekrarlamayan metinler olarak seçilmeye çalışılmıştır.

Eski nesiller azaldıkça yok olmaya maruz kalan efsaneler kültürel açıdan önemli bir yer tutmaktadır. Gittikçe yavaşlayan bellek, kullanılmayan bilgileri unutmaya mahkumdur. Yapılan çalışmalar, tespitler, görüşmeler, gözlemler ve karşılaştırmalar son derece önemlidir.

Tezimizin önsözünde kaynak kişilerle ilgili okur-yazarlıkları ve cinsiyetleri ile ilgili istatistiksel bilgiler verilmişti. Bundan hareketle kaynak şahıs ve efsane arasındaki ilişki bağlamında şunları söylemek mümkündür.

Gözlemlerimize göre kadın ve erkek oranı arasında bu kadar fark olmasının nedenleri şunlardır:

1. Kadınlar erkeklere kıyasla yabancı kişilere karşı biraz daha temkinli yaklaşmaktadır.
2. Topluluğa karşı hikaye anlatan anlatıcılar genellikle erkeklerdir. Bunun örnekleri eskiye dayanmaktadır. Dede Korkut, Behçet Mahir vb. Masalın anlatıcısına masal anası, masal ninesi; destanın anlatıcısına destancı, ırcı, yırcı; halk hikayesi anlatıcısına da hekatçı, meddah, aşık, ozan gibi adlar verilmektedir. Efsane anlatıcısına ise belli bir ad verilmemektedir. Yani efsane anlatıcısının bir cinsiyeti yoktur.
3. Karagöz oynatıcısı olan Hayali, meddahlar, orta oyununda kadın rolünü oynayan erkeklere verilen ad olan zenne ve köy odasında toplanan kişiler erkeklerden oluşmaktadır. Kadınlar bunun yanında genellikle geniş odalı evde en yaşlı, en bilgili kişi etrafında toplanıp hikaye vb. anlatılar anlatıp dinlemektedir.

Tüm bunlar birleştiğinde efsanenin özel bir anlatıcısı olmamakla birlikte Afyonkarahisar efsanelerinin anlatıcıları genellikle erkeklerden oluşmaktadır.

KAYNAKÇA

- (1992). “Türkiye’de Halk Edebiyatı/ Halk Edebiyatına ve Halk Şiirine Toplu Bir Bakış”. Ş. Elçin (Ed.), *Türk Dünyası El Kitabı*, C.3, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Aça, M.- Ekici, M.- Yılmaz, A. M. (2014). “Anonim Halk Edebiyatı”. M. Ö. Oğuz (Ed.), *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara, Grafiker Yayınları.
- Akalın, L. S. (1966). *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul, Varlık Yayınevi.
- Alizade, R. (2012). *Türk Mitolojisinde Kültler (Totemizm Meseleleri)*. İstanbul, İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Alptekin, A. B. (2014). *Efsane ve Motifleri Üzerine*. Ankara, Akçağ Yayınları.
- Alptürker, İ. G. (Nisan 2019). *Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*. Ankara, Gece Akademi.
- Atnur, G. (2002). *Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması*. B. Seyidoğlu (Danışman). Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Bascom, W. R. (1984). “Folklorun Biçimleri: Nesir Anlatılar”. (Çev. R. N. Aktaş, B. Değer, A. Y. Özay, K. Serdaroğlu). *Milli Folklor*, Yıl: 15, S: 59, s. 76-95.
- Bascom, W. R. (2014); “Folklorun Dört İşlevi” (Çev. F. Çalış). *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*. yayına hzl: M. Ö. Oğuz-S. Gürçayır Teke, Ankara: Geleneksel Yayınları, s. 71-86.
- Başgöz, İ. (1986). *Folklor Yazıları*. İstanbul, Adam Yayınları.
- Bayat, F. (2006). “Türk Mitolojisinde Dağ Kültü”. *Folklor/Edebiyat*, C.12, S.46, s.47-60.
- Bogenbayev N., Calmırza A. (2014). “Eski Türk Dünya Görüşündeki “Kut” ve “Karga” Kavramları”. *Milli Folklor*, Yıl:26, S.103, s. 69-79.
- Bonnefoy, Y. (Ağustos 2000). *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*. C. II, yayına hzl: L. Yılmaz, Ankara, Dost Kitapevi Yayınları.
- Boratav, P. N. (1978). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- Boratav, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi*. Ankara, Bilgesu Yayıncılık.
- Buch, Wilfried (1986); “Masal ve Efsane Üzerine”, (çev. Ali Osman Öztürk), *Milli Folklor*, s.10-15.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi. (1992). “Afyonkarahisar”. *Büyük Larousse*, İstanbul, Interpress Basın ve Yayıncılık A.Ş. C.1, s.155-156.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi. (1992). “Efsane”. *Büyük Larousse*, İstanbul, Interpress Basın ve Yayıncılık A.Ş., C.7, s.3536.

Cömert, B. (2010). Mitoloji ve İkonografi. Ankara, De Ki Basım Yayın.

Çobanoğlu, Ö (2009). “Türk Halk Kültüründe Şeytan Telakkisi Üzerine Tespitler”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2 (3-4), 269-282.

Çobanoğlu, Ö. (2015). *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*. Ankara, Akçağ Yayınları.

Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul, Kabalcı Yayınevi.

Degh, L. (1986). “Günümüz Bağlamında Efsane Üzerine Teorik Bir Düşünme ve Efsanenin Tanımı”. Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2. (yayına hzl: Ö. Oğuz, S. Gürçayır Teke), Ankara, Geleneksel Yayınları.

Dönmez F. P. (2008). *Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*. F. Türkmen (Danışman). Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Duymaz, A. (2007). “Oğuz Kağan Destanı’ndan Dede Korkut Kitabı’na Kahramanların Beden Tasvirlerinin Sembolik Anlamları Üzerine Değerlendirmeler”. *Milli Folklor*. Y:19, S.76, s.50-58.

Duymaz, A. (2019). “Geleneksel Anlatılarda Bir Şaman/Sufi Silahı: Tahta Kılıç”. 9. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Türk Halk Edebiyatı*. Ankara, s. 181-195.

Eker, G. Ö. (2014). “Gelenekten Geleceğe Halk Edebiyatı”. M. Ö. Oğuz (Ed.). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara, Grafiker Yayınları.

Elçin, Ş. (Temmuz 1981). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Eliade, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul, Kabalcı Yayınevi.

Emecen, F. (1988). “Afyonkarahisar”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV yayınları, C. 1, s.443-446.

Emeksiz, A. (2007). “Efsanelerin İstanbul’u, Fetih ve Fatih”. *2005-2006 Fatih Sempozyumları I-II Tebliğler*. Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, İstanbul. s. 148-160.

Erden, C. (2016). *Dünya Mitlerinde Yılan*. M. Sivri (Danışman). Yüksek Lisans Tezi. Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Ergun, M. (1997). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*. Ankara, C.1, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergun, M. (2000). Türk Ağaç Kültü İnancının Dede Korkut Hikayelerindeki Yansımaları. *Milli Folklor*. S.47, s.22-30.

Ergun, P. (2011). “Alevilik Bektaşilikteki Tavşan İnancının Mitolojik Kökleri Üzerine”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*.

Erol, Ş. S. (2012). *Türkmen Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)*. R. Uçkun (Danışman). Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Erverdi E. vd. (1977). “Anka”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. Dergah yayınları, C. 1, s. 139-140).

Fazlan, İ. (1975). *İbn Fazlan Seyahatnamesi*. Şeşen R. (hızl). İstanbul, Bedir Yayınevi.

Harman, Ö. F. (2003). “Lokman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara, C. 27, s. 205-206.

İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kalafat, Y. (2006). “Türk Halklarında Kurt Ağzı Bağlama İnancı”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Erciys Üniversitesi. S.20, C.1, s.273-280.

Kalenderoğlu, A. (Ocak 2020). “Yarenlik Gelenegi ve Afyonkarahisar Yarenleri”. *Taşpınar Dergisi*. Afyonkarahisar, S. 22, s. 51-55.

Karadavut, Z. (1996). *Köroğlu'nun Zuhuru Kolu Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)*. S. Sakaoğlu (Danışman). Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Karadavut, Z. (2011). “İstanbul'un Fethiyle İlgili Bir Efsane: Didon Hilesi ve Yayılma Alanları”. 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul Bildiriler I, İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul*. Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.

Karadavut, Z. (2016). “Anadolu Veli Kerametlerinde Ahmet Yesevi Tesiri”. *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri, III. Cilt Türkoloji*, Ankara.

Karadavut, Z. (2016). “Yozgat Efsanelerinin Anadolu Türk Efsaneleri İçindeki Yeri”. *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri*, C.3, s. 385-409.

Karakurt, D. (2011). *Türk Söylence Sözlüğü*. e-Kitap.

Kaykal, D. T. (2018). *Tatarlı ve Akçin (Dinar/Afyonkarahisar) Köylerinin Folkloru*. Z. Karadavut (Danışman). Lisans Bitirme Tezi. Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Kılıçlıoğlu, S. N. Ve H. Devrim (1992). “Afyonkarahisar”. *Meydan Larouss*, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat, C.1, s.124-125.

Kılıçlıoğlu, S. N. ve – H. Devrim (1992). “Efsane”. *Meydan Larouss*, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat, C.6, s.102-103.

Kılınç İnevi, N. (2019). *Keramet Motifi Üzerine Bir Araştırma*. M. Özçelik (Danışman). Doktora Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Luthi, M. (1979). “Masalın Efsane, Menkabe, Mit, Fabl ve Fıkra Gibi Türlerden Farkı”. (Çev. S. Sönmez), *Milli Folklor*, C. 4, S. 25, s. 66-68.

Malinowski, B. (Mayıs 1990). *Büyü, Bilim ve Din*. (Çev. S. Özkal), İstanbul, Kabalcı Yayınevi.

Ocak, A.Y. (1989). *Türk Folklorunda Kesik Baş*. Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Ocak, A. Y. (1990). *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*. Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Ocak, A. Y. (1992). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ocak, A. Y. (2002). *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul, İletişim Yayınları.

Ospanaliyeva, B. (2011). *Kazakistan'ın Jambul Bölgesi Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*. F. Türkmen (Danışman). Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi*. Ankara, C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Öger, A. (2008). *Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)*. M. Arslan (Danışman). Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Önal, M. N. (2005). *Muğla Efsaneleri (Araştırma-İnceleme)*. Muğla Üniversitesi Yayınları.

Örnek, S. V. (2014). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. Ankara, Bilge Su Yayınları.

Özen, M. N. (1954); *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*. İstanbul, İnkılap Kitapevi.

Öztürk, A. (1985). *Türk Anonim Edebiyatı*. İstanbul, Bayrak Yayımcılık-Matbaacılık.

Özyurt, A. (2001). *Afyon 2001 Yıllığı*. K. Çengelci vd. (hızl.). Afyonkarahisar, Afyon Valiliği Yayınları.

Rohrich, L. (1984). “Halk Anlatısı Araştırmasında Anlam Arayışı”. (Çev. K. M. Korkmaz). *Milli Folklor*, Yıl: 10, S. 39, s. 97-103.

Sakaoğlu, S. (1980). *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*. Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Sakaoğlu, S. (1997). “Bir Efsane, İki Tip, Bir Motif: Şeyh Bilecen ve Memik Dede Efsaneleri”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S.4, Konya, s.181-190.

Sakaoğlu, S. (2018). *Efsane Araştırmaları*. Konya, Kömen Yayınları.

Sakaoğlu, S- Duymaz A. (2021). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*. İstanbul. Ötüken Yayınları,

Seyidoğlu, B. (1978). *Erzurum’da Belli Yerlere Bağlı Olarak Derlenmiş Efsaneler Üzerinde Bir İnceleme*. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Seyidoğlu, B. (1998). “Kültürel Bir Sembol: Yılan”. Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı. Ankara.

Şahin, H. İ. (2013). “Ziya Gökalp’in “Halk” ve “Halkbilimi” Terimlerine Bakış Açısında Geleneğin Yeri”. *Milli Folklor*, Yıl: 25, S. 99, s. 91-100.

Şemsettin, S. (2018). “Efsane”. *Kamus-ı Türki Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, R. Gündoğdu, N. Adıgüzel, E. F. Önal (hızl.). İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık, s. 113.

Şişman, B. (2009). *Kadın Evliya Menkıbeleri (Menakıb-ı Veliyyatü’n-Nisa)*, İstanbul, Şule Yayınları.

Tanyu, H. (1968). *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Türk Dil Kurumu. (1993). “Kösele”. *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Ankara, C.8, TDK Yay., s.2978.

Türk Dil Kurumu. (1998). “Efsane”. *Türkçe Sözlük*, Ankara, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.674.

Temel Britannica (Aralık 1992). “Afyonkarahisar”, *Temel Britannica*, C.1, İstanbul: Ana Yayıncılık A.Ş. ve Encyclopaedia Britannica, Inc, s.61-64.

Temel Britannica (Aralık 1992). “Efsane”, *Temel Britannica*, C.6, İstanbul: Ana Yayıncılık A.Ş. ve Encyclopaedia Britannica, Inc, s.52-58.

Uyan, M. *Anılarda Afyonkarahisar*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını.

Yeşildal, Ü. Y. (2007). *Anadolu Folklorunda Geyik*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Yeşildal, Ü. Y. (2019). Yabalı Baba Menkıbelerinin Kökenleri Üzerine. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. Ankara, S.91.

İnternet Kaynağı

<https://afyon.ktb.gov.tr/TR-63436/tarihce.html> (erişim tarihi: 30.05.2022).

<https://yarenevi.wordpress.com/yaren-nedir/> (erişim tarihi: 29.06.2022).

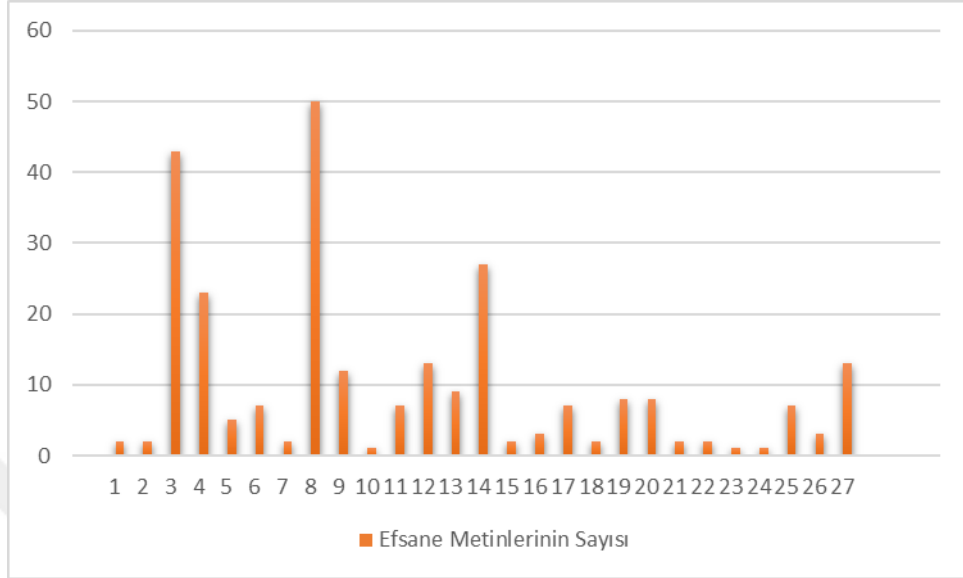
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Afyonkarahisar> (erişim tarihi:13.09.2022).



Efsane Metinlerinin Tablosu

Tablo 9.

Efsane metinlerinin tablosu



Tabloda Verilen Sayıların Efsane Tasnifimizdeki Karşılığı:

1. YARADILIŞ EFSANELERİ
2. EVRENLE İLGİLİ EFSANELER
3. MEKANLARLA İLGİLİ EFSANELER/Yerleşim yerleri ve kişiler ile ilgili efsaneler
4. Cami, Türbe vb. kutsal mekanlarla ilgili efsaneler
5. Akarsu, ırmak, göl, su, çeşme ve kaplıca ile ilgili efsaneler
6. Dağlar, tepeler, kayalar, taşlar ve toprakla ilgili efsaneler
7. Tarihi yapılar ile ilgili efsaneler
8. ŞAHISLAR İLE İLGİLİ EFSANELER/Dini ve tarihi kişiler ile ilgili efsaneler
9. Çeşitli başka olaylar içindeki yerleri ile bir toplumun tarihinde iz bırakan "sıradan kişiler" üzerine efsaneler
10. Sevda maceraları ile ün salmış aşıklar ile ilgili efsaneler
11. HAYVANLARLA İLGİLİ EFSANELER
12. BİTKİLERLE İLGİLİ EFSANELER
13. MİTOLOJİ KAYNAKLI EFSANELER

14. OLAĞANÜSTÜ KİŞİLER, VARLIKLAR VE GÜÇLER ÜZERİNE EFSANELER/Cinler, periler, şeytanlar ve al karısı ile ilgili efsaneler
15. Alın yazısı ile ilgili efsaneler
16. Tekin olmayan yerler ile ilgili efsaneler (kuyu, mezarlık ...)
17. Tabiatın bir parçası olan yerlerin sahipleri (koruyucuları) ile ilgili efsaneler
18. DİNLİK EFSANELER/Meleklerle ilgili efsaneler
19. Peygamberlerle ve 4 Halife ile ilgili efsaneler
20. Dualarla ilgili efsaneler
21. ETNİK KESİMLERLE İLGİLİ EFSANELER/Çingenelerle ilgili efsaneler
22. Alevilerle ilgili efsaneler
23. Çerkezlerle ilgili efsaneler
24. Yörüklerle ilgili efsaneler
25. OLUŞUM VE DÖNÜŞÜM EFSANELERİ/Taş kesilme efsaneleri
26. Kuşa dönüşme efsaneleri
27. DİĞER EFSANELER

Tablonun Değerlendirilmesi

Yazıya geçirmiş olduğumuz 259 efsanenin sayısal oranları yukarıdaki tabloda verilmiştir. Tablodaki efsane tasnifimizde alt başlıklar ile birlikte 27 başlık yer almaktadır. Bu başlıklar hem çok fazla hem de uzun olduğundan tabloda yer alan sayılara karşılık gelecek şekilde aşağıda verilmiştir. Ayırt edilmesi açısından ana başlıklar büyük harfle, alt başlıklar küçük harfle yazılmıştır. Tabloda bazı efsane başlıklarının sayısal oranları paralellik gösterirken bazıları arasında fark fazladır.

Şahıslar ile İlgili Efsanelerin alt başlığı olan “Dini ve tarihi kişiler ile ilgili efsaneler” bölgemizde en çok anlatılan efsanelerdir. Mekanlarla İlgili Efsanelerin alt başlığı olan “Yerleşim yerleri ve kişiler ile ilgili efsaneler” ikinci sırada yer alan efsanelerdir. Diğer efsane metinlerin oranları birbirine yakındır.

Dini ve tarihi kişiler ile ilgili efsanelerde mekan ve zaman genellikle bellidir. Bu yüzden yöre halkı bu mekanları görerek, bilerek sahip çıkmaktadır. Mekan, toplumların kolektif hafızasının ortaya çıkarılmasında önemli rol oynamaktadır. Yani mekan, toplumun hafızasının koruyucusudur. Aynı şekilde yerleşim yerleri ile ilgili efsanelerde hep bir göç ve göçün önde gelenleri hakimdir. Bu bölgedekilerin soyunu da oluşturmaktadır. Çünkü yıllar önce göç gelen atalarıdır. Bu yüzden halkın belleklerinde bu efsanelerin daha çok yer etmesi son derecede normaldir. Biz hafızalarında kalanları hatırlatmak amacıyla birçok efsaneden örnekler verdik. Anlatıcılar, hepsini dinleyip aklında kalanları, en çok bildiği şeyleri anlattı. Biz de bunu incelemek adına bu tabloyu tezimize koyduk.

Folklorik ürünler anlatılmayınca zamanla unutulmaktadır. Bellek, öğrendiği bilgiyi kaydeder. Anımsanıldığında açığa çıkar. Biz de bu sahada halkın belleklerinde kalan hikayeleri hatırlatmaya çalıştık. Böylece bilgi, ses kaydına alınıp yazıya geçirilmiş ve unutulması, kaybolması önlenmiştir.

Derlemedeki Tecrübelerim

Tezimin bir süreci pandemiye denk geldiğinden saha çalışmam çok fazla ertelenmişti. Bir çözüm üretmek istemiştım. Aydın'ın Nazilli ilçesinde oturduğum için Nazilli'de bulunan Afyonluları araştırdım ve sosyal mesafeyi de göz önünde bulundurarak görüşme sağladım. Daha sonra bu görüşmeler erkenden bitti ve pandemi süreci hala devam ettiği için başka bir çözüm üreterek sosyal medya aracı olan yediden yetmişe herkesin kullandığı Facebook'a durumu anlatan kısa bir yazı yazarak numaramı bıraktım. Beni arayan olacağına pek inanmamıştım ama yine de bunu yapmaktan çekinmedim. Daha sonra beni arayanlar oldu.

“Amcam, teyzem yazını gördük. Ben Afyonluyum. Şöyle bir şey biliyorum. İşini görür inşallah” diyerek bildiklerini anlattılar. Telefon görüşmesinde başka bir telefon kullanarak izin dahilinde sesi kaydettim. Bu bana isteyince her şeyin yapılabildiğini gösterdi. Artık uzun zaman sonra sahaya çıkma vakti gelmişti.

Lisans Tezimde Afyonkarahisar'ın Tatarlı ve Akçin köylerini derlediğim için saha tecrübem vardı. Ama yine de ilk günkü gibi heyecanlıydım. Çünkü konu hem daralmıştı hem de birçok ilçe ve köy gezecektim. Annem, babaannem ve dayım bana bu süreçte arkadaşlık ettiler. Dayım, liseye kadar hep Afyon'un köylerinde büyüdüğünden çok yere hakimdi. O yüzden rotamızı beraber oluşturduk. Bu zorlu bir süreçti. Çünkü ne ben ne de dayım Afyonkarahisar'da ikamet etmiyorduk. Bu yüzden babamın ayarladığı arabayı ikamet ettiğim yer olan Nazilli'den alarak Antalya'ya dayımın izin işini halletmeye geldik. Hallettikten sonra 20 günlük bir macera bizim için başlamış oldu. Kalacak yerimizi Dinar'ın Akçin köyü olarak belirledik. Hem kendi köyümüz olduğu için hem de ilk rotamızı çizdiğimiz bölgelere yakın olduğu için orada kaldık. İlk önce Dinar'ın Çölovası olarak adlandırılan, içinde 16 tane köy bulunan bölgeyi dolaşmak istedik. Belediye başkanından tut köy muhtarlarına kadar bütün mecralara ulaşmak istedim. Elbette yardım edenler de vardı etmeyenler de. Nerede bir kahvehane görsem hemen oraya gittim. Kendimi tanıttım. Bana yardımcı olmalarını istedim. Beni seve seve kucaklayan köyler de oldu, benden rahatsız olup giden köylüler de. Köylerde “araştırmacı kız, gazeteci” olarak anıldım. Bazı köylere giderken daha önce gittiğim köyden geçerken beni gören köylüler durdurup:

“Tuğba kızım; tam senin istediğin şeyleri anlatacak birini buldum” diyerek beni oraya götürüyorlardı. Onların benim için emek sarf etmesi muhteşem bir şeydi. Bu yüzden Afyonkarahisar halkına binlerce kez teşekkür ediyorum. Tüm süreç böyle olumlu ilerlemiyordu tabi ki. Her güzel şeyin bir zorluğu vardı. Ben de ailem de bunu bilerek yola çıkmıştık. Anlatılan bazı efsanelerin yerlerini, mekanlarını fotoğraflamam gerekiyordu. Bu yerler ve mekanlar her zaman köyün içinde veya köye yakın değillerdi. Dağlık, merkeze bir

hayli uzak yerlerde olan bölgelere giderken yollar bozuk olduğundan kendi arabamız çıkamadı. Bu kısımda da köylüler araçları ile beni götürdü. Bazı köylerde bu yollar araçla çıkılamayacak kadar dikti. Bu yüzden kilometrelerce yol yürüdük.

Sıkıntı çektiğim bir konu da anlatıcıyı anlattığı sırada ses kaydına almamdı. Bunu izin dahilinde yapsam da hoş karşılamayanlar vardı. “Sen bizim sesimizi ne yapacaksın? Biz nereden bilelim bunu başka yerde kullanmayacağını? Neden kaydediyorsun?” gibi sorulara maruz kaldım. Güzel bir dille bunun sebebini anlatmaya çalıştım. Yeri geldi kovuldum yeri geldi ses kayıtlarım zorla sildirildi. Kendi açılarından bakıldığında haklılardı. Bu olumsuz deneyimler beni yıldırmadı. Yoluma devam ettim. Derleme yolculuğunda sürekli arabada dayımla sohbet ettik. Ona yol boyu bildiği efsaneleri anlattırarak kaydettim.

Yine bir gün Dinar’ın Yeniköy Köyü’ne gittik. Köy o kadar güzeldi ki her yer yemyeşildi. Ama köyde hiç ses yoktu. “Kimse var mı?” diyerek seslendik. Bağırıyorduk ama hiç kimse ses vermiyordu. Terk edilmiş köy misali korkudan ellerimize değnek aldık ve bağırmaya devam ettik. 15 dakika boyunca bağırdık. Korkup gitmeye karar verince biri “Buyur” diye seslendi. Biz de “Köyünüzde kimse ses vermiyor” dedik. Meğerse herkes koyunlarını otlatmaya çıkarmış. Düşüğümüz duruma bir hayli güldük. Hiç hikaye bulamasak da elimizde köy yumurtası ile geri dönmüş olduk.

Bazı köylerden elim boş dönüyordum. Kaydediyordum ama ne kadar efsane bulduğuma dair pek bir fikrim yoktu. Bunu deşifre ettiğimde görecektim. Bazıları efsaneyi anlatıyor ama ismini vermek istemiyordu. Bu yüzden tezimizde kişinin isminin yazmadığı efsane metinleri de yer almaktadır.

“Bayram zamanı herkes memleketine gider” düşüncesi ile bayram tatilini de sahada geçirdik. Bu yolculuğa bu sefer kardeşim de bize katıldı. Köy köy gezerek yola devam ettik. Yağmur da bize eşlik ediyordu. Karacalar Köyü’ne girdik. Yağmurdan dolayı dışarıda kimse yoktu. Biz de avlu gibi yerde oturan insanlar gördük. Sohbet ettik. Bizi Yoksul Derviş’in evine götürdüler. Yoksul Derviş ile tanışmış olduk. Varlığından haberdar olsam da kendisi ile tanışma fırsatı bulduğum için çok mutluydum. Adı Şemsettin Kubat olan halk ozanımız “Yoksul Derviş” mahlasını kullanmaktadır. Halk ozanımız, geceye kadar beni dinleyip saatlerce hikayeler anlattı. Kitaplarından bazılarını hediye etti. Sabah kaldığımız yerden devam etmek üzere oradan ayrıldık.

Bazı köylüler beni hazine aramaya gelen kişi olarak gördüler. “Burada altın yok, gömü yok” diyenler oldu. Bazıları da bizi sivil polis zannedip tüfeğini saklamaya çalıştı. Bir başka kişi “Beni televizyona çıkaracak mısınız?” diye soru sorduğunda “Hayır teyze” dedim. “O zaman anlatmıyorum sana bir şey” dedi. Bunlar çok güzel anılarım, tecrübelerim olarak

hafızama yer etti. Efsanenin ne demek olduğunu söyleyip onlara hatırlatıp örnekler vererek belleklerinde kalanları aktarmalarını istedim. Bana hayat hikayesini efsane diye anlatanlar, eşkıya hikayeleri ve masal anlatanlar, mani söyleyenler vardı. Cinler, periler ile ilgili soru sorduğumda da kızıp ortamı terk edenler, korkanlar olduğu gibi “Biz bunları yaşadık” diyerek anlatanlar da vardı. Bu süreç benim için gerçek anlamdaki yolculuktan çok daha farklı bir yolculuk serüveniydi. Sabah 7’de yolculuğa başlayıp gecelere kadar sahadaydık. Bagajımızda bir kilim, bir tüp, bir tencere ve 4 kaşık taşıyorduk. Uygun bir yer bulup açlığımızı giderecek kadar yiyor geri yola devam ediyorduk. Bazen yollardan “yemlik, karagavuk, güneyik” adı verilen yöresel otlar toplayıp bir çeşmede yıkıyor, yufka ekmek ile birlikte yiyorduk.

Saha çalışması özveri isteyen bir çalışmadır. Sahaya çıkmak, aynı zamanda her tepkiye hazır olmak demektir. Saha çalışmasında yolculuk zahmetli bir iştir. Biz de bu yolculukta ciddi zorluklar yaşadık. Aracımız her yere çıkamadığı için köylerdeki insanların araçları ile ilerlemeye çalıştık. Yeri geldi “Tanrı misafiri” olarak ağırlandık. Yeri geldi “Siz kimsiniz?” denilerek kovulduk.

Bu tez, işte bütün bu tecrübelerin ürünüdür.

Derleme tecrübelerimin özellikle sahaya ilk defa çıkacak kişilere ışık olması dileğiyle...

Döndü Tuğba KAYKAL

EK 1- Kaynak Kişiler Tablosu

No	İsim-Soyisim	Yaş	Eğitim Durumu	Mesleği	Doğduğu Yer	Derleme Yapılan Yer
01	Huriye Soydan	60	Okuma yazma biliyor	Ev Hanımı	İsalı Köyü	Nazilli
02	Şükrü Baştığit	38	Lise Mezunu	Muhasebeci	Akçin Köyü	Nazilli-Dinar Yolu/Arabada
03	Naciye Taşkın	85	Okuma yazma bilmiyor	Ev Hanımı	Uluköy Köyü	Nazilli
04	Samiye Arı	38	İlkokul Mezunu	Ev Hanımı	Şuhut	Nazilli
05	Azize Ateş	60	İlkokul Mezunu	Ev Hanımı	Uluköy Köyü	Nazilli
06	Aysel Kaykal	44	İlkokul	Ev Hanımı	Akçin Köyü	Dinar
07	Emine Kaykal	59	Okuma yazma biliyor	Ev Hanımı	Akçin Köyü	Dinar
08	Tuğba Akçin	36	Üniversite Mezunu	Eczacı	Dinar	Dinar
09	Nuri Canlı	55	İlkokul Mezunu	İmam	Çambeyli Köyü	Telefon Görüşmesi
10	İbrahim Ayyıldız	51	İlkokul Mezunu	Perdeci	Sandıklı	Nazilli
11	Mehmet Kutlu	51 Yaşında	İlkokul Mezunu	Esnaf	Afyonkarahisar	Nazilli
12	Osman Dalkılıç	40	İlkokul Mezunu	Esnaf	Akçin Köyü	Antalya
13	Ali Gürcan	51	Lise Mezunu	Eski İmam	Göçerli Köyü	Göçerli Köyü
14	Hacı Ahmet Manav	70	İlkokul	Çiftçi	Ballık Köyü	Ballık Köyü
15	Mustafa Akkuş	46	Lise Mezunu	Muhtar	Ağzıkara Köyü	Ağzıkara Köyü
16	Dervişoğulları'ndan Abdullah Aydın	70	İlkokul	Çiftçi	Akçin Köyü	Akçin Köyü

17	Nazire Altıntaş	87	Okuma yazma bilmiyor	Ev Hanımı	Akpınar Köyü	Akpınar Köyü
18	Yusuf Deve	55	İlkokul Mezunu	Çiftçi	Menteş Köyü	Menteş Köyü
19	Vesile Kule		İlkokul	Ev Hanımı	Şuhut	Şuhut
20	Musa Şeker	45	Lise Mezunu	Çiftçi	Göçerli Köyü	Göçerli Köyü
21	Hasan Çelik	55	İlkokul Mezunu	Çiftçi	Anayurt Köyü	Anayurt Köyü
22	Şendül Çatar Pınar	65	İlkokul Mezunu	Tır Şoförü	Ballık Köyü	Ballık Köyü
23	Ahmet Taşdemir	53	İlkokul Mezunu	Çiftçi	Ekinova Köyü	Ekinova Köyü
24	İdris Demir	63	İlkokul Mezunu	Çiftçi	Sandıklı	Sandıklı
25	Ercan Arısoy	50	İlkokul Mezunu	Çiftçi	Arızlı Köyü	Arızlı Köyü
26	Hasan Hüseyin Sarısacak	53	İlkokul Mezunu	İnşaatçı	Arızlı Köyü	Arızlı Köyü
27	Raziye Karakaya	74	İlkokul Mezunu	Ev Hanımı	Göçerli Köyü	Şuhut
28	Mehmet Bozkurt	85	İlkokul Mezunu	Çiftçi	Kılıçkaya Köyü	Kılıçkaya Köyü
29	Yusuf Altıntaş	63	Lise Mezunu	Müzedden Emekli	Balçıkhisar Köyü	Balçıkhisar Köyü
30	Menekşe Türkmen	41	Lise Mezunu	Ev Hanımı	Ballık Köyü	Ballık Köyü
31	Yadigar Elmas	56	İlkokul	Ev Hanımı	Akpınarlı Köyü	Akpınarlı Köyü
32	Mehmet Turan Öcal	63	Üniversite Mezunu	Emekli Öğretmen	Haydarlı	Haydarlı
33	İsmi vermek istemedi (Devlet memuru olduğu için)	-	-	-	Çobankaya Köyü	Çobankaya Köyü Girişi (Çeşme başı)

34	Hasan Sarıkoç	73	İlkokul Mezunu	Çiftçi	Çobankaya Köyü	Çobankaya Köyü
35	Hıdır Gürpınar	42	Lise Mezunu	Aşçı	Haydarlı	Haydarlı
36	Hatice Taşdemir	66	İlkokul	Ev Hanımı	Doğanlı Köyü	Doğanlı Köyü
37	Döndü Ordu	58	İlkokul	Ev Hanımı	Akpınarlı Köyü	Akpınarlı Köyü
38	Emine Uysal	32	Ortaokul Mezunu	Ev Hanımı	Kadılar Köyü	Okçular Köyü
39	Abdurrahman Taşçı	57	İlkokul Mezunu	Çiftçi	Ekinova Köyü	Ekinova Köyü
40	Ahmet Özdoğan	70	İlkokul	Çiftçi	Bozan Köyü	Bozan Köyü
41	Hatice Özdemir	71	İlkokul	Ev Hanımı	Şuhut	Şuhut
42	Kazım Altın	36	Lise Mezunu	Aşçı	Haydarlı	Haydarlı
43	Muhammet Elmas	54	İlkokul Mezunu	Belediyede İşçi	Haydarlı	Haydarlı
44	Nurettin Altın	55	İlkokul Mezunu	Lokantacı	Haydarlı	Haydarlı
45	İsmail Gümüş	42	İlkokul Mezunu	Çiftçi	Göçerli Köyü	Göçerli Köyü
46	Şükran Deniz	21	Okuyor	Öğrenci	Atlıhisar Köyü	Atlıhisar Köyü
47	Mehmet Koşar	64	İlkokul Mezunu	Derici	Karlık Köyü	Karlık Köyü
48	Sebahat Koşar	56	İlkokul Mezunu	Ev Hanımı	Karlık Köyü	Karlık Köyü
49	Yusuf Oflaz	76	İlkokul Mezunu	Kaynakçı	Kızılören	Kızılören
50	Hüseyin Hüsrevoğlu	68	Üniversite Mezunu	Emekli Öğretmen	Sandıklı	Sandıklı
51	Orhan Türkeş	65	Meslek Yüksekokulu	Kamu Emeklisi	Sinanpaşa	Sinanpaşa
52	Ramazan Gökhan Akkoş	29	Lise Mezunu	Çiftçi	Ocaklı Köyü	Haydarlı

53	Adike Özdemir	66	İlkokul Mezunu	Ev hanımı	Tekke Köyü	Tekke Köyü
54	Lütfullah Şimşek	61	İlkokul Mezunu	Çiftçi	Yapağlı Köyü	Yapağlı Köyü
55	Fikriye Eset	58	İlkokul	Ev Hanımı	Yıprak Köyü	Kınık
56	Hasan Ölmez	90	İlkokul	Çiftçi	Menteş Köyü	Menteş Köyü
57	Dinar Suçikan Parkı'nda Yazan Yazılar ve Oradaki Esnaflar	-	-	-	Dinar	Dinar
58	Arif Keskin	57	Üniversite Mezunu	Öğretmen	Gaziantep	Çayırbağ Köyü
59	Memiş Kıyar	50	İlkokul Mezunu	Esnaf	Başmakçı	Başmakçı
60	İsmail Eryıldırım	82	Lise Mezunu	Emekli öğretmen	Emirdağ	Emirdağ
61	Ahmet Şahbaz	56	Üniversite Mezunu	Avukat	Karacalar Köyü	Karacalar Köyü
62	Şemsettin Kubat	79	İlkokul Mezunu	Saz şairi	Karacalar Köyü	Karacalar Köyü
63	Zekeriya Çelebi	58	İlkokul Mezunu	Mobilyacı	Anıtkaya Köyü	Antalya
64	Sevim Dalkılıç	48	Ortaokul Mezunu	Ev Hanımı	Akçin	Antalya

EK 2- Efsanelerle İlgili Fotoğraflar



Fotoğraf 1: Göçerli Köyü-Yılan Kayası



Fotoğraf 2: Hz. Ali'nin yılanı karnından yaralaması



Fotoğraf 3: Hz. Ali'nin Düldül'ünün nal izi



Fotoğraf 4: Çobankaya Köyü/ Kanlı Dağ



Fotoğraf 5: Şuhut/İplik Camisi



Fotoğraf 6: Kayabelen Köyü/Hamza Şeyh Dede Türbesi



Fotoğraf 7: Hamza Baba'nın Sancağı



Fotoğraf 8: Mentesh Köyü/Ağiler Türbesi



Fotoğraf 9: Ağiler Türbesi efsanesinde geçen, kadının bıraktığı çalılar



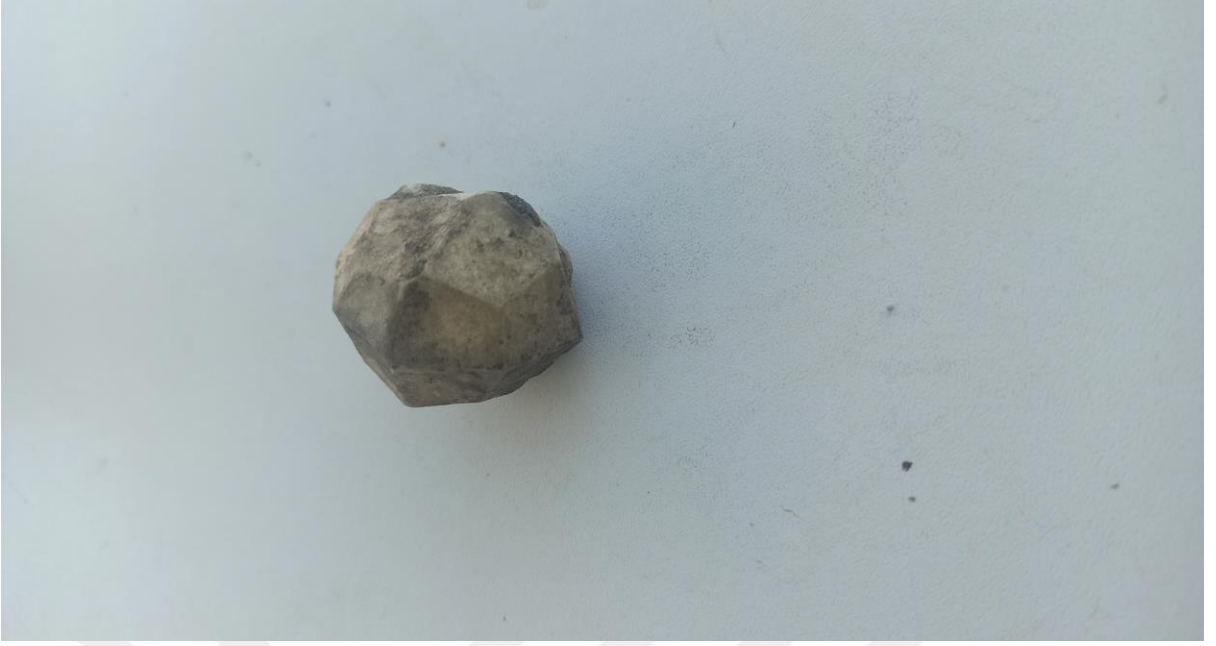
Fotoğraf 10: Karlık Köyü/Karlık Dede



Fotoğraf 11: Karlık Camisi'nin ortasındaki kuyu



Fotoğraf 12: Bozan Köyü/Uzun Dede Türbesi'nin girişi



Fotoğraf 13: Dede Taşı



Fotoğraf 14: Haydarlı kasabası/Haydar Dede



Fotoğraf 15: Menteş Köyü/Işık Dede



Fotoğraf 16: Karacalar Köyü/Hak Halili



Fotoğraf 17: Dede pürü



Fotoğraf 18: Doğanlı Köyü



Fotoğraf 19: Şeytan Kayalıkları



Fotoğraf 20: Tekke Köyü/Şemsettin Baba



Fotoğraf 21: 4.1.5.'te geçen geyiğin boynuzu



Fotoğraf 22: Başmakçı'da özel gecelerde yeşeren ağaç



Fotoğraf 23: Doğanlı Köyü/Karatepe



Fotoğraf 24: Kaynak kişi



Fotoğraf 25: Karacalar Köyü/Yoksul Derviş

ÖZGEÇMİŞ

ADI ve SOYADI	DÖNDÜ TUĞBA KAYKAL
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Nazilli Anadolu Lisesi/AYDIN-Nazilli
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi/Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Yabancı Dil/Diller	İngilizce
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	Fettah Tamince Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi